

2. SIVISTYSPYRKIMYKSIÄ ENNEN SISÄLLISSOTAA

Keskustelu oman ja itsenäisen, työväen asiaa ajavan puolueen perustamisesta voimistui työväenyhdistyksissä Tampereen kokouksen jälkeen entisestään. Sitä edisti osaltaan myös vuonna 1895 perustettu sanomalehti *Työmies*, jonka ärhäkkääksi päätoimittajaksi tuli seuraavana vuonna kirjailija Matti Kurikka.¹

Hyvin monessa yhdistyksessä itsenäistymistä kannattavina työmiehinä olivat juuri ne, jotka olivat ahkerimmin osallistuneet keskusteluseurojen toimintaan ja erityisesti sitä kautta omaksuneet ajassa liikkuneita sosialistisia ajatuksia.² He olivat myös sanomalehtien ja ajankohtaisen kirjallisuuden lukijoita. Moni pyrki lisäksi kielitaidon salliessa seuraamaan tarkkaan ulkomaiden uutisia työväestön oloista ja tavoitteista vaikkapa kirjaston lehtilukusalissa. Helsingissä radikaalistumista edistivät kesällä 1896 useat, ennen näkemättömän laajat lakot. Yhtenä ajan merkinä oli myös toukokuussa 1898 tapahtunut HTY:n naisosaston perustaminen, mitä porvarillinen naisliike pyrki estelemään.³

Työväenpuolueen perustaminen ja periaatteet

Suomen työväenpuolue perustettiin heinäkuussa 1899 Turun työväenyhdistyksen talolla pidetyssä työväenyhdistysten kolmannessa valtakunnallisessa kokouksessa. Puolueen ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin 45-vuotias turkulainen filosofian tohtori, vapaaherra Nils Robert af Ursin, joka oli tuolloin varsin keskeinen hahmo maan nousevan työväenliikkeen parissa.

Lisäksi af Ursin oli ollut vuosia mukana hyvin tiiviisti Turun työväenyhdistyksen toiminnassa ja myös sen laajassa luentotoiminnassa. Kielitaitoisena hän oli perillä myös työväen asian etenemisestä muissa maissa. Juuri hänen aloitteestaan yhdistyksen talolle oli perustettu myös kirjasto.⁴

Turun kokouksessa puolueelle hyväksyttiin periaate- ja tavoiteohjelmat. Periaateohjelman johdannossa viitattiin hyvin varovaisesti ”yleisen työväenliikkeen periaatteisiin yhteiskuntakehityk-

¹ Lehden alkuvaiheista ks. esim. Matkan jatkuessa. *Työmies - Suomen Sosialidemokraatti - Demarin satavuotistaival*. Toim. Jukka Halonen. Helsinki: Kustannus Oy Demari 1995 s 7–11 (Aimo Kairamo); ks. myös *Työn ja aatteen lehdet*. Toim. Vesa Karvinen. Helsinki: Työväenlehdistö 1990, esim. s 10, 12, 26–27. – Matti Kurikan (1863–1915) elämäankaari oli värikäs, ks. erityisesti *Työmiehen* osalta Arvi Hautamäki: Matti Kurikka, teoksessa *Tiennäyttäjät 1*. Toim. Hannu Soikkanen. Helsinki: Tammi 1967 (Hautamäki 1967), s 282–291.

² Sosialismi-sanana juurena pidetään latinan sanaa *socius*, joka suoraan suomennettuna tarkoittaa ainakin seuralaista, liittolaista, toveria, kumppania, kertoo sanakirja.org (latina - suomi), ks. myös Jukka Paastela: *Sosialistisia aatteita ennen Marxia*. Tampere 1973 (Paastela 1973), eri kohdin; sama: *Sosialismin sanakirja*. Helsinki: SNK, SONK, TSL 1975 (Paastela 1975), s 129. – Varhaisin maininta oli tässä merkityksessä vuonna 1827.

³ Tuomisto 1984a s 115–116, 120; ks. myös HTY:n naisosaston historiasta. Kirj. Kaarina Lyytikäinen, haast. Arja-Anneli Tuominen, toim. Liisa Aura [1973, ei painotietoja], s 4–6.

⁴ R. H. Oittinen: N. R. af Ursin, teoksessa *Tiennäyttäjät 1* (Oittinen 1967), s 19–20; af Ursinista (1854–1936) myös Suomen kansanedustajat. *Finlands riksdagsledamöter 1907–2000 II*. Toim. Riitta Siunala. Helsinki 2000 s 1085.

sen suhteen”, mutta ei mainittu sosialismia, marxilaisuutta tai internationalismia. Kokouksessa oli läsnä myös Ruotsin työväenpuolueen (Sveriges Socialdemokratiska Arbetareparti, SAP) puheenjohtaja Hjalmar Branting, joka oli jo ennen kokousta lähettänyt af Ursinille luonnostekstin puolueen periaateohjelman johdantokappaleeksi. Seppo Hentilä on todennut: ”Sen suuremmin ja välittömämmin ei ulkopuolinen voisi toisen asioihin vaikuttaa.”⁵ Ruotsissa työväenliike oli jo aiemmin alkanut siirtymisen vähittäisten yhteiskunnallisten uudistusten reformistiselle linjalle, joskaan ei ilman ankaria lakkotaisteluita ja monia kärkeviä yhteiskunnallisia kamppailuita.⁶

Tavoiteohjelmassa oli 13 kohtaa. Ensimmäisinä kohtina olivat vaatimukset yleisestä ja yhtäläisestä äänioikeudesta sekä eduskunnan valtaoikeuksista. Ohjelman viides kohta sisälsi seuraavat ytimekkäät vaatimukset: ”Yleinen koulupakko. Maksuton opetus kaikissa oppilaitoksissa. Kansakoulu järjestettävä kaikkien ylempään oppilaitosten pohjakouluksi.”⁷

Kokouksessa otettiin myös myönteinen kanta työväenopistojen perustamiseen. Mielenkiintoista on havaita, etteivät yhteiskunnalliset aiheet korostuneet hyväksytyssä kannanotossa. Siinä vain varoen viitattiin niihin kiertoilmauksella: kansantaloustiedettä toivottiin työväenopistoissa opetettavaksi ”ottamalla erityisesti huomioon uusimmat virtaukset”.⁸

Sortokausi jarruttaa etenemistä

Syitä työväenpuolueen periaateohjelman varovaisuuteen oli ainakin kaksi. Ensinnäkin selkeästi ja avoimesti ilmaistuja sosialistisia ajatuksia tunnettiin vasta työväenyhdistysten jäsenten kapeassa kärkiryhmissä. Toiseksi maassa oli alkanut venäläistämispolitiikan aika, ns. ensimmäinen sortokausi. Oli pelättävissä, että liian radikaalit vaatimukset olisivat saattaneet aiheuttaa rajoituksia toiminnalle.

Sortokausi käynnistyi, kun Venäjän tsaari Nikolai II antoi helmikuussa 1899 armollisen julistuskirjan eli manifestin yleisvaltakunnallisten lakien säätämisestä.⁹ Se liittyi erityisesti

⁵ Seppo Hentilä: Suomen työväenliike ja pohjoismainen kansalaisyhteiskunta. Finlands arbetarrörelse och det nordiska medborgarsamhället, teoksessa Pro Finlandia 3 (Hentilä 2016), s 347; vaikutteista laajemmin s 348–353; ks. myös Seppo Hentilä: Veljeyttä yli Pohjanlahden. Suomen ja Ruotsin työväenliikkeen kosketuskohtia suuresta Sundsvallin lakosta Suomen kansalaissotaan. Helsinki: Gaudeamus 1980 (Hentilä 1980), esim. s 40–51.

⁶ Ks. esim. Hans Haste: Det första seklet. Människor, händelser och idéer i svensk socialdemokrati. Del 1. Stockholm: Tiden 1988 (Haste 1988), s 33–213; Lars Olsson, Lars Ekdahl: Klass i rörelse. Arbetarrörelsen i svensk samhällsutveckling. Stockholm 2014, s 20–43.

⁷ Lainaus Suomen Työväenpuolueen perustavan kokouksen pöytäkirjasta 17.-20.7.1899 (uusintapainos Helsinki: SDP 1973), s 46; ks. puoluekokouksesta myös Soikkanen 1975 s 39–44; Suomen työväenliikkeen historia s 51–52.

⁸ Lainaus Suomen Työväenpuolueen perustavan kokouksen pöytäkirja s 93; työväenpuolueen ohjelma julkaistu esim. Olavi Borg: Suomen puolueet ja puolueohjelmat 1880–1964. Poliitiikan tutkimuksia 7. Helsinki: WSOY 1965, s 28–29; Aimo Kairamo: Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen periaateohjelman tausta. 3.p. Tampere 1982 (Kairamo 1982), s 52–53; ks. myös Mickelsson s 46–49, 60–63.

⁹ Päätös ei ollut tsaarin hetkellinen päähänpisto, vaan sillä oli juurensa 1880-luvun historiakiistassa ja jo 1860-luvulla virinneissä venäläistämisaatuksissa, ks. esim. Päivi Happonen: Historiariita – kamppailu Suomen oikeusaseman tulkinnasta. Historiestriden – en kamp om tolkning av Finlands historiska ställning,

asevelvollisuuslain säätämiseen kahta vuotta myöhemmin.¹⁰ Yllätyksenä tullut manifesti sytytti suomalaisia laajasti perustuslailliseen kamppailuun oikeuksiensa puolesta. Kesällä 1900 annetulla kielimanifestilla määrättiin lisäksi venäjän kieli ylimpien hallintolaitosten viralliseksi kieleksi. Syntyperäisille venäläisille avattiin ovet suomalaisiin virkoihin. Huomattakoon, että suomalaissyntyisiä oli toiminut pitkään verraten runsaasti Venäjällä sotilastehtävissä, liike-elämässä ja hallinnossa, jopa Alaskan kuvernöörinä.¹¹

Manifestin perusteella yhdistys- ja kokoontumisvapautta rajoitettiin, sanomalehtiä lakkautettiin. Tsaarivallan urkkijat seurasivat väsymättä myös kansansivistystyötä. Havainnollinen esimerkki oli Tampereelta. Työväenopiston johtaja Severi Nuormaa joutui pakenemaan ulkomaille, Amerikkaan saakka, välttyäkseen odotettavissa olleelta rangaistukselta. Viranomaiset kiinnostuivat Nuormaasta, kun hänen väitettiin esittäneen ”nihilistisiä” mielipiteitä työväenopiston luennoillaan. Vasta kun olot muutaman vuoden kuluttua rauhoittuivat, hän pääsi palaamaan takaisin kotimaahansa.¹²

Kun työväenpuolue kokoontui elokuussa 1903 Forssan työväentalolle, jatkui sortokausi yhä. Kokoustakin oli jatkuvasti seuraamassa poliisiviranomaisia. Se mainittiin myös kokouspöytäkirjassa. Varsinkaan keisarista ei sopinut sanoa mitään vähänkään moittivaa. Oma lukunsa oli julkisuudelta sivussa toimineen tsaarivallan poliisin, ohranan, toiminta.¹³

Viranomaisten valvovien silmien allakin Forssan puoluekokous teki yhtenäisin rivein rohkeita, suorastaan kauaskantoisia päätöksiä. Nimi muutettiin kansainvälisen esimerkin mukaan sosialidemokraattiseksi,¹⁴ ja periaateohjelma uusittiin Itävallan sosialidemokraattien mallin mukaisesti avoimen sosialistiseksi.

Ero kapitalistiseen järjestelmään tehtiin ohjelman periaatteellisessa johdannossa selväksi.

teoksessa Pro Finlandia. Suomen tie itsenäisyyteen 4. Näkökulma: Venäjä, Puola, Viro, Latvia ja Liettua. Finlands väg till självständighet 4. Synvinkel: Ryssland, Polen, Estland, Lettland och Litauen. Toim. Red. Jussi Nuorteva, Päivi Happonen, John Strömberg. Helsinki: Kansallisarkisto 2017, s 394–403.

¹⁰ Manifestin taustoista ja yleisvaltakunnallisesta lainsäädännöstä ks. myös Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 74–77 (Osmo Jussila); ks. myös Tuomo Polvinen: Valtakunta ja rajamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904. Helsinki: WSOY 1984.

¹¹ Vihavainen, Ketola s 131–137.

¹² Jukka Tuomisto 2003 s 64. – Lehtimies, runoilija Severi Nuormaa (alk. Nyman, 1865–1923) oli ensimmäisiä päätoimisia aikuiskasvattajia Suomessa: Hämeen kansanopiston johtaja 1894–98, Tampereen työväenopiston johtaja 1899–1903, Turun työväenopiston johtaja 1909–19. Laati perusteoksen ”Kansanomaisesta opetustavasta”, 1899 (Valistus, sivistys, kasvatus s 320–321).

¹³ Työväenliikkeessä ainakin jonkin verran tasapainoitiin siten, että jyrkemmin moitittiin omaa kotimaista porvaristoa kuin keisarivaltaa; Suomen työväenliikkeen ja Venäjän hallituksen keskinäisuuhteista ks. esim. Antti Kujala: Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905. Historiallisia tutkimuksia 194. Helsinki: SKS 1996 (Kujala 1996); ks. myös sama: Venäjän vallankumouksellisten suhtautuminen Suomeen vuosina 1899–1917. De ryska revolutionärernas inställning till Finland åren 1899–1917, teoksessa Pro Finlandia 4 (Kujala 2017), s 521–533.

¹⁴ Lähtökohtina latinan sanat *socius* eli toveri, *demos* eli kansa ja *kratein* eli hallita. Sana (sosialidemokratia, sosialidemokraattinen) yleistyi 1800-luvun puolivälin jälkeen erityisesti marxilaisten puolueitten nimeksi vastapainona ei-marxilaisille, utopistisocialistisille tai liberalistisille puolueuudostelmille (Paastela 1975 s 127).

Välttämätön kehitys loisi edellytykset uusille yhteistuotantomuodoille, ja yhteiskunta omistaisi tuotannon välikappaleet. Köyhälistön nähtiin nousevan ”itsetietoiseksi siitä, että sen täytyy kannattaa ja jouduttaa tätä kehitystä ja että tuotannon välikappalten siirtymisen yksityisomaisuudesta kansan omaisuudeksi tulee olla sen päämääränä, valtiollisen vaikutusvallan valloittaminen keinona sen taistelussa työväenluokan vapauttamiseksi”. Puolueen tehtävänä oli köyhälistön järjestäminen ja sen kohottaminen tajuamaan asemansa ja lisäksi sen tekeminen ”henkisesti ja aineellisesti taistelukykyiseksi”. Varovaisesti ja tarkoituksellisen epäselvästi mainittiin tämän toteuttamiseksi käytettävän ”kaikkia tarkoituksenmukaisia ja kansan luonnollista oikeudentunnetta vastaavia keinoja”. Sosialismi-sanaa ei mainittu.¹⁵

Käytännön tavoitteet olivat suurelta osin samat kuin Turun kokouksessa hyväksytyt. Äänioikeusudistus oli edelleen etusijalla. Vahvasti olivat mukana myös vaatimukset täydellisen yhdistymis-, kokoontumis-, lausunto- ja sananvapauden palauttamisesta.

Koululaitoksen osalta Forssan tavoiteohjelmassa todettiin: ”Yleinen koulupakko. Maksuton opetus kaikissa oppilaitoksissa. Kansakouluissa maksuttomat opetusvälikappaleet sekä ylläpito kaikille oppilaille, ylemmissä oppilaitoksissa niille, jotka osottavat erityistä kykyä. Kansakoulu on järjestettävä kaikkien ylempäin oppilaitosten pohjakouluksi.”

Toisaalla vaadittiin lisäksi vielä uskonnonopetuksen poistamista kouluista. Työväenopistoista ei ohjelmissa ollut enää erityistä mainintaa. Lisäksi lähimpinä tavoitteina esitettiin joukko työväensuojelulainsäädäntöä, kunnallisasioita ja maataloutta koskevia kohtia. Ohjelmien kokonaisuuden voidaan hyvin arvioida heijastaneen itsetietoisuuteen kasvavan työväestön tavoitteita.¹⁶

Ajat olivat kuitenkin edelleen poikkeuksellisia. Porvarillisella puolella oli kiistelyä siitä, miten pitäisi asennoitua venäläiseen, yhä tiukemmin puristavaan esivaltaan; myöntyäkö vanhasuomalaisittain vaiko asettua nuorsuomalaisien tavoin perustuslailliseen vastarintaan, passiiviseen tai mennäkö suorastaan aktiiviseen, ehkä jopa väkivaltaan nojautuvaan vastustukseen.

Forssan kokouksen ja sen hahmottamien linjanvetojen jälkeen alkoivat viimeisetkin nuorsuomalaiset siirtyä työväenyhdistyksistä sivuun. Yhteiskunnallinen vedenjakaja alkoi siltä osin selkeytyä.¹⁷

¹⁵ Forssan puoluekokouksen pöytäkirja 17.–20.8.1903. Helsinki: SDP 1973 (uusintapainos), liiteosa s 107–109, lainaukset s 108.

¹⁶ Forssan puoluekokouksen pöytäkirja s 163–168, lainaus s 163; Forssan kokouksesta, periaateohjelmasta sekä käytännöllispoliittisista tavoiteohjelmista ks. myös Suomen työväenliikkeen historia s 53–56; Soikkanen 1975 s 44–58; Laavola s 118–146; Borg s 31–35; Kairamo 1982 s 10–12. – Forssan linjanvetojen arviointi on runsaan vuosisadan kuluessa saanut uusia piirteitä. Esim. Pauli Kettusen mukaan Forssan satavuotisjuhlassa 2003 unohdettiin tarkoituksella ohjelman kohdat kapitalismin kumoamisesta ja sosialismin toteuttamisesta, kun haluttiin luonnehtia ohjelman olleen hyvinvointivaltioon tähdännyt suunnitelma. Ks. Pauli Kettunen: Työväen ja historian liitto – ja sen vapauttava purkautuminen, teoksessa Pitkäsillan tuolla puolen... Puheenvuoroja työväenliikkeen historiasta, tilasta ja tulevaisuudesta. Toim. Maria Lähtenmäki, Anu Suoranta. Helsinki: Työväen Arkisto 2010 (Kettunen 2010), s 17.

¹⁷ Forssassa kokoontui varsin yhtenäinen SDP. Vastakohta 1898 perustetun Venäjän sosialidemokraattisen työväenpuolueen kehitykseen oli sinä kesänä suuri. Sen heinäkuussa 1903 Brysselissä aloittanut ja sittemmin

Vaikeista oloista alettiin vapautua vasta sen jälkeen, kun tsaarivalta joutui perääntymään tappiollisen Japanin sodan seurauksena. Suomessa vapauduttiin sortokaudesta murroksenomaisen suurlakon seurauksena. Viikon mittainen lakko alkoi lokakuun 1905 lopussa ja siitä muodostui suuri kansallinen voimannäyttö, samalla myös aluksi varsin yhtenäinen. Siihen ei tässä ole tarpeen yksityiskohtaisemmin paneutua.¹⁸ Yhtenä välittömänä seurauksena oli työväenjärjestöjen jäsenmäärien kasvu. Huomattava määrä sivistyneistön edustajia liittyi sosialidemokraattiseen puolueeseen. Muutamat taiteilijat kokivat herätyksen yhteiskunnallisiin asioihin.¹⁹

Olojen vapautumista kuvasti myös äänioikeusuudistus.²⁰ Ensimmäiset eduskuntavaalit päästiin järjestämään maaliskuussa 1907. Äänioikeudesta tuli yleinen ja yhtäläinen. Myös naiset saivat äänioikeuden, Uuden Seelannin jälkeen toisena maailmassa, mutta samalla ensimmäisenä ilman mitään rajoituksia.²¹ Huomattakoon, että yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ei koskenut kunnallisvaaleja.²² Samoin on syytä muistaa, että vaikka naisten asemaa oli Suomessa siihen mennessä eri tavoin 1800-luvulta alkaen kohennettu, vasta paljon myöhemmin vuonna 1929 hyväksytty ja seuraavana vuonna voimaantullut avioliittolaki purki vaimon holhouksenalaisuuden.²³

Vaalivalmistelut alkoivat. Maa jaettiin vaalipiireihin. Sosialidemokraattinen puolue organisoitui Oulun puoluekokouksessa elokuussa 1906 niiden mukaisesti piirijärjestöihin – ja puolue on jatkanut sitten pääpiirtein saman rakennemallin mukaan toista sataa vuotta. Uuteen organisaatioon pakotti

Lontooseen siirtymään joutunut toinen puoluekokous merkitsi kahtiajakautumista. V. I. Leninin (1870–1924) johtama jyrkempi, tarvittaessa diktatorisia otteita kannattanut ryhmä sai johdon vaalissa enemmistön. Heitä ryhdyttiin kutsumaan bolševikeiksi ja vähemmistöön jääneitä maltillisempia mensevikeiksi. Se vaalitulos tuli myöhemmin heijastumaan myös kaikkiin suomalaisiin. Muitakin sosialistiryhmiä Venäjällä oli (Santonen 1988 s 108–109).

¹⁸ Vuoden 1905 suurlakosta ja sen nykyarvioista ks. esim. Kansa kaikkivaltias. Suurlakko Suomessa 1905. Toim. Pertti Haapala, Olli Löytty, Kukku Melkas, Marko Tikka. Helsinki 2008; ks. taustasta myös Jussi Nuorteva: Venäjän-Japanin sota ja Venäjän maaliskuun 1905 vallankumous. Rysk-japanska kriget och revolutionen i mars 1905, teoksessa Pro Finlandia 4 s 416–429.

¹⁹ Ks. Raoul Palmgren: Suurlakon kulttuurivaikutus: Taiteilijat työväen kanssa rintamassa. Aikamerkki 8/1985, s 22–25. – Teksti pohjautuu Palmgrenin puheeseen Punaista julistusta käsitelleessä seminaarissa Tampereella 1.11.1985. Järjestäjänä oli TSL:n Tampereen opintojärjestö.

²⁰ Henrik Meinander on korostanut, että ”työväenliikkeen kansallinen asennoituminen sai porvarilliset voimat hyväksymään eduskuntauudistuksen, ja se vetosi myös äänestäjiin, joiden enemmistö oli fennomaanihengessä kasvatettuja”. Uudistuksen seurauksena Suomi välttyi sellaisilta sisäpoliittisilta selkkauksilta, joita oli emämaassa ja Baltiassa (Meinander 2010 s 169).

²¹ Valtiollisesta kehityksestä ks. esim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Keijo K. Kulha: Suomen poliittinen historia 1809–1975. 2 osa vuodet 1905–1975. Historian korkeakoulu. Helsinki: WSOY 1977 s 11–26 (Rasila); Vuosisatamme Suomi. Päätoim. Seppo Zetterberg. Helsinki: WSOY 1992 s 13–20 (Zetterberg); modernin puoluelaitoksen kehittymisestä ks. myös Suomen historian pikkujättiläinen s 566–570 (Toivo Nygård, Veikko Kallio).

²² Pauli Kettunen on kiinnittänyt muutenkin huomiota eduskuntauudistuksen rajoihin, esimerkiksi siihen ”ettei se periaatteessa rajoittanut keisarin valtaa”, ja myös uudistuksen erilaiseen merkitykseen työväestölle ja porvaristolle, ks. Pauli Kettunen: Punaisesta julistuksesta kansalaisvaikuttaminen politiikkaohjelmaan, teoksessa Kansalaisvaikuttaminen ajassa. Toim. Inkeri Ahvenisto, Kirsi Mäki. Väki voimakas 19. Tampere: THPTS 2006 (Kettunen 2006), s 16–32, lainaus s 22.

²³ Maria Lähteenmäki: Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa. Helsinki 2000 (Lähteenmäki 2000), s 18.

suurlakkoon liittynyt, suorastaan vyörynomainen jäsenmäärien kasvu. Kun työväenyhdistysten jäseniä oli vuonna 1904 yhteensä 16 610, oli määrä vuonna 1906 jo yli 85 000.²⁴

Ensimmäiset valtiolliset vaalit keväällä 1907 edellyttivät paljon valmisteluja. Siinä oli puolue toiminnalle, puhutulle ja kirjoitetulle sanalle, todellisia uusia haasteita. Se koski itse asiassa kaikkia poliittisia puolueita, tilanne oli kaikille ennen kokematon.

Maaseudun Sivistysliiton (MSL) historia tutkinut Annastiina Henttinen on rinnastanut mielenkiintoisella tavalla kaksi varhaista kansanliikettä, työväenliikkeen ja maaseudun talonpoikaiston, jonka puolueeksi perustettiin vuonna 1906 maalaisliitto. Hänen mukaansa kummallakin oli käytettävissään samantapaisia taisteluaseita yhteiskunnallisessa kamppailussa. Poliittisia olivat puolueet, taloudellisia osuustoiminnalliset järjestöt, ammatillisia ammattiyhdistysliike ja tuottajajärjestöt. Lisäksi henkisiä aseita yhteiskunnallisen aseman kohentamiseksi tarjosivat omat sanomalehdet sekä sivistys- ja kulttuuritoiminta. Santeri Alkion johtamana maalaisliitto pyrki olemaan ”enemmän kuin pelkkä poliittinen puolue”.

Henttisen mukaan nuorisoseuraliike oli ”talonpoikaiston henkinen ryhtiliike”, ja sen parissa opintotoiminta käytännössä tapahtuikin. Suomen nuorison liitto oli syntynyt vuonna 1897. Alkiolainen, yhteisöllinen sivistysajatus kuvastui pitkään maalaisliittolaisessa toiminnassa. ”Siinä yhteiskunnallinen tieto, talonpoikaisten arvot ja talonpoikaiston yhteiskunnallinen nousu kytkeytyivät yhteen.”²⁵

Agitaattorit esiin

Kun sosialidemokraattinen puolue organisoitiin maan laajuudelta piirijärjestöiksi, käynnistettiin myös piireittäin vaalivalmistelut. Kuvaavaa oli, että aluksi puhuttiin myös agitaattori piireistä, jolla siis tarkoitettiin samaa aluetta kuin valtiollinen vaalipiiri. Herättävän agitaatiotoiminnan mallia otettiin veljespuolueelta Ruotsista. Agitaatio-sanalla on omana aikanamme, 2020-luvulla, kaiken kaikkiaan hieman toinen, jyrkempi ja ehkä epäluotettavampi kaiku kuin runsas vuosisata sitten. Tuolloinkin porvarillisissa ryhmissä paheksuttiin monesti sosialistiagitaattorien usein yksinkertaistettua ja tarkoituksellisen kärkevää esiintymistä.

Usein myös unohtuu yksinkertainen perusasia. Kaikilla muillakin puolueilla oli omia matkapuhujiaan, kukin omaa aatettaan ja oman liikkeensä pyrkimyksiä intomiehellä kuvailemassa ja maata kiertämässä. Höyryveturin vetämä juna, hevosen kiskoma reki tai rattaat sekä jalkapatikka, joskus suksetkin ja myös polkupyörä olivat heille kaikille tuttuja kulkuvälineitä pitkillä taipaleilla.

Matkapuhujat, matkasaarnaajat eivät olleet ainoastaan työväenliikkeen tai poliittisten puolueiden erikoispiirre, vaan sellaisia olivat jo käyttäneet esimerkiksi raittiusliike ja myös herännäisliikkeet.²⁶

²⁴ Soikkanen 1975 s 74; ks. myös Tero Tuomisto: Oulun puoluekokous. Työväen kalenteri 1976 (Tuomisto 1976), s 46–51.

²⁵ Henttinen s 11–14, 18–20, lainaukset s 13, 18–19.

²⁶ Kari Kantasalmi on muotoillut esseessään rinnastuksen hivenen mutkikkaammin: ”Nimitykset ´agitaatio`

Oli myös kylästä toiseen kierteleviä esiintyjä, viihdyttäjiä, kuplettilaulajia. Painetuilla, kiinnostuneille kaupatuilla ja ääneenkin lauletuilla arkkiviisuilla kerrottiin ajan tapahtumista laajalti.²⁷

Hannu Soikkanen on huomauttanut, että työväenliikkeen varhaisvaiheissa pyrittiin erityisesti jäsenmäärien kasvattamiseen, joukkoliikkeen aikaansaamiseen. Sen uskottiin osaltaan kertovan liikkeen voimasta ja yhteiskunnallisesta merkityksestä. Siihen käytettiin juuri herättävää ja julistavaa, voi sanoa myös yksinkertaistettua agitaatiota. Tosin jo silloinkin tuotiin esiin myös valistuksen tarpeellisuutta.²⁸

Puolueen sosialistisen sanoman levittäjät, kiertävät matkapuhujat, agitaattorit, tarvitsivat yleensä jotain koulutusta ennen matkalle lähtöään. Hyvin harva oli suoraan valmis puhujaksi ja puolueen tavoitteiden esittelijäksi sekä paikallisen järjestäytymisen ja toiminnan edistäjäksi, vaikka sellaisia-kin luonnonlahjakkuuksia oli. Agitaattorikurseja järjestettiin eri puolilla maata, puolueen ja paikallisten työväenyhdistysten toimesta.

Agitaatiotoiminnalla oli omat alkujuurensa. Hjalmar Eklund kirjoitti 1920-luvulla, että ”työväenliikkeen alkuvuosina oltiin hyvin arkoja agitatsioonikysymyksen suhteen”. Hän viittasi tässä erityisesti siihen hiljalleen esiin nousseeseen juopaan, jota muodostui sovittelevan wrightiläisen johdon ja etenkin kovasanaisempien työläisradikaalien välillä.

Jo työväenyhdistysten toisessa neuvottelukokouksessa vuonna 1896 Tampereella oli ollut esillä ajatus koota varoja yhden tai kahden maata kiertävän puhujan palkkaamiseksi. Enemmistön äänin päätettiin kuitenkin turvautua edelleenkin lentokirjasiin, painettuun sanaan.²⁹

Joitakin yksittäisiä puhujamatkoja kuitenkin järjestettiin jo 1800-luvun lopun vuosina, ja työväenpuolueen perustamisen jälkeen puhujamatkoista alettiin tehdä järjestelmällisiä. Puolueen puhujat keskittyivät työväestön oloihin ja asioihin, mutta samanaikaisesti myös lisääntyvän työväenkirjallisuuden levittämiseen. Siten agitaatiotoiminnalla oli monenlaisia ulottuvuuksia, myös sivistyksellisiä, vaikka se ei sen jälkimaineessa ole juuri ollutkaan esillä, saati sitten päällimmäisenä.

tai `kiihotus` olivat vain proletariaatin moraalisen mission kulttuurispesifi ilmaus sille, mitä funktionaalisen ekvivalenssin ajatusta tapaillen voitaisiin nähdä aiemmin tapahtuneen väkevän herännäissaarnan muotoisessa julistuksessa tai kipakassa raittiuspuheessa.” (Kari Kantasalmi: *Kansan Sivistystyön Liitto: Toimintalinjoja ja reflektiivisyyden pulmia*, julkaisussa *Sivistystyön itseymmärrys. Tekstejä järjestöllisestä sivistystyöstä*. Kansan Sivistystyön Liitto KSL 40 vuotta - 28. lokakuuta 2004. Kirj. Kari Kantasalmi, Liisa Korhonen, Jukka Tainio. Helsinki: KSL 2004, s 18–19.)

²⁷ Ks. esim. Anna Rajavuori: *Sosialistiagitaattorit maaseututyöväestön valistajina ja opettajina*, teoksessa *Työväki ja sivistys*, s 112–113.

²⁸ Soikkanen 1975 s 472.

²⁹ Hj. Eklund: *Piirteitä Suomen työväenliikkeen valistustyöstä ennen kansalaissotaa*, teoksessa *Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta. Muistojulkaisu*. Helsinki: SDP 1924 (Eklund 1924), s 276, myös lainaus. – Jo varhaisen työväenliikkeen tarkkuutta kuvastavat Eklundin artikkelin yksityiskohtaiset tilastotiedot, työväenkirjastojen niteistä, lainauksista, luennoista ja luentoaiheista, osallistujista jne vuodesta 1884 alkaen.

Esimerkiksi heinäkuun 1899 ja heinäkuun 1901 välisenä aikana kävivät puolueen luennoitsijat pitämässä yli 125 puhetilaisuutta noin sadalla paikkakunnalla. Tuolloisia tilaisuuksia kokematta on mahdotonta arvioida, milloin kyseessä oli puhe, alustus, esitelmä tai luento – toki samaa pulmaa on joskus omankin aikamme poliittisia tai muita puhujia kuunnellessa. Puolueen kokoamat tilastot tietävät kertoa, että Taavi Tainio piti mainittuna aikana 57 esitelmää ja Eetu Salin 20. Muina luennoitsijoina toimivat L. Nyström, rouva Putkonen, Ida Ahlstedt (myöh. Aalle-Teljo), Yrjö Mäkelin, K. F. Hellsten ja A. Vuori. Monet heistä olivat myöhemmin vuosina liikkeen keskeisissä tehtävissä, esimerkiksi Tainio oli af Ursinin jälkeen puolueen uusi puheenjohtaja vuodesta 1901 alkaen.

Taavi Tainio laati agitaatiotoiminnasta alustuksen Viipurissa heinäkuussa 1901 pidetylle puoluekokoukselle. Hänen mukaansa ”hyvän agitaattorin täytyy itse olla perehtynyt asiaansa, ei ainoastaan pintapuolisesti, vaan perinpohjin, kysymysten ytimiä myöten, ja se onkin sangen suuri ja tärkeä vaatimus”.³⁰

Puoluekokouksessa 1901 hyväksyttiin alustuksen ehdotus erityisten ”luento- ja keskustelukurssien” järjestämisestä. Kokous sälytti luentotoiminnan edistämisen erityisten ”agitatsionivaliokuntien” harteille. Kun Oulun puoluekokouksessa 1906 uudistettiin jäsenmäärältään voimakkaasti kasvaneen puolueen organisaatiota, muodostettiin puoluejohdon ja paikallisten yhdistysten väliin vaalipiiri-järjestöt. Agitatsionivaliokunnista muodostui siten uusien piiritoimikuntien alkuitu.

Forssan puoluekokouksessa elokuussa 1903 päätettiin palkata puolueelle vakinainen puhuja. Syksyllä tehtävään otettiin Vilho Lönnqvist (Lehokas) ja keväällä 1904 lisäksi August Vatanen. Pieniä keskeytyksiä lukuun ottamatta he olivat kiertävinä puhujina vuoteen 1913 saakka. Siinä vaiheessa tällaisen luentotoiminnan tai agitaation vastuu siirtyi puolue-toimikunnalta piiritoimikunnille.

Työväen sanomalehdissä kannustettiin joskus hyvinkin värikkäin ilmaisin työläisiä hönistämään korviaan, kartuttamaan tietojaan ja ryhtymään toimintaan. Esimerkiksi Laatokan Karjalassa Sortavalassa ilmestynyt *Rajavahti* kirjoitti syyskuussa 1907 lukijoilleen suorasukaisesti: ”Mistä johtuu, että te olette niin välinpitämättömiä omista asioistanne? Ehkä luulette olevanne hyvinkin virkkuja, mutta se on erehdys. Ajakaa pois velttous mielestänne ja jänis housuistanne, niin sitten hyvä tulee.”³¹

Työväenliikkeen opit levisivät agitaattorien ja matkapuhujien mukana eräin osin hyvin vahvasti yksinkertaistettuna, kärjistäen ja eräänlaisena pelastususkona. Värikkäissä ja voimallisesti

³⁰ Lainaus Eklund 1924 s 277; agitaatiotoiminnasta vrt. Jari Ehmrooth: Sanan vallassa vihan voimalla. Sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914. Jyväskylä 1992 esim. s 190–229. – Erilaisilla pamfleteilla ja mielipidekirjasilla oli myös huomattava vaikutuksensa. Esim. Taavi Tainio julkaisi jo vuonna 1899 kirjasen Työmiehen katkismus, joka monella painoksellaan vaikutti syvällisesti työväen tietoisuuden kehittymiseen, ks. Tauno Tainio: Neljästi linnassa - neljästi eduskunnassa. Taavi Tainion ja hänen perheensä vaiheita. Helsinki: Tammi 1977, s 62.

³¹ Työväen Sivistysliiton Joensuun Seudun Opintojärjestö ry. 60 vuotta. Joensuu [2004], s 6, myös lainaus (Reino Ylönen); jatkossa Joensuun Seudun Opintojärjestö. – Kirsi Mäki kiinnitti kirjoittajan huomion historiikkiin.

esitettyissä puheissa esille tuotu parempi, oikeudenmukaisempi ja tasa-arvoisempi yhteiskunta siinsi aivan nurkan takana, ei tarvittu oikeastaan muuta kuin vetäistä punainen viiva äänestyslipun oikeaan ehdokkaiden ruutuun. Siinä oli se viimeinen taisto ennen lopullista voittoa. Kun pelastus tai onnen aika ei sitten niin helposti koittanutkaan, saattoi seurauksena olla sekä pettymystä että mahdollisesti sen kasvattamaa tiukempaa kiukkuu.³²

Agitaattorit, kiertävät matkapuhujat, olivat kaiken kaikkiaan lujilla, sillä keisari hajotti eduskunnan tuon tuostakin, ja uusia vaaleja järjestettiin hetkittäin vuoden välein. Heti ensimmäisissä eduskuntavaaleissa keväällä 1907 työväenpuolue nousi suurimmaksi ryhmäksi 80 paikallaan; ryhmän edustajissa oli yhdeksän naista. Työväenliikkeen asettamat tavoitteet eivät kuitenkaan edenneet eduskunnassa laeiksi asti, ainakin osin juuri hajotusten takia, mutta ei porvarillisella puolellakaan juuri ollut ymmärtämystä kaikille uudistustarpeille. Se aiheutti turhautumista. Merkillepantavana seurauksena oli samalla se, että liike pysyi jatkuvasti perustaltaan ja sanankäytöltään ainakin jossain määrin vallankumouksellisenä eikä muuttunut esimerkiksi Ruotsin puolueen tavoin puhtaan reformistiseksi.³³

Valtiollisiin vaaleihin jouduttiin valmistautumaan jatkuvasti. Agitaattorin työ oli erittäin vaativaa ja rasittavaa, kun esimerkiksi muistetaan pelkästään tuon ajan matkustusmahdollisuudet ja pitkät etäisyydet maassa. Jo vuoden 1916 eduskuntavaaleissa sai työväenliike eduskuntaan 103 paikallaan yksinkertaisen enemmistön, ensimmäisenä maailmassa, mutta se eduskunta kutsuttiin koolle vasta perin juurin muuttuneissa oloissa keväällä 1917.

- - - tietolaatikko

”JA TOISEKSI...”

Työväenpuolueen agitaattoreilla oli huomattavan suuri merkitys juuri ensimmäisen eduskuntavaalikamppailun kuluessa. Heistä on jäänyt jälkeen monia elämää suurempia kertomuksia.

Kirjailija Väinö Linna on piirtänyt teokseensa *Täällä Pohjantähden alla* värikkään kuvan Eetu Salinista, joka kävi kirjan Pentinkulmalla puhumassa ”punaisen viivan” tärkeydestä. ”Ja muistakaa ettei yksikään ääni jää käyttämättä. Teidän on herätettävä naapurinnekin. Puhu, Suomen

³² Jari Ehrnrooth on esittänyt, että vanhassa työväenliikkeessä vallinnut ”alkuraivo tai periviha sortajaa kohtaan” ei ollut seurausta agitaatiotoiminnasta, vaan hänen mukaansa ”alkuraivo” oli työläisissä ”jotain perimmäistä ja omaa”. Tämä ”arkaainen uppiniskaisuus” esiintyi myös ”määrätietoisenä kostonhaluna ja vihana” (lainaukset s 389), mistä aikanaan sitten seurasivat vuoden 1918 väkivaltaiset teot. Ehrnrooth on tehnyt johtopäätöksensä lukemalla jossain määrin valikoiden työväenyhdistysten käsikirjoitettuja lehtiä ja sivuuttamalla sen, että yhdistystoiminnan sanankäyttöön liittyi tuolloin paljon kumouksellista retoriikkaa, uhoavaa sanahelinää, ehkä vallankumousromantiikkaakin (s 368–369).

³³ Suomen työväenliikkeen historia s 64–71; ks. myös Lennart Svensson: *Arbetarekongresserna i Norden under 100 år*, teoksessa *De nordiska arbetarekongresserna under 100 år. Arbetarrörelsens framväxt och utveckling i de nordiska länderna*. Stockholm: Samak 1986, esim. s 20–22; Henrik Helenius: *Socialdemokratin i Finland - klasskamp och konsensus*, teoksessa *De nordiska arbetarekongresserna*, esim. s 154, 156–157.

työväenluokka, vuosituhantisen mykkyytesi jälkeen. Sinkoa tahtosi vasten noiden röyhkeiden öykkäreiden kasvoja.”

Ja vielä Linnan kuvaama Salin jatkoi: ”Nouse punalippu näiden harmaiden mökkien ylle, joista ei ennen ole kuulunut muuta kuin vaimea vaikerrus kohti tylyä Jumalaa, jonka täytyy olla joko porvari tai sitten sokea ja kuuro. Toverit. Lyököön sydämenne uuden aikakauden rytmissä ryysyjenne alla.”³⁴

Agitaattorit puhuivat omiensa keskuudessa. Kuulijoiden kokemuspöytä oli pitkälti yhteinen, ja tunteisiin oli helppo vedota. Lisäksi on hyvä huomata: yhteiskunnallisia epäkohtia ja ongelmia, suoranaisia vääryyksiä oli paljon, ja helposti taivas oli kattona parannuksia vaadittaessa. Hyvin lähellä on rinnastuksena kirkonmiesten kertoma hengellinen sanoma pelastuksesta.³⁵

Muistoihin on jäänyt värikkäitä ja joskus suorastaan krouveja otteita myös naispuolisten agitaattorien puheista. Esimerkiksi Ida Ahlstedt oli suorasanainen ja puheissaan kansanomainen.³⁶ Värikäs vaatetuskin kiinnitti huomiota. ”Iita sanoi niin kuin asiat oli ja kaikki ymmärsi”, on muistiin tallentunut.³⁷

Tulisena puhujana tunnettu Aura Kiiskinen kävi syyskuussa 1907 puhumassa Joensuussa ja vetikin Lyseon salin täyteen kuulijoita. Sortavalassa ilmestynyt työväenlehti *Rajavahti* kiitteli värikästä puhetta ja totesi sen olleen ensimmäisen kerran, kun siinä koulusalissa puhuttiin sosialismista. Porvarillisia puheita oli salissa kyllä kuultu. Lyseon rehtorikin oli ollut kuuntelemassa ja kirjoitti puolestaan porvarilliseen lehteen voimakkaasti arvostelleen tekstin. Seuraavaan agitaattorin puhetilaisuuteen ei salia sitten enää saatukaan, vaan oli tyydyttävä olemaan taivasalla kauppatorilla.³⁸

Paljon kertomuksia on säilynyt esimerkiksi August ”Veli” Vatasesta. Hänen – ja ehkä monien muidenkin matkapuhujien – tyylistä kertoo seuraavakin muistiinmerkitty kuvaus: ”Vuosisadan alussa tunnettu agitaattori A. Vatanen piti pitkiä puheita. Tunnin tai pari puhuttuaan hän sanoi: ‘Ja

³⁴ Väinö Linna: Täällä Pohjantähden alla 1. 20.p. Helsinki: WSOY 1970, lainaukset s 325, ks. Salinista (1866–1919) myös Hannu Soikkanen: Johan Edvard Salin, teoksessa Tiennäyttäjät 2. Toim. Hannu Soikkanen. Helsinki: Tammi 1967, s 7–61. – ”Pentinkulman” oikeista taustoista eli Linnan kotikylästä Urjalasta sekä todellisista tapahtumista ja tapahtumapaikoista ks. Esko Nummela: Kertomus Väinö Linnan Pentinkulmasta. Työväenperinteen Tutkimus ry:n julkaisu. Turenki 2016.

³⁵ Ks. yleisemmin Lauri Keskinen: Agitaatiotilaisuus opetustapahtumana - teoreettinen tarkastelu agitaation vastaanotosta työväenseuroissa, teoksessa Työväki ja kokemus. Toim. Kati Launis, Marko Tikka. Väki voimakas 22. Tampere: THPTS 2009, s 99–121.

³⁶ Ida Aalle-Teljosta (1875–1955, vuoteen 1906 Ahlstedt) Suomen kansanedustajat I s 14; Kaisa Salonen: Ida Aalle-Teljo, teoksessa Tiennäyttäjät II s 325–380; ks. myös Sosialidemokraattiset Naiset Suomen hallituksessa ja eduskunnassa 1907–1996. Matrikkeli. Toim. Marja Piironen-Honkanen. Helsinki: Sosialidemokraattiset Naiset, Työväen Arkisto 1996, s 48–49. – Kirsti Lumiala kiinnitti kirjoittajan huomion matrikkeliin.

³⁷ Lähteenmäki 2000 s 44, myös lainaus; 48–49.

³⁸ Joensuun seudun opintojärjestö s 6.

toiseksi. Sitten hän puhui vielä toisen mokoman lisää.”³⁹

- - -

Puolue aloittaa luento- ja opastuskurssit

R. H. Oittinen on luonnehtinut, että ”Suomen työväen oli aloitettava kulttuurin valloitus aivan alkeista”. Niin vaatimaton oli vielä wrightiläisellä kaudella tavallisten työläisten opillisen koulutuksen taso. Siinä tarvittiin usein aivan alkajaisiksi luku-, kirjoitus- ja laskutaidon opetusta laajoille, kiinnostuneille työläisten joukoille, kuten edellä kerrottiin. Paljon muutakin opetettiin. Samalla omaksuttiin luontevasti vallinneen henkisen kulttuurin muotoja: taideharrastuksille kuten esimerkiksi näyttämö- ja musiikkitaiteelle ei käännetty selkää.

Aivan erityinen opinnollinen alueensa oli oman liikkeen toimitsijoiden kasvatusta. Heidän varassaan oli työväenliikkeen kasvu ja kehitys. Ajan myötä, liikkeen laajentuessa ja sivistysmahdollisuuksien lisääntyessä muutti sivistystyökin sitten luonnettaan.⁴⁰

Viipurin puoluekokouksessa heinäkuussa 1901 päätettiin luento- ja keskustelukurssien aloittamisesta. Niiden tavoitteena tuli olla ”kehittää agitatsioonivoimia puolueen tarkoituksien edistämiseksi”. Samalla päätöksessä kuitenkin korostettiin, ”ettei tarkoituksena ole varsinaisten ammatti-agitaattorien kasvattaminen”. Jos sitä nimittäin tekisi työkseen, siitä muodostuisi ”jonkinlainen papillinen tehtävä, jossa kaavoihin ja teorioihin kangistumisen vaara on lähellä.”⁴¹ Tällä viitattiin niin sanottuihin leipäpappeihin, joita oli kyllin kohdattu kirkon sananjulistajina.

On syytä tehdä ero agitaation ja valistustoiminnan välillä, niin selkeästi kuin se oikeastaan on mahdollista. Kuten Hjalmar Eklund kirjoitti 1920-luvulla sosialidemokraattisen puolueen 25-vuotisjulkaisussa hienovaraisesti, ”lentävä agitatsioni” oli sittenkin ”enemmän herättävää kuin opettavaa laatua”. Sen sijaan toisaalta ”varsinaisten luentokurssien” tavoitteena oli puolestaan antaa kurssilaisille tietoja, tarjota opetusta, myös silloin kun luennot koskettelivat varsinaista puolue-toimintaa.⁴²

Työväenpuolueen järjestämät ensimmäiset luento- ja opastuskurssit järjestettiin Turussa 29.12.1902 - 15.1.1903. Jo keväällä 1902 kehoitettiin osallistujiksi aikoneita tutustumaan julkaistuun suomenkieliseen työväenkirjallisuuteen. Erityisesti mainittiin Karl Kautskyn teokset *Erfurtin ohjelma* ja *Sosialismin historia I*, muita olivat Werner Sombartin *Sosialismi* ja Robert Blatchfordin *Iloinen Englanti* sekä työväenedustajien kokousten painetut pöytäkirjat. Itävaltalais-saksalainen Kautsky oli suomalaiselle työväenliikkeelle jopa tutumpaa periaatteellista luettavaa kuin sosialistisia käsitteitä ja perusteita alun alkaen hahmotelleiden saksalaisten Karl Marxin ja Friedrich

³⁹ Aatteet ja vaatteet. Suomen työväen henkinen perinne. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen, Matti Nieminen. 2. p. Helsinki: Tammi 1964, lainaus s 83; Veli Vatasesta (1856–1923) ks. myös Suomen kansanedustajat II s 1108.

⁴⁰ Oittinen 1954 s 58–60, lainaus s 59.

⁴¹ Lainaus Eklund 1924 s 277.

⁴² Lainaukset Eklund 1924 s 277.

Engelsin teokset.⁴³

Luentoja pidettiin kaikkiaan 75–80. Luennoitsijoina olivat puolueen keskeiset miehiset voimat. Reino Drockila luennoi sosialismin historiasta, Eetu Salin ammattiyhdistysliikkeestä, Taavi Tainio puolueen ohjelmasta ja J. K. Kari työväen lainsäädännön kehityksestä Euroopan maissa. Juho Torvelainen luennoi vielä osuustoiminnasta ja Yrjö Jansson toimenpiteistä tilattoman väestön olojen kohentamiseksi.

Kurssin kestäessä Tainio piti lisäksi joka päivä keskusteluharjoituksia. Mukana ollut Vilho Lönnqvist (myöh. Lehokas) arvioi näiden ensimmäisten kurssien olleen ”tavattomaksi avuksi eteenpäin pyrkivälle”.⁴⁴ On myös huomattava, että agitaattorin ja matkapuhujan oli annettava lisäksi monenlaista käytännön apua vaalityön organisoimisen ja puolueen periaatteiden selvittelyn ohessa: hän opasti käytännön järjestötoiminnassa, pöytäkirjojen ja kirjanpidon laatimisessa, neuvoi huviltamien järjestelyissä, saattoipa opettaa työväenlauluja ja lausua itsekin runoja iltamaohjelmassa.⁴⁵ Nämä käytännön taidot eivät tulleet kenellekään itsestään – eivätkä ole tulleet myöhemminkään.

Seuraavat puolueen kurssit pidettiin Helsingissä huhtikuussa 1903. Kolmannet kurssit järjestettiin juuri kaupungiksi tullessa Lahdessa marras-joulukuun vaihteessa 1906. Ne kestivät kaksi viikkoa. Luentoja oli tänä aikana 58 ja osanottajia kurssilla kaikkiaan 148.⁴⁶

Puolueen neljännet luentokurssit pidettiin Helsingissä iltakurssien muodossa marraskuun 1908 ja helmikuun 1909 välisenä aikana. Luentoja oli neljänä iltana viikossa, kaksi esitelmää illassa. Yhteensä niitä oli 70. Puolueen tilastojen mukaan opettajia oli yhdeksän, ilmoittautuneita oppilaita oli alussa 150, lopussa yli 250. Kuulijoita oli keskimäärin 70–150.⁴⁷

On muistettava, että työpäivä oli jatkuvasti erittäin pitkä ja työviikko pääsääntöisesti kuusipäiväinen. Vapaa-aikaa oli käytettävissä kurseilla opiskeluun vain niukasti, eikä sille ollut vielä juurikaan perinteitä. Kiihkeä tiedontarve oli kuitenkin todellinen liikkeellepaneva voima, ja toimintaan kannustivat myös ratkaisuaan odottavat yhteiskunnalliset ongelmat.

⁴³ Sana ”sosialismi” on epäilemättä jotensakin aikaan ja henkilöön sidottu sekä merkitykseltään ladattu: eri aikoina se on voinut tarkoittaa eri henkilöillä hyvinkin erilaista käsitettä, ajatellaanpa vaikka Edvard Valpasta 1910-luvulla, Väinö Tanneria 1930-luvulla tai R. H. Oittista 1950-luvulla, Kalevi Sorsaa 1980-luvulla tai keskivertosuomalaista 2020-luvulla; markkinatalouden ja sosialidemokratian/sosialismin suhde on sekin monimerkityksellinen (ks. esim. Markus Holmgren: Sosialidemokratia markkinatalouden aikana. Demokraatti 21.12.2017; lehtileike kirjoittajan kokoelmassa).

⁴⁴ Lainaus Eklund 1924 s 278.

⁴⁵ Ks. Rajavuori s 115. – Monenlaista opastusta ja kättä pitempää on tarvittu myöhempinäkin aikoina, ks. esim. Vinkkivihkonen, kirj. Timo Roos, Apeli Halinen, Seppo Puhakka, Veli Heikkilä, Pekka Ovaska. 1991.

⁴⁶ Lahden kurseilta on talteen jäänyt luennoitsija Matti Paasivuoresta (vuoteen 1906 Hälleberg) muutamia lentäviä lauseita, esim. ”Älkää nukkuko taikka minä lopetan”. Paasivuori oli kokenut ja tarkka puhuja. Lahdessa hän piti kaikkiaan viisi erilaista esitelmää. Hänet valittiin eduskuntaan heti vuonna 1907 ja hän istui valtiopäivillä yhtäjaksoisesti vuoteen 1935 saakka. Hän oli myös Tokoin senaatin jäsen 1917 (Marjaliisa Hentilä: Sovittelija. Matti Paasivuori 1866–1937. Helsinki: THPTS, Työväen Arkisto 2013, s 123–126, lainaus s 124). – Marjaliisa Hentilä kiinnitti kirjoittajan huomion elämäkertateokseensa.

⁴⁷ Eklund 1924 s 278; ks. myös Soikkanen 1975 s 170-171; Ehmrooth s 211-214.

Naiset järjestäytyivät työväenpuolueen sisällä Työläisnaisten liitoksi vuonna 1900. Alkuun se seurasi toimintamuodoissaan porvarillisten rouvasväen yhdistysten viitoittamaa tietä, mutta kiinnitti samalla voimakkaasti huomiota järjestäytymisen tärkeyteen ja naisten työolojen parantamiseen. Äänioikeusvaatimus nousi pian myös esiin kuten tasa-arvoisuuden tavoitteetkin. Kuuden vuoden kuluttua aloittamisesta siitä tuli Sosialidemokraattinen naisliitto ja samalla yhä tiiviimpi osa puolueorganisaatiota. Toiminnassa korostui alusta alkaen yleisempien aatekysymysten ohella myös terveysvalistus ja samalla terveellisempien elämäntapojen sekä raittiuden edistäminen. Sosiaalinen toiminta ja esimerkiksi työläisperheiden olojen kohentaminen olivat varhain esillä. Omia lehtiäkin julkaistiin.

Moniin työväenyhdistyksiin perustettiin naisosastoja. Joskus niitä edelsivät vapaamuotoisemmat ompeluseurat. Ainakin suuremmilla työväenyhdistyksillä ja niiden naisosastoilla oli lisäksi mahdollisuus lähettää maaseudulle kiertäviä puhujia kertomaan naisten ammatillisen ja poliittisen järjestäytymisen merkityksestä sekä yleisemmin sosialistisista aatteista.⁴⁸ Valtaosa agitaattoreista oli miehiä, mutta 1900-luvun alkuvuosina maata kiersivät useat tomerat ja sanavalmiit naisetkin, esimerkiksi Ida Ahlstedt (myöh. Aalle-Teljo), Maria Laine, Sandra Reinholdsson (myöh. Lehtinen), Aura Kiiskinen, Mimmi Kanervo ja Hilja Pärssinen.⁴⁹

Muita kursseja ja koulutusta

Puolueen järjestämien kurssien lisäksi järjestivät monet suuremmat työväenyhdistykset omia vastaavanlaisia, pienimuotoisempia paikallisia kurssejaan. Puoluetoimikunnan avustamana aikaansaatiin myös esimerkiksi joulukuun 1907 ja tammikuun 1908 välisenä aikana 20 koulutuskurssit eri puolille maata. Toinen vastaavanlainen rynnistys oli marraskuun 1908 ja tammikuun 1909 välisenä aikana, jolloin puoluetoimikunnan auttamana järjestettiin 11 kurssit.⁵⁰

Paikallisten työväenyhdistysten lisäksi myös puolueen vaalipiirijärjestöt järjestivät omia kurssejaan. Kun puolue kasvoi vuoden 1905 suurlakon jälkeen, kasvoi puhujien kysyntä eri puolilla maata tavattomasti. Uusia työväenyhdistyksiä haluttiin perustaa ja paikalle tarvittiin joku asiantuntija opastajaksi. Lisäksi tarvittiin sanavalmiita, aiheensa osaavia ja mielellään vetovoimaisia puhujia erilaisiin vaali- ja muihin yleisötilaisuuksiin.

Suurlakon jälkeen puolueeseen liittyi ensimmäisen kerran suurempana ryhmänä sivistyneistöä, monet jo aiemmin syntyneen Ylioppilaiden sosialidemokraattisen yhdistyksen kautta. Useat olivat taustaltaan hyvin porvarillisia. Nämä ns. marraskuun sosialistit toivat mukanaan opillista tietoa ja monesti myös käytännön kokemusta opetustoiminnasta. Heistä liike sai pian lisää apua erimuotoiseen opastus- ja koulutustoimintaan. On kuitenkin syytä korostaa, että puolueen kurssi-toiminta oli käynnistynyt jo ennen tämän ryhmän mukaantuloa, kuten edellä on kuvattu.

⁴⁸ Lähtenmäki 2000 esim. s 20–24, 33–39; ks myös Sosialidemokraattiset Naiset s 2–6.

⁴⁹ Lähtenmäki 2000 s 43–51.

⁵⁰ Eklund 1924 s 278–279.

Marraskuun sosialistien vaikutus heijastui laajemmalle liikkeeseen myös vakavampien periaatteellisten pohdintojen muodossa. Tässä oli yhtenä välineenä syksyllä 1905 perustettu *Sosialistinen Aikakauslehti*.⁵¹ Osittain uusiin tulokkaisiin liittyi myös sukupolvikysymys. Nuoremmilla, äskettäin mukaan tulleilla oli jossain määrin toinen lähtökohta kuin jo pitempään mukana olleilla.⁵²

Piirijärjestöjen kurseillakin kyettiin osaltaan helpottamaan tilannetta. Esimerkiksi Uudenmaan sos. dem. piiri järjesti sekä luento- että harjoituskursseja. Luentokursseilla puhuttiin mm. sosialismin teoriasta ja historiasta, maatalouskysymyksestä, verotuksesta, kunnallispolitiikasta, ammattiyhdistysliikkeestä, osuustoiminnasta ja kristinuskon alkuperästä. Harjoituskursseilla olivat puolestaan esillä kirjanpito, kokoustoiminta, ainekirjoitus jne. Kun monella työväenyhdistyksellä alkoi jo olla oma kirjasto, opetettiin harjoituskursseilla senkin hoitoa.⁵³

Vuonna 1906 aloittaneella Sosialidemokraattisella nuorisoliitolla oli varsin tarmokasta pyrkimystä koulutustoimintaan. Vuonna 1910 uudistetuissa säännöissä tuotiin esille paitsi ”luokkatietoisuuden kasvattaminen” työläisnuorison keskuudessa myös ”yleensä sen sivistystason kohottaminen”.

Nuorisoliiton koulutustoiminta sai selkeät linjaukset edustajakouksessa marraskuussa 1912. Pentti Järvisen ilmauksen mukaan liitto hyväksyi ”itse asiassa erityisen sivistysohjelman”.⁵⁴ Sen mukaan liitto ryhtyi tarmokkaasti kannustamaan kirjastojen muodostamista yhdistyksiin, luku- ja opintorenkaiden muodostamista sekä keskustelu- ja puhujaseurojen toimintaa. Tätä voi jo pitää aiempaa kokonaisvaltaisempana hahmotelmana. Ja kun tiedetään mitä myöhemmin tuli tapahtumaan, ”sivistysohjelman” voidaan nähdä ennakoineen tulevia aikoja, olleen yhtenä pienenä peruskivenä Sivistysliitolle.

Syksystä 1913 alkaen nuorisoliiton kiertokirjeissä painotettiin ”luku- ja opintorenkaiden” merkitystä.⁵⁵ Pekka Railon arvion mukaan tässä toiminnassa oli taustalla nimenomaisesti Ruotsissa vuonna 1912 tapahtunut työväen sivistysjärjestön (Arbetarnas Bildningsförbund, ABF)

⁵¹ Marraskuun sosialisteista ks. esim. Soikkanen 1975 s 104, 115; Risto Reuna: Ylioppilassosialismin punaiset apostolit, teoksessa Punaisista apostoleista ylioppilasradikalismiin. SONK:n 20-vuotisjuhlakirja. Toim. Tapio Bergholm. Helsinki: SONK 1983 (Reuna 1983), s 24–29.

⁵² Nuorta sanallista radikaalisuutta ja näkökulmia kuvasti hyvin esim. O. W. Kuusinen eräissäkin *Sosialistisen Aikakauslehden* kirjoituksessaan 1906: ”Me olemme ennen kaikkea taistelujärjestö. Ja taistelun ratkaisee nykyisessä yhteiskunnassa voima eikä sivistys. Mutta sivistys voi myöskin olla voimatekijä.” Lainaus O. W. Kuusinen: Sananen sivistyskysymyksestä ja meidän sosialistisesta kirjallisuudestamme, teoksessa O. W. Kuusinen: Asian periaatteellinen puoli. Valittuja kirjoituksia ja puheita vuosilta 1905–1918. Toim. Juha Ukkonen. Helsinki: Kansankulttuuri 1981, s 359; ks myös Tuure Lehén: Marxilaisuuden alkukylvöä Suomessa. O. W. Kuusinen ja Sosialistinen Aikakauslehti 1906–1908. Helsinki: Kansankulttuuri 1971 esim. s 7–13, 60–63.

⁵³ Ks Eklund 1924 s 282–283; ks myös Tero Tuomisto: Vuosisata lipunkantajana. Uudenmaan Sosialidemokraatit 1906–2006. Helsinki 2006 (Tuomisto 2006), s 39–41, 54, 60.

⁵⁴ Lainaus Järvinen s 9, ks myös Mikko Laakso, Veijo Åberg: Sosialismiin! Sosialidemokraattiset nuoret 1906–2006. 2006, s 31; vrt. Luokkataistelun tiellä. Sosialidemokraattinen nuorisoliike 1906–1976. Kirj. Heikki Laavola, Risto Meriläinen, Päivö Puhakainen. Helsinki 1976, s 6–7 (Meriläinen); ks myös Nestori Parkkari: Nuoret taistelun tiellä. Helsinki: Kansankulttuuri 1970 (Parkkari 1970), s 40.

⁵⁵ Laakso, Åberg s 32–35, lainaus s 33.

perustamisen ”luoma innostus”.⁵⁶ Siitä oli jo tietoa saatu. Itse asiassa Ruotsissa oli käytetty sanaa ”bildningscirkel” (tässä suomeksi ehkä sivistyspiiri) jo 1840-luvun lopulta alkaen Tukholmassa ja eräissä muissa kaupungeissa käsityöammattilaisten keskuudessa. Varhaisvaiheen työväenyhdistykset olivat siellä silloin vasta tulollaan. Tällaista yhdessä tapahtuvaa opiskelua pidettiin tärkeänä esimerkiksi jo ilmenneiden luokkavastakohtaisuuksien torjumiseksi ja yhteisymmärryksen lisäämiseksi. Tarjosihan se samalla myös tekemistä iltaisin ja vähensi olutkapakoiden houkutusta.⁵⁷

Suomalainen sana opintorengas ei ollut sanatarkka vaan muokattu käänös ruotsin cirkel- tai studiecirkel -sanoista (cirkel: ympyrä, kehä, piiri, harppi). Opintorengas on tämän kirjoittajan mukaan havainnollinen ja myös ilmeistä symboliikkaa sisältävä, yhdessä tapahtuvaa opiskelua ja samalla jatkuvuutta, myös päättymättömyyttä kuvaava sana. ”Alku ja loppu yksi ja sama ympyrän kehällä”, sanoi kreikkalainen filosofi Herakleitos jo 2500 vuotta sitten.⁵⁸ Rengas on tasapainoisen pyöreä ympyrä, ja samalla monet renkaat voivat liittyä toisiinsa ketjuksi. Edellä jo mainittiin rengas-sana varhaisten oma-apuyhdistysten yhteydessä, samantapaista yhteistyön ajatusta oli siinäkin. Piiri-sanassa on myös samaa tuntua.

Rengas-termiä käytettiin Suomessa opiskeluun liittyen opaslehtisessä itse asiassa jo vuonna 1909 ennen Ruotsin ABF:n antamaa esimerkkiä, kun kristilliset työväenyhdistykset käynnistivät omaa opintotoimintaansa. Vaikutteita saatiin monelta suunnalta. *Toiminta-ohjeet Kristillisen työväen opintorenkaille* oli painoarkin kokoinen eli 16-sivuinen vihkonen. Vuonna 1916 perustettu Kristillisen työväen nuorisoliitto järjesti seuraavana vuonna Kiskossa ensimmäiset kaksiviikkoiset opintopäivät. Niiden ansiosta opiskelutoiminnan idea levisi osastoissa. Joitakin tuolloin muodostuneita opintokerhoja oli toiminnassa vielä 1960-luvun alussa.⁵⁹

Sosialidemokraattinen nuorisoliitto teki opintotoimintaa varten myös opaskirjasia ja antoi muutenkin ohjeita. Lupaavasti käynnistyneet hankkeet vaimenivat kuitenkin maailmansodan vuosina ja kuihtuivat viimeistään syksyllä 1917. Tällekin laajaksi suunnitellulle toiminnalle ei ollut Suomessa aikaisempia vastaavia esimerkkejä. On myös korostettu, että nuorisoliitto ei pystynyt tarjoamaan renkaille riittävän paljon kaivattua ohjausta, mikä osaltaan heikensi yritystä.⁶⁰

⁵⁶ Pekka Railo: Työväen oppinollisen sivistystyön kehityksestä Suomessa, teoksessa Työväen sivistystyö II. Työväen Sivistysliitto 1919–1939. Helsinki: TSL 1939 (Railo 1939), lainaus s 54; ABF:n perustamisesta ja alkuvaiheista ks. esim. Inge Johansson: För folket och genom folket. Om idéer och utvecklingslinjer i studieförbundens verksamhet. Stockholm: Liber 1985, s 47–61; Thomas Ginner: Den bildade arbetaren. Debatten om teknik, samhälle och bildning inom Arbetarnas Bildningsförbund 1945–1970. Vimmerby 1988, s 32–42. – ABF:n nimessä käytettiin vielä 1930-luvullakin vanhahtavaa sanaa Arbetarnes, mutta tässä pysyttäydään nimen nykymuodossa.

⁵⁷ Haste 1988 s 10–11.

⁵⁸ Ks. Herakleitos: Yksi ja sama. Aforismeja. Suomentanut Pentti Saarikoski. Helsinki: Otava 1971 s 41.

⁵⁹ Ks. Peltoniemi s 24–25. – Mukana vaikuttaneista Uuno Peltoniemi mainitsee mm. raittiusmiehet Matti Helenius-Seppälän ja Vihtori Karpion.

⁶⁰ Järvinen s 5; ks. myös Laakso, Åberg s 37–40; Aimo Kairamo: Ponnistuksien kautta vapauteen. Sosialidemokraattisen nuorisoliikkeen historia 1906–1922. Toim. Harri Kivenmaa. Helsinki 1986 (Kairamo 1986) s 63–68, 93–100. – Maailmansodan kuluessa nuorisoliitossa vahvistui aikaisempi antimilitaristinen, pasifistinen asenne, niinpä esim. elokuussa 1917 korostettiin liittokokouksessa erityisesti antimilitaristisen

Varhaisia esimerkkejä kerhomuotoisesta opiskelusta Suomessa oli myös esimerkiksi vuonna 1907 perustetun Kotikasvatussyhdistyksen parissa. Sen parissa pohdittiin kotia, vanhemmuutta ja kasvatuskysymyksiä. Eero Ojanen on arvioinut, että jo 1910-luvulla saattoi kaikissa eri muotoisissa opintoryhmissä olla kaiken kaikkiaan tuhansia ihmisiä. Monesti opiskelusta muodostui kuitenkin hyvin lyhytaikaista.⁶¹

-----tietolaatikko

OPINTOKERHON JUURIA ETSIMÄSSÄ

Opintokerhomuotoisen opiskelun juuria voidaan haeskella hyvinkin monesta suunnasta, Euroopan eri maista ja Pohjois-Amerikastakin. Osin riippuu siitä mitä opiskelumuodolla on kulloinkin tarkoitettu. Edellä on jo viitattu erikseen Ruotsiin ja siellä nuorten käsityöläisten parissa 1840-luvulla käytettyyn sanaan bildningscirkel. Suomessa toimi kirjastojen yhteydessä jo 1870-luvulla erityisiä lukuyhdistyksiä.

Opintokerhotoiminnan varhaisvaiheita tutkinut Oili Parjo nostaa esiin yhden keskeisen juuren ja vie etsinnän vuoteen 1874 ja Yhdysvaltoihin, Chatauqua-liikkeeseen New Yorkin osavaltioon. Liike sai alkunsa samannimisen järven rannalla pidetystä pyhäkoulunopettajien kesäisestä lomakurssista. Järven nimi oli seudulla asuneiden intiaanien, alkuperäiskansan antama.⁶² Ohjelmaan alkoi vuosien kuluessa sisältyä luentoja ja lyhyitä kursseja. Mukaan saatiin myös yliopistot, järjestöt ja kirkko. Viittä vuotta myöhemmin toimi jo talvellakin kirjallisuus- ja tiedepiiri. Yksinopiskeleville annettiin kirjallista ohjausta. Liikettä esiteltiin hieman Suomessakin: ainakin professori Ivar August Heikel (1861–1952) kertoi siitä ruotsinkielisessä kalenterissa vuonna 1898, ja filosofian tohtori Oscar Adolf Hainari (1856–1910) piti vuonna 1909 siitä esitelmän, joka julkaistiin.

Amerikassa vuonna 1851 syntynyt raittiusjärjestö International Order of Good Templars (IOGT) käynnisti opintotoimintansa 1880-luvulla ja otti mallia Chatauqua-liikkeestä. IOGT-liike levisi looseineen Ruotsiinkin, ja siellä ryhdyttiin pohtimaan oman valtakunnallisen opintotoiminnan toteuttamista. Vuonna 1895 päädyttiin kahdenlaisiin kursseihin: raittiuskursseihin ja yleiskursseihin. Toiminta ei kuitenkaan käynnistynyt aivan odotetulla tavalla. Vuonna 1900 kehitellyt lukurenkaat sentään toimivat.

Pohjolaa ajatellen ratkaisevaksi katsottava muutos tapahtui Ruotsissa vuonna 1902, kun maisteri Oscar Ohlsson (1877–1950) teki ehdotuksen tulevaksi opintotoiminnaksi: piti yhdistää opintokurssien, lukurenkaiden ja kirjastotoiminnan hyviä puolia uudennlaiseksi opintopiirijärjestelmäksi. Hieman tiivistäen: vuodesta 1904 alkaen hänen kehittelemästään

valistustyön tärkeyttä (Laakso, Åberg s 42).

⁶¹ Ojanen s 16–17.

⁶² Uno Peltoniemi ei ole suomentanut nimeä, mutta on opastanut sen ääntämiseen: helpointa on lausua ”Tsetookva, painottaen toista tavua” (Peltoniemi s 15). Wikipedia tarjoaa vakiintuneimmaksi käännökseksi ”keskeltä sidottu pussi tai säkki” (a bag tied in the middle), mikä viittaa kartan perusteella maastoon, mutta

opiskelumetodista (englanniksi study circle, ilmeinen suora ruotsinno: studiecirkel) tuli IOGT-raittiusjärjestön pääopiskelumuoto.

Ruotsissa mainitaan Oscar Ohlsson ja vuosi 1902 opintorenaan/piirin/kerhon keskeisenä lähtökohtana. Hänen mukaansa ryhmässä oli sopivimmillaan 5–30 henkeä, ja opiskeltavia kirjoja tuli olla yhtä monta. Kirjojen tuli kiertää kerholaisilla kahden viikon välein. Tutkintoa ei ollut, aloitekykyinen johtaja riitti, eikä tarvittu asiantuntijaohjaajaa. Viihtyvyydestavoite oli yhtä tärkeä kuin opinnolliset tavoitteet. Voisi ajatella, että Ohlssonin näkemysten ja varhaisempien bildningscirkelvaikutteiden pohjalta muotoutui sitten ABF:n hyödyntämä opintokerhomalli. Ehkä mukana oli vielä muitakin aineksia.

Väinö Voionmaa osallistui Tukholmassa juuri vuonna 1902 pohjoismaiseen raittiuskokoukseen, jossa Ohlssonin ideoita esiteltiin ja käsiteltiin, minkä jälkeen hän teki saamiensa virikkeiden pohjalta kotimaassa ehdotuksen erityisten raittiustutkintolukujen järjestämisestä. Suunnittelussa viitattiin sitten moneen suuntaan: amerikkalaiseen Chautauqua-liikkeeseen, englantilaiseen raittiustiikkeeseen ja Ruotsin goodtemplarien opinto- ja tutkintojärjestelmiin, ehkä tiedettiin jotain Keski-Euroopan maistakin. Suomen nuorisliiton kesäkokouksessa vuonna 1908 Voionmaa sitten esitteli opintopiiritoiminnan mahdollisuuksia nuorisoseuratyössä ruotsalaista esimerkkiä hyödyntäen.

Vihtori Karpio (1885–1964) toi puolestaan kristilliseen työväenliittoon ruotsalaisen opintopiirin mallin vuonna 1907. Se levisi lukurengastoimintana paikallisyhdistyksiin.

Hieman tiivistäen voidaan todeta, että opettaja Vilho Reima (vuoteen 1906 Reiman, 1867–1948), vuosisadan vaihteessa raittiusyhdystys Koiton puheenjohtaja ja vuonna 1907 perustetun Kotikasvatusyhdistyksen sihteeri, kiinnostui opintokerhoista Oscar Hainarin kirjoitusten virittämänä. Hän muokkasi Chautauqua-mallista hieman yksinkertaistetun opintomallin, joka sitten tuli edelleen kehiteltynä tarjoamaan perustan suomalaisille kerhoille. Reiman lähtökohta oli: yksi ryhmä, yksi opiskeltava kirja kerrallaan. Opiskelun päätteeksi oli tutkinto. Tästä tuli sitten käytännössä suomalaisen opintokerho-opiskelumuodon runko, mutta järjestöt omaksuivat sen käyttöönsä jonkin verran soveltaen.

Monilta tahoilta saapuneet vaikutteet eivät aivan sellaisenaan suomalaisiin olosuhteisiin luontuneet. Niitä piti soveltaen muokata, samalla hyödyntäen kotoperäisiä varhaisia aineksia. Jos haetaan suomalaisen, 1920-luvulla vakiintuneen opintokerhomallin aikaansaajaa, Oili Parjon mukaan sellaisena voidaan pitää juuri kouluneuvos Vilho Reimaa.⁶³

intiaanien sanasta on olemassa muitakin tulkintoja. Alueelle kohosi pieni huvilakaupunki.

⁶³ Oili Parjo: Opintokerholiikkeen juuret ovat Amerikassa, julkaisussa *Aikuiskasvatus* 1/2002, s 52–55; ks. myös Anneli Kajanto: Opintokerho pähkinänkuoressa, julkaisussa *Aikuiskasvatus* 1/2002, s 54; Peltoniemi s 9–10, 14–15, 21, 28–29; Ojanen s 16; Johansson s 259–267. – TSL:n Etelä-Suomen aluekeskuksen opintojärjestöjen neuvottelupäivät järjestettiin marraskuussa 2002 Työväen Akatemiassa, ja samalla muistettiin opintokerhojen satavuotisuutta. Aihepiiristä luennoi tämän kirjoittaja: ”Opintorengaista Sivistysliittoon” (luentorunko kirjoittajan hallussa). Aiheeseen liittyi myös Helvi Ollikaisen ja Maarit Tervon kokoama kiertonäyttely ”Vanha, nuori opintokerho”, joka oli esim. syyskuussa 2002 nähtävillä Tampereen

Studiecirkelnas centralutskott

Suomen ruotsalainen työväenliitto, Finlands svenska arbetarförbund (FSA), perustettiin vuonna 1899 maan ruotsinkielisten työväenyhdistysten yhdyssiteeksi. Näitä yhdistyksiä oli erityisesti Pohjanmaalla ja Uudellamaalla. Opinto- ja koulutustoiminta noudatteli FSA:n parissa samankaltaisia muotoja kuin suomenkielisissä työväenjärjestöissä.

Luento- ja kirjastotoiminnan rinnalle kehkeytyi 1910-luvulla työväenliittoon kuitenkin myös muuta sivistystoimintaa. Sen nuoriso-osastojen toimesta ryhdyttiin levittämään entistä tehokkaammin kirjallisuutta ja agitaatioluontoisia lentolehtisiä. Lisäksi ryhdyttiin muodostamaan opiskeluryhmiä, renkaita (cirklar), sekin nuoriso-osastojen aloitteesta. Yhteys Ruotsiin ja voimistuvan ABF:n laajentuvaan toimintaan oli yhteisen kielenkin perusteella hyvin ymmärrettävä.

Ruotsalaisen työväenliiton toiminnassa oli vuonna 1916 voimakkaampi nousun vaihe. Opintotoimintaa pyrittiin tehostamaan entisestään muodostamalla erityinen Studiecirkelnas centralutskott eli opintorenkaiden keskusvaliokunta. Ennen kuin sen työssä saavutettiin mainittavampia tuloksia, keskeytyi toiminta sisällissodan alettua.⁶⁴

”Rengastohtorin” kurssit

Erikoinen episodi käynnistyi vuonna 1907, jolloin Suomeen saapunut amerikansuomalainen tohtori A. F. Tanner⁶⁵ sai *Työmieheissä* julkaistulla ilmoituksella koolle joukon, joka perusti ”Helsingin sosialidemokraattien Koulu- ja Opistovaliokunnan”. Tämä valiokunta kutsui erityisesti aikuisia työläisiä tulemaan mukaan opiskeluun eli koko lailla runollisesti ”juomaan Minervan lähteestämme”.⁶⁶

Kysymys oli opintorenkaista, joissa saattoi opiskella 25 pennin kuukausimaksulla, kurssimuotoisesti.⁶⁷ Päivä- ja iltakurssit hinnoiteltiin hieman eri tavoin. Aikuisille luvattuja kolmen kuukauden mittaisia kurseja järjestettiin sitten vuosina 1907–08. Suurimmaksi osaksi opetus tapahtui tohtori Tannerin yksityisasunnossa, 10–20 hengen ryhmissä.

Työväenopistossa, missä näyttelyn avasi TSL:n puheenjohtaja, kansanedustaja Pia Viitanen.

⁶⁴ Ks. Railo 1939 s 86–87; ks myös Anna Bondestam, Alf-Erik Helsing: Som en stubbe i en stubbåker. Finlands Svenska Arbetarförbund 1899–1974. Helsingfors: FSA 1978 s 63–65, 73–74; ruotsinkielisten nuorisoseurojen opintotoiminnasta esim. Anders G. Lindqvist: En folkrörelse väller fram. De finlandssvenska ungdomsföreningarna, deras uppkomst, verksamhet och samarbete under de första femtio åren, 1888–1938. Uf-historiskt arkivskrift nr 4. Helsingfors 2006, eri kohdin, esim. 12–14, 70–72, 73–74; ks. myös Peltoniemi s 27.

⁶⁵ Antero Ferdinand Tanner (1868–1920) oli suomalaissyntyinen lääkäri ja työväen sanomalehden toimittaja Yhdysvalloissa, tunnettiin mm. radikaalina sukupuolimoraalin uudistajana ja avioliittoinstituution vastustajana, kertoo Wikipedia.

⁶⁶ Lainaus Railo 1939 s 57.

⁶⁷ Rahamuseon rahanarvonlaskurin (www.rahamuseo.fi/rahanarvonlaskuri) mukaan 25 penniä olisi nykyrahassa noin yksi euro, mutta käytännön arvon vertaaminen näiden aikakausien välillä on vaikeata, ellei suorastaan mahdotonta.

Tanner opetti muun muassa yhteiskunta- ja taloustietoa, sosialismin teoriaa ja puhetaitoa. Muiden opettajien aineina olivat esimerkiksi ainekirjoitus, laskento, pikakirjoitus ja laulu. Tanner kiersi myös muualla maassa pitämässä maksullisia luentoja muun muassa vapaasta rakkaudesta ja osuuskauppojen muodostamisesta eli ”osuusrenkaista”; tässäkin oli taas mukana ajatus renkaasta.

Innostus vaimeni pian, ja *Työmies* ryhtyi lisäksi kärkevästi arvostelemaan A. F. Tannerin näkemyksiä. ”Rengastohtori” Tanner kyllästyi vastustukseen ja muutti takaisin Yhdysvaltoihin.⁶⁸

Puolueopistoa yritetään

Oulun puoluekokouksessa elokuussa 1906 päätettiin ryhtyä toimiin ns. agitaattoriseminaarin käynnistämiseksi. Päätökseen kirjattiin, että ”tulisi seminaarikurssin olla aluksi 3 kuukautta kestävä ja järjestetty siten, että siihen osanotto tulisi mahdollisimman halvaksi”. Seminaari piti sen vuoksi sijoittaa maaseudulle.

Puolueessa tapahtui noina kiihkeinä vuosina kuitenkin koko ajan niin paljon, että hanke kypsyi toiminnaksi vasta tammikuussa 1908. Silloin puoluetoimikunta asetti asiaa valmistelemaan komitean. Edvard Valppaan, O. W. Kuusisen, K. Satamavuoren ja Edvard Gyllingin muodostama komitea ehdotti kuukautta myöhemmin, että agitaattoriseminaarin sijasta perustettaisiinkin erityinen puolueopisto.

Puolueopisto oli tavoitteena paljon laajempi kuin vain agitaattoreiden, matkapuhujien kasvattaminen. Sen tuli komitean ehdotuksen mukaan tyydyttää ”toimitustyöhön sekä puolueen ja ammattiyhdistysten luottamustoimiin koulutettavain puoluejäsenten ja muittenkin nuorten puoluetoverien sosialidemokraattista sivistystarvetta”.

Kurssien kestoksi suunniteltiin kolmea kuukautta ja oppilaiden määrää noin viideksikymmeneksi. Ehdotuksen mukaan luentoja tulisi päivittäin olemaan neljä tuntia ja lisäksi harjoitusaineita kaksi tuntia. Kokonaisuudessaan opiston kurssi käsittäisi 300–325 luentotuntia ja sen lisäksi 125–150 harjoitustuntia.

Komitea hahmotteli varsin pitkälle myös oppiaineita. Tuntimääräisesti eniten tuli käsitellä sosialismin teoriaa ja taloushistoriaa sekä sosiaalipolitiikkaa. Seuraavina olivat Suomen yhteiskuntatalous, ammattiyhdistystoiminta, finanssioppi, kansainvälisen sosialidemokratian historia, valtio-oppi, lainopilliset luennot, osuustoiminta ja viimeisenä raittiusliike.

Valmisteluista huolimatta jouduttiin puolueopiston aloittaminen lykkäämään varojen puutteessa syksylle 1909. Kotkan puoluekokous päätti sitä ennen syyskuussa 1909 vuotuisen 2000 mk (laskennallisesti lähes 8000 euroa) määrärahan varaamisesta opistolle. Samassa kokouksessa tehtiin myös merkittävä päätös Suomen Työväen Arkiston perustamisesta (vuodesta 1945 Työväen Arkisto). Se myös pääsi pian aloittamaan toimintansa. Ensimmäisenä sivutoimisena

arkistonhoitajana oli Yrjö Sirola, seuraavana Karl Harald Wiik. Arkiston hallituksen ensimmäisenä puheenjohtajana toimi Edvard Gylling.⁶⁹

Opistohanke ei vielä edennyt, vaikka myös ammattijärjestö lupasi taloudellista tukea. Uusi komitea laati ehdotuksen keväälle 1910. Kurssiainaa piti supistaa kahteen kuukauteen ja vastaavasti supistettaisiin tuntimääriä, sillä kykenevien luennoitsijavoimien saaminen näytti vaikealta.⁷⁰

Puolueoimikunta hyväksyi puolueopistosta tehdyn ehdotuksen huhtikuussa 1910. Taaskin hanke raukesi, nyt O. W. Kuusisen takia. Hän nimittäin vastusti kurssien suunniteltua supistamista ja ilmoitti vetäytyvänsä luennoitsijan tehtävästä sivuun.

Vasta monien mutkien ja sovittelujen jälkeen saatiin toiminta alulle. Puolueopisto aloitti perjantaina joulukuun ensimmäisenä päivänä 1911, sen jälkeen, kun Helsingissä syyskuussa pidetty puoluekokous oli kehottanut ”puolueoimikuntaa kohdistamaan kaikki voimansa siihen, jotta puolueopisto saataisiin toimeen ensi tulevan talven aikana”. Samalla paheksuttiin Kuusisen menettelyä, mikä oli estänyt toiminnan alkamisen supistetussa muodossa.⁷¹

Julkinen vetkuttelu asiassa oli puolueelle varsin kiusallista. Ammattijärjestö ehti jo järjestää omin päin talvella 1910–11 oman vastaavanlaisen kurssinsa. Puolueoimikunta ja ammattijärjestön toimikunta asettivat yhdessä erityisen opistovaliokunnan suunnittelemaan kahden kuukauden mittaista ohjelmaa. Valiokuntaan kuuluivat O. W. Kuusinen, Edvard Gylling, Matti Turkia, Matti Paasivuori, J. Pietikäinen ja K. Vartiainen.

Opistoon ilmoittautui niin runsaasti halukkaita, että oli jopa järjestettävä sisäänpääsytutkinto. Sillä karsittiin parikymmentä pois, ja oppilasmääräksi muodostui 57. Kokonaiskustannuksiksi muodostui 4800 mk, mistä puolet kustansi ammattijärjestö.

- - -tietolaatikko

PUOLUEOPISTON OPETUSOHJELMAA

Ensimmäisellä kurssilla joulukuusta 1911 helmikuulle 1912 puolueopiston ohjelma oli seuraavanlainen.

⁶⁸ Railo 1939 s 57–59.

⁶⁹ Arkistosta ks. Marjaliisa Hentilä, Mikko Kosunen: Demokratian muisti. Työväen Arkisto 110 vuotta. Työväen Arkiston julkaisu 9. Helsinki: Työväen Arkisto 2019, eri kohdin, erityisesti alkuvaiheista s 15–19, 38, 55–58; ajankohtaisesta toiminnasta s 275–359; ks. myös Pekka Lähteenkorva: Työväen Arkisto - vanhin kansanliikearkistomme, julkaisussa Faili. Tiedonhallinnan ja arkistoinnin erikoislehti 2/2019, s 29–39; Matti Nieminen: Työväen Arkisto, teoksessa Työväenliike kulttuuritekijänä s 87–91; Työväenliikkeen tietokirja. Toim. Markku Henriksson. Helsinki: Tammi 1974, s 181; Työväen perinnelaitokset. Toim. Tuomas Harpf, Marjaliisa Hentilä. Helsinki: Työväenperinne 1990, s 6–9; Arkiston kotisivut www.tyark.fi.

⁷⁰ Puolueopistosta ks. Eklund 1924 s 280–282; Railo 1939 s 45–48.

⁷¹ Suomen Sosialidemokratisen Puolueen seitsemännen edustajakokouksen pöytäkirja. Kokous pidetty Helsingissä syyskuun 4–10 päivinä 1911. Helsinki: SDP 1911, s 34–40, 124–126, lainaus s 124.

O. W. Kuusinen: Talousoppia	43 tuntia
Edvard Gylling: Suomen yhteiskunnan taloudellinen kehitys	35 t
H. Saxman ja K. Heinonen: Ammatillinen työväenliike	48 t
O. W. Kuusinen: Kansainvälinen valtiollinen työväenliike	18 t
Matti Paasivuori: Työväenlainsäädäntö	37 t
Edvard Gylling: Maatalous- ja metsäpolitiikkaa	17 t
J. W. Keto: Kunnallispolitiikkaa	11 t
J. W. Keto: Finanssioppia	17 t
Väinö Hakkila: Lainopin alalta	13 t
O. W. Kuusinen: Suomen valtio-oppia	4 t
Edvard Gylling: Tilasto-oppia	4 t
Vilho Lehokas: Puhetaidon opastusta	2 t
N. Vanamo: Kirjanpitoa	30 t
V. Peltonen: Laskentoa	19 t
Ainekirjoitusta	19 t

Näiden luentojen lisäksi kahden kuukauden mittaiseen toimintajaksoon sisältyi 21 erillistä kokousta. Niiden aikana ”keskusteltiin eri kysymyksistä ja arvosteltiin oppilaiden kirjoituksia”.⁷²

Opiston taival jää lyhyeksi

Puolueopiston johtajana toimi filosofian maisteri Otto Wilhelm Kuusinen. Hän kuului filosofian tohtori Gyllingin tavoin marraskuun sosialisteihin. Kuusinen oli syyskuusta 1911 lokakuulle 1913 lisäksi sosialidemokraattisen puolueen puheenjohtaja Matti Paasivuoren jälkeen, joka puolestaan palasi uudelleen tehtävään hänen jälkeensä.⁷³

Ensimmäinen puolueopiston kurssi päättyi helmikuun toisena päivänä 1912. Vaikka opisto tulikin jäämään työväenliikkeen koulutus- ja sivistyshistoriassa lyhytaikaiseksi välivaiheeksi, oli sillä kuitenkin aikanaan tuntuva merkitys. Se antoi peruskoulutusta kymmenille puolueen aktiivijäsenille, jotka puolestaan veivät saamiaan tietoja ja taitoja eteenpäin maan eri puolille. Kysymys ei ollut enää yksinomaan värikkästä, liikkeelle kannustavasta ja poliittisesti kiihottavasta agitaatiosta, vaan mukana oli aiempaa vahvemmin valistuksellisia ja mukana olleiden sivistämiseen pyrkiviä aineksia. Opiston käynnistämisen vaikeudet kuvastivat samalla aidosti niitä organisoimisen

⁷² Eklund 1924 281–282, lainaus s 282.

⁷³ Ks. Kuusisesta (1871–1964) Suomen kansanedustajat I s 465–466; elämäkertatiedoissa (s 466) mainitaan virheellisesti Kuusisen olleen SDP:n puheenjohtaja aina vuoteen 1917 saakka; ks. myös Nuori Otto Ville Kuusinen 1881–1920. Toim. Vesa Salminen. Jyväskylä: Gummerus 1970; Edvard Gyllingistä (1881–1944) Suomen kansanedustajat I, s 157; ks. myös Arvo Yläräkkö: Edvard Gylling Itä-Karjalan suomalainen

ongelmia, joita laajentuvalla, koulutusta tarvitsevalla liikkeellä oli.

Puolueopiston toiminnasta tulee heti etsimättä rinnastuksena ja vertailukohteena mieleen se työväenyhdistysten aikuiskoulutus, jota järjestettiin jo wrightiläisellä kaudella ja josta eräillä opiston luennoitsijoilla ja oppilaillakin saattoi olla myös omakohtaisia muistoja ja kokemuksia. Se oli yleissivistävää ja siihenkin liittyi monella paikkakunnalla laskennon sekä ainekirjoituksen kaltaisia perusasioita. Toisena rinnastuksena tulee helposti mieleen työväenopisto ja vaikkapa myös kansanopisto.

Puolueopiston ja toisaalta entisen wrightiläisen iltakurssin, samoin kuin työväenopiston, erotti toisistaan kuitenkin erityisesti yhteiskunnallisten aiheiden määrä sekä erilainen näkökulma. Itsetietoisuuteen kasvaneen työväenliikkeen oma näkökulma oli toinen kuin työväestölle koulutusta järjestäneen, sinänsä hyvää tarkoittaneen porvarillisen sivistyneistön. Lisäksi uudesta, työväen itsensä toteuttamasta koulutuksesta puuttui nyt kokonaan kirkollinen panos, mikä on tärkeää huomata.⁷⁴

Varsin huomattavalla sijalla puolueopistossa oli myös käytännön opastus yhdistystoiminnan taitoihin. Moni tuleva toimitsija sai opistosta vankat ja monipuoliset eväät järjestötoimintaan omalla paikkakunnallaan.

Onnistumista seurasi kuitenkin heti takaisku. Puolueopistoa ei saatu lainkaan toimimaan seuraavana talvena syksystä 1912 alkaen. Korvikkeena järjestettiin edellä mainituista aiheista luentokursseja kahdeksassa vaalipiirissä maan eri puolilla. Sen jälkeen opistovaliokunta onnistui valmisteluissaan myöhemmin niin hyvin, että maanantaina syyskuun 29. päivänä 1913 voitiin aloittaa seuraava kolmen kuukauden mittainen koulutusjakso. Lauantaihin joulukuun 20. päivään saakka opiskeli suunnilleen edellä lueteltuja aiheita kaikkiaan 51 henkilöä. Sen jälkeen toiminta keskeytyi uudelleen.⁷⁵

Tampereella loka-marraskuun vaihteessa vuonna 1913 pidetyssä puoluekokouksessa keskusteltiin monessa asiakohdassa sosialidemokraattisen puolueen valistustyön toteuttamisesta. Valmisteltu mietintö esitti sen entisen käytännön jatkamista, että puolueella olisi kaksi puhujaa käytettävissä vaalivalistukseen ja muuhunkin käytännön opastustyöhön. Kokouksessa päädyttiin kuitenkin äänestyksen jälkeen kannalle, että valistustyön painopistettä siirrettäisiin piiritasolle ja puolueen puhujien palkkaamiseen tarkoitettut varat siirrettäisiin piirien käyttöön.⁷⁶

rakentaja. Helsinki: Otava 1976.

⁷⁴ Jussi Pikkusaari on painottanut sosialidemokraattisen työväenliikkeen esittäneen Forssan kokouksen 1903 hyväksymässä ohjelmassa ”haasteen” valtionkirkolle erityisesti vaatiessaan uskontoa yksityisasiaksi, ks. Jussi Pikkusaari: Vaikea vapaus. Sosialidemokratian häviö kirkolle 1850-luvulta 1920-luvulle käydyssä Suomen kulttuuritaistelussa. Bibliotheca Historica 32. Helsinki: Suomen historiallinen seura SHS 1998 (Pikkusaari 1998), esim. s 92–93.

⁷⁵ Puolueopistosta ks. myös Soikkanen 1975, s 183 (kuvateksti); Ehrnrooth s 214–268.

⁷⁶ Ks. Suomen sosialidemokratian puolueen kahdeksannen edustajakokouksen Pöytäkirja. Kokous pidetty Tampereella lokakuun 26 - marraskuun 1 p:nä 1913. Helsinki: SDP 1914, s 85–89.

Jukka Partanen on kiinnittänyt huomiota siihen, etteivät puolueelta vapautuneet varat sittenkään tahtoneet riittää, kun paikallisella tasolla yritettiin palkata vakinaista luennoitsijaa. Siltä osin se merkitsi menetystä valistustyössä. Hän on viitannut erityisesti Pohjois-Karjalan kokemuksiin.⁷⁷

Tampereella keskusteltiin myös puolueopistosta. Esimerkiksi Mikko Ampuja latasi keskustelun alussa täysillä: opiston toiminta oli ”siinä tilassa, että ellei uusia toimintasuunnitelmia tehdä, niin on pakko lopettaa pian koko opisto”. Puolustaviakin näkökantoja oli. Esimerkiksi Julius Nurmisen mielestä opiston arvostelu oli ”ennenaikaista”. Ja lisäksi J. Vatanen puolestaan arvioi, että mikäli puutteita on, ”korjaantuvat ne kokemusten karttuessa”. Kannaksi jäi kuitenkin toivomus, että puolueopistoa yritettäisiin pitää ainakin joka toinen vuosi.⁷⁸

Joulukuun 1913 saakka opiston menossa ollut koulutusjakso jatkuikin, mutta sen jälkeen ei enää uutta saatu aikaan. Ja myöhemmin keskeiseksi syyksi toiminnan lopettamiseen kokonaisuudessaan tuli elokuussa 1914 alkanut ensimmäinen maailmansota, joka aiheutti monenlaisia poikkeussäädöksiä koko yhteiskunnassa. Varmaan esteenä oli myös sellainen käytännön järjestelyjen kankeus, mitä jo ensimmäisen kurssin aloittamisen yhteydessä oli koettu.

Opiston toiminnalle ei ollut omassa liikkeessä varsinaisia esikuvia. Tiedon ja käytännön taitojen lisäämiselle oli tarvetta, mutta koulutuksen ja opin jakamisen muotoa ei saatu toimivaksi. Mielenkiintoista on havaita eroja puolueen ja nuorisoliiton toiminnassa opintotoiminnan ja valistuksen osalta. Puolue pyrki järjestämään toimintaa puolueopiston puitteissa, tavallaan hieman työväenopiston mallia muokaten, kun taas nuorisoliitolla oli syksystä 1913 alkaen ainakin jollain tavoin rengaspohjaista opiskelua. Samalla renkaiden linjalla olivat myös ruotsalainen työväenliitto ja kristilliset työväenyhdistykset.

Oman katon alla työväentalossa

Puolueopiston sammumisen jälkeenkin jatkuivat toki paikallisten työväenyhdistysten ja myös piirijärjestöjen luento- ja kurssitilaisuudet. Yhdistysten kirjastot tarjosivat lisäksi yhä useammilla työväentaloilla jatkuvasti itseopiskelijoille monia henkisiä virikkeitä. Eräin paikoin virisi jo kotiopiskeluakin, joka osittain muistutti myöhemmin kehitettyä opintokerhotoimintaa.

Työväen lehdistössä, sanomalehdissä, tilapäisjulkaisuissa, albumeissa ja kirjoissa julkaistiin sivistyskysymyksiin liittyen merkittäviä ja lukijoille virikkeitä antavia kirjoituksia. Lisäksi on huomattava, että kunnallisten työväenopistojen toiminta laajentui.

Työväentaloa ei sovi tässä yhteydessä unohtaa.⁷⁹ Pohjolan oloissa tarvittiin kaikessa työväestön

⁷⁷ Jukka Partanen: *Tovereissamme meillä on voima. Pohjois-Karjalan sos.dem. piirijärjestö 1906–2006.* Joensuu 2006, s 43.

⁷⁸ Puoluekokouspöytäkirja 1913, s 31 (myös lainaukset), s 68, puolueopiston toiminnasta laajemmin s 124–126.

⁷⁹ Työväenliikkeen ohella muutkin kansanliikkeet rakensivat runsaasti taloja oman toimintansa kodeiksi, ks. yleiskuvausta Tero Tuomisto, Leni Pakkala: *Talkoin ja lahjoituksin. Frivilligarbete och donationer, teoksessa Yhdessä rakennetut. Suomalaiset seurantalot. Med gemensamma krafter. Föreninghus i Finland. Toim.*

yhteisessä toiminnassa useimmiten katto pään päälle, oikeastaan vain ulkoilmatilaisuuksia sekä työläisurheiluseurojen yleisurheilua ja hiihtoa lukuun ottamatta. Työväenyhdistykset rakensivat erityisesti vuodesta 1905 alkaen pääosin talkoilla, joskus taas valmiista rakennuksesta hieman muokaten, itselleen kiihtyvällä vauhdilla toimintaa varten tiloja, työväentaloja. Ruotsiksi nimitys oli hieman toinen: folkets hus; suomennettuna kansan talo. Usein saatiin hirsisiä ja muuta rakennusmateriaalia lahjoituksena. Taloista muodostui monella tavalla paikkakunnillaan todellisia sivistyksen pesiä ja koteja, joista ideat ja tavoitteet, vaikutelmat ja aatteet sinkoilivat laajalle ympäristönsä. Niiden hoitaminen ja kunnossapito edellyttivät osaamista ja yhteisvastuun tunnetta. Vuoden 1917 huippuluku oli noin 940, ja työväenliikkeessä todettiin mielihyvin, että heidän talojaan oli enemmän kuin maassa kirkkoja.

Yleensä työväentalossa oli talon kokoon nähden suurehko sali, näyttämö teatteria ja esiintyjä varten, tavallisesti myös kirjasto ja ehkä sanomalehtien lukusalikin. Saattoi talolla toimia jokin kansanravintolakin. Huvitilaisuuksien sekä kokousten aikana ja ehkä myös opiskeluryhmien kokoontuessa oli ainakin omatoiminen tai vahtimestarin hoitama puhvetti, buffetti. Talolla saivat harjoittelu- ja esiintymismahdollisuutensa teatterin ohella myös erilaiset kuorot ja orkesterit. Siellä myös voimisteltiin. Huveissa ja iltamissa oli myös sivistäviä esitelmiä poliittisesti herättävien puheiden ohella.⁸⁰

Ehdotus Lappeelta

Vaikka puolueopisto alkoi hiipua tiensä päähän, nousi Tampereen puoluekokouksessa lokamarraskuun vaihteessa 1913 esiin poikkeuksellinen ehdotus, joka olisi voinut toteutuessaan viedä opiskelu- ja sivistysasiaa voimakkaasti eteenpäin. Hjalmar Eklund nosti työväenliikkeen valistustoimintaa käsittelevässä kirjoituksessaan vuonna 1924 tarkoituksella esiin tämän merkille pantavan yksittäisen ja monilta unohtuneen ehdotuksen.

Etelä-karjalainen Lappeen sosialidemokraattinen kunnallisjärjestö kiinnitti kokousaloitteessaan erityistä huomiota työväen kirjastojen kehittämiseen. Ensinnäkin esitettiin, että puoluekokouksessa tunnustettaisiin kunnalliset kirjastot ”parhaimmiksi valistusvälineiksi”. Puolueosastoja tuli samalla velvoittaa ottamaan ”tärkeimmäksi tehtäväkseen” kirjastojen kehittämisen. Toiseksi aloitteessa esitettiin luentotoiminnan saattamista ”elimelliseen yhteyteen kirjastojen ja kirjojen kanssa sovittamalla luennot alkuherätyksiksi ja opastuksiksi syvempään opiskeluun”.

Näiden lisäksi kunnallisjärjestö esitti puoluekokouksen hyväksyttäväksi aivan erityisen ehdotuksen,

Anna-Maija Halme, Leni Pakkala. Suomen kotiseutuliiton julkaisuja A: 18. Helsinki 2008, s 10–16; Lindqvist, s 81–90.

⁸⁰ Työväentaloista ja niiden merkityksestä ks. Osmo Havuaho: Työväentalo Suomessa. Lähtökohtia työväentalotutkimukseen. Helsinki: TSL 1982, s 9–15; Työväentaloseminaari 1982. Toim. Simo Laaksovirta, Tero Tuomisto. Työväen perinne ja historia. Tutkimuksia 3. Helsinki: TSL 1984, eri kohdin; ks. myös Tero Tuomisto: Työväentalo, väen ja liikkeen kohtaamispaikka. Museo 2/1985; sama: Talot ja liike. Neljä vuosikymmentä työväentalojen yhteistoimintaa. Helsinki: Työväentalojen Liitto 2010 (Tuomisto 2010b), s 8–15; Olavi Hurri, Vuokko Marttala-Hurri: Työn ja aatteen talot. Työväentalojen historiaa Uudellamaalla. Helsinki 1997, s 7–10, 172.

että puoluetoimikunta yhdessä Työväen sanomalehtiosakeyhtiön ja muiden työväen kustannusyhtiöiden kanssa muodostaisi ”kirjasto- ja valistustoiminnan ohjaus- ja keskusliikkeen, joka tarpeen mukaan laajentaisi toimintaansa ja työtapaansa Kansanvalistusseuran laatuiseksi”. Rahoituksesta piti puoluekokousaloitteen mukaan puoluetoimikunnan ja ammattijärjestön toimikunnan vastata yhdessä. Siinä oltiin kirjaimellisesti ison ratkaisun kynnyksellä.

Lisäksi aloitteessa esitettiin vielä muina kohtina, että puolueosastojen tuli, mikäli mahdollista, käyttää kirjatilauksissaan aina omia liikkeitä. Ja vielä Lappeen sos.dem. kunnallisjärjestö ehdotti, että ”kunnallisella alalla kirjastojen kehittämiseen kansan laajoja kerroksia tyydyttäväksi saamiseen on otettava tarmokkaasti osaa”.

Puoluetoimikunta ei puoltanut tehtyä moniosaista aloitetta. Ilmeisesti kokonaisuus tuli ratkaistavaksi liian nopeasti puolueopistoasian ollessa edelleen kesken ja monien aatetoverien ajatusten ollessa vielä keskittyneenä siihen. Tähän viittasi suoraan myös puoluetoimikunta lausunnossaan, jossa keskityttiin vain yhteen ehdotuksista. Sen mukaan ”toistaiseksi vielä olisi aivan valmisteleमतonta päättää” maanlaajuisen, sosialidemokraattisen kirjasto- ja valistustoiminnan ”keskuslaitoksen muodostamisesta”. Siihen ei ollut varojakaan. Tämä aloitekohta oli koko ehdotuksen ydin, eikä muihin Lappeen esityksiin puoluetoimikunnan lausunnossa viitattu lainkaan. Puoluekokouksessa ei asiasta pöytäkirjan mukaan lainkaan keskusteltu, ja aloite hylättiin selkein äänin 46–3.⁸¹

Mitä aloite kuvasti? Voimme arvioida, että lappeelaiset eivät varmaankaan olleet ihan yksin ehdotuksineen. Hyvin todennäköisesti samanlaisia toiveita saada aikaan valistus- ja opintotoiminnalle jokin uusi, laajahko organisaatio tai järjestö eli jo ainakin joissakin keskusteluissa työväenliikkeen parissa, myös muualla kuin Lappeella – vaikka puoluekokouksessa siitä ei puhuttukaan. Viittaus Kansanvalistusseuraan oli oireellinen. Oppia, lisätietoja ja sivistystä tarvittiin, mutta missä muodossa, millaisella organisaatiolla, siinä oli ratkaistavana vielä monta pulmaa.

Vain kolme vuotta myöhemmin 1916 ryhtyi Kansanvalistusseura julkaisemaan omaa *Kansanvalistus*-lehteä. Lehdessä kiinnitettiin erityistä huomiota vapaaseen kansanvalistustyöhön. Voi vain aprikoida, miten Lappeen sos.dem. kunnallisjärjestön puoluekokousaloitteeseen olisi suhtauduttu, jos lehti kirjoituksineen olisi ollut jo Tampereen kokouksen aikana tiedossa, luettuna ja vertailukohtana. Lehden päätoimittajana oli Kansanvalistusseuran sihteeri, filosofian maisteri Niilo Liakka, jolla oli taustallaan paitsi kokemusta sanomalehtityöstä niin myös johtajan tehtävistä kansanopistoissa Ilmajoella ja Torniossa. Liakka painotti vapaan valistustyön olevan vapaaehtoista, tapahtuvan ihmisten vapaa-aikana ja olevan varsinaisen koulujärjestelmän ulkopuolella tapahtuvaa toimintaa.⁸²

⁸¹ Puoluekokouksen 1913 pöytäkirja s 169–170 (myös lainaukset); Eklund 1924 s 284; Lappeen kunnallisjärjestön ehdotusta on esitelty muuallakin, ks. Railo 1939 s 64–65; Järvinen s 9–10. – Lappee on nykyistä Lappeenrantaa.

⁸² Jukka Tuomisto 2003 s 64; Niilo Liakasta (1864–1945) ks. Suomen kansanedustajat I s 543; Valistus, sivistys, kasvatus s 318–320.

Maailmansota ja murrosaika

Vuonna 1899 alkanut sortokausi, venäläistämispoliitiikan vaihe, päättyi marraskuun suurlakon 1905 jälkeen. Toinen sortokausi alkoi kuitenkin pian, vuoden 1908 kuluessa. Työväenliikkeellekin se merkitsi jälleen rajoituksia yhdistystoimintaan, sensuuria ja poliisiviranomaisten ahdistavaa läsnäoloa kokouksissa. Myös keisarivallan salainen poliisi ohrana oli valppaana; selli tai Siperiaan karkotus saattoi odottaa varomattomasti puhunutta, kirjoittanutta tai toiminutta.⁸³

Ensimmäisen maailmansodan puhkeaminen elokuussa 1914 lisäsi poikkeusmääräyksiä. Työllisyys säilyi aluksi kuitenkin kohtuullisen hyvänä, sillä monet tehtaat tekivät Venäjän armeijalle sotatarvikkeita. Lisäksi valtio teetti eteläisessä Suomessa monin paikoin laajoja linnoitustöitä. Niiden keskeinen sotilaallinen tavoite oli Pietarin turvaaminen Suomenlahden perukassa. Töihin tarvittiin paljon väkeä, ja esimerkiksi pääkaupunkiseudulla alkoi näiden hieman irtonaisten vallityöläisporukoiden elämänmeno aiheuttaa paikallisia häiriöitä.⁸⁴

Elintarvikepula alkoi etenkin vuoden 1916 kuluessa vaivata aiempaa enemmän, kun Venäjän yhä sekaisemmiksi muuttuvien olojen ja junaliikenteen vaikeuksien takia ei Suomeen saatu riittävästi viljaa. Kun kunnallisvaaleissa ei ollut yleistä äänioikeutta, koska se pohjautui lyhyesti ilmaisten varallisuuteen, olivat hyvin monet työläiset kokonaan paikallisen päätös- ja vaikutusvallan ulkopuolella. Se loi osaltaan tyytymättömyyttä, sillä kunnallisten viranomaisten ja varsinkin elintarvikelautakuntien uskottavuus joutui kovalle koetukselle elintarvikepulan kiristyessä. Juopa tuottajien ja kuluttajien välillä uhkasi revetä laajemmaksi, kuten monissa tutkimuksissa on todettu. Välttämättömyystuotteita alettiin säännöstellä, ja samaan aikaan rehotti laitton mustan pörssin kauppa.⁸⁵

Venäjän syvien sisäisten ristiriitojen paineessa ja raskaiden taistelutappioiden sekä kasvaneen sotaväsymyksen seurauksena puhkesi maaliskuussa 1917 vallankumous.⁸⁶ Tsaari Nikolai II luopui kruunusta. Porvarillinen väliaikainen hallitus nousi valtaan. Sota jatkui rintamilla. Suomessa ryhdyttiin pohtimaan autonomisen maan asemaa uudella tavalla, aivan uudessa tilanteessa, ja myös itsenäistymisajatuksia nousi vahvasti esiin.

Vuonna 1916 valittu eduskunta, jossa oli sosialidemokraattinen 103 paikan enemmistö, kokoontui maaliskuun 1917 vallankumouksen jälkeen. Puhemieheksi valittiin Uudenmaan sos.dem. piirin

⁸³ Ks. esim. Suomen työväenliikkeen historia s 71–74; Suomen historian pikkujättiläinen s 578–580 (Nygård, Kallio); Vuosisatamme Suomi s 20–26 (Zetterberg).

⁸⁴ Linnoitustöiden tavattomasta laajuudesta Suomenlahden molemmin puolin ei monikaan tuolloin ollut perillä, ks. hankkeen kokonaisuudesta Suomenlahti Pietarin suojana. Toim. Ove Enqvist, Johanna Pakola. Jyväskylä 2016; ks. myös John Lagerstedt: Helsingin maarintama. Retkiopas ensimmäisen maailmansodan linnoitteille. Helsinki 2014.

⁸⁵ Ensimmäisen maailmansodan ajan kehityksestä ks. esim. Soikkanen 1975 s 188–197; Suomen poliittinen historia s 54–57 (Rasila); ks. myös Pauli Kettunen: Missä mielessä vanha työväenliike oli poliittinen liike, teoksessa Kansa liikkeessä (Kettunen 1987), erit. s 250.

⁸⁶ Vihavainen ja Ketola tarjoavat tiiviin kuvauksen Venäjän kumouksista 1917 suhteessa Suomeen (s 138–149).

puheenjohtaja, sanomalehdentoimittaja Kullervo Manner. Hän nosti valtiopäivien avauspuheessaan huhtikuussa väliaikaisen hallituksen edustajalle suunnattujen kohteliaiden sanojen lisäksi rohkeasti esiin itsenäistymisen mahdollisuuden: ”Suomenkin kansa tarvitsee, vapaana vapaan Venäjän rinnalla, oman paikkansa kansojen tulevassa pysyvässä veljesliitossa.”⁸⁷

Senaatin varapuheenjohtajaksi eli nykytermein sanoen hallituksen pääministeriksi tuli Suomen ammattijärjestön puheenjohtaja Oskari Tokoi. Kokoonpanossa oli puolet sosialidemokraatteja ja puolet porvarillisten puolueiden edustajia, kuusi ja kuusi kumpiakin. Sen voi sanoa kuvastaneen ainutlaatuisista muutosta suomalaisessa politiikassa: sodan vuosien kuluessa yhteiskunnallinen kehitys oli ”ikään kuin piilossa edennyt niin pitkälle, että sosialistit saattoivat osallistua hallitukseen”. Tokoin lisäksi heitä olivat Väinö Tanner, Väinö Voionmaa, Väinö Wuolijoki, Matti Paasivuori ja Julius Ailio.

Hallituksen tehtäväkenttä oli sodan ja kumouksen keskellä mittava. Yltyneen elintarvikepulan lievittäminen oli jo sellaisenaan kova tavoite. Työttömien määrä oli valtavasti kasvanut linnoitustöiden päätyttyä, mikä heijastui työläisperheissä laajana huolena toimeentulosta. Torpparien asema oli ratkaisematta. Sota jatkui mannermaalla.

Ohjelman valtiollinen osa tavoitteli eduskunnan esitysoikeuden ja samalla taloudellisen päätäntävällän lisäämistä sekä Venäjän veto-oikeuden poistamista, kun eduskunnan säätämiä lakeja saatettaisiin voimaan. Yhteiskunnalliseen osaan sosialidemokraatit saivat kirjatuksi monia sellaisia tavoitteita, joita oli pitkään toivottu ja ajettu: muun muassa kieltolaki, maanvuokralaki, kunnallislainsäädännön uudistaminen, sairaus-, vanhuus- ja työkyvyttömyysvakuutus, oppivelvollisuus- ja uskonnonvapauslait, asetukset teollisuustyöstä, ammattientarkastuksesta ja työväen tapaturmavakuutuksesta.⁸⁸

Mainittakoon, että kulkulaitostoimikunnan päällikkönä eli senaattorina Väinö Voionmaa kiinnitti huomiotaan myös rajantakaisiin Karjalan asioihin, mihin hänellä oli jo suomalaisuuden tutkijana pitkäaikaista taustaa.⁸⁹ Häntä kiinnosti liikenneyhteyksien parantaminen esimerkiksi Karjalan kannaksen suuntaan ja aivan erityisesti Suomen pääsy Jäämerelle Petsamon ja Muurmannin radan kautta. Suomen itsenäistyttyä hän oli vielä mukana suomalais-venäläisessä komiteassa, joka aloitti

⁸⁷ Valtiopäivien avajaispuheet. Öppningsanförenden vid riksmötena 1907–2006. Eduskunta 100 vuotta. Helsinki 2006, s 45–46, lainaus s 46; ks. myös Tuomisto 2006 s 64.

⁸⁸ Tokoin senaatista ks. esim. Eino Ketola: Kansalliseen kansanvaltaan. Suomen itsenäisyys, sosialidemokraatit ja Venäjän vallankumous 1917. Helsinki: Tammi 1987 (Ketola 1987), s 39–43, lainaus s 41; ks. myös sama: Sosialidemokraattien ohjelma Suomen itsenäisyyden toteuttamiseksi keväällä ja kesällä 1917 (Ketola 2017), teoksessa Työväki kumouksessa. Toim. Sami Suodenjoki, Risto Turunen. Väki voimakas 30. Tampere: THPTS 2017, s 235–252.

⁸⁹ Aimo Halilan mukaan Voionmaa ei ollut vielä tuolloin puolueen jäsen, vaikka sen aatemaailmaa kannattikin (Väinö Voionmaa. Helsinki: Tammi 1969, s 55). Uudemmassa elämäkertateoksessa Maria Lähteenmäki tuo kuitenkin perustellusti esiin, että Voionmaa oli jo vuonna 1903 omaksunut sosialidemokraattisen ajattelutavan ja marraskuussa 1905, viimeistään vuoden 1906 puolella, tullut puolueen jäseneksi, yhtenä ”kravattisocialistina”, ks. Väinö Voionmaa. Puolue- ja geopolitiikko. Helsinki: SKS 2014 (Lähteenmäki 2014), s 62–65.

rajakysymysten ratkomisen. Sen työ katkesi kuitenkin alkuunsa sisällissodan alettua.⁹⁰

Sosialidemokraattisen puolueen jäsenmäärät kohosivat 1910-luvun alun notkahduksen jälkeen uudelleen hyvin voimakkaasti. Puoluetilastojen mukaan oli vuonna 1916 puolueen yli 1600 perusyhdistyksessä lähes 73 000 jäsentä, ja kasvu jatkui edelleen.⁹¹

Tässä yhteydessä kuitataan muuten vain lyhyesti tuon kuohuvan vuoden 1917 tapahtumat. Niihin liittyi pakahduttavaa vapautumisen tunnelmaa, tiukkoja lakkotaisteluja kahdeksan tunnin työajan saamiseksi, maatalouslakkoja, tsaarinaikaisen yleisen järjestysvallan laaja romahtaminen, suoje-luskuntien ja työväen järjestyskaartien muodostaminen ja aseellisen toiminnan harjoittelua, sekä väkivallantekojä lisäntyvän työttömyyden ja kiristyvän elintarvikepulan oloissa.⁹²

Sosialidemokraattien puoluekokouksessa kesäkuussa 1917 tapahtui puheenjohtajan vaihdos, mikä epäilemättä kuvasti ajan tunnelmia. Maltilliseksi tiedetyn ja tunnetun Matti Paasivuoren seuraajaksi valittiin Kullervo Manner. Paasivuori oli Tannerin tavoin eronnut jo maaliskuussa puoluetoimikunnasta, kun molemmat aloittivat Tokoin senaatissa. Kun Edvard Valpas-Hänninen arvosteli voimakkaasti Tokoin senaattiin suostuneita sosialidemokraatteja, oli Manner arvostelussaan kuitenkin varovaisempi.⁹³

Heinäkuussa 1917 nosti kansanedustajien enemmistö, sosialidemokraatit ja porvarilliset itsenäisyyttä ajaneet, hyväksymälläan valtalalla eduskunnan keskeiseen asemaan. Väliaikainen hallitus kuitenkin hajotti valtiopäivät valtalakia vastustaneiden, porvarillisten suomalaisten vaikuttajien pyynnöstä. Se oli ankara pettymys erityisesti sosialidemokraateille. Esimerkiksi Manner ei millään tahtonut sitä hyväksyä ja yritti vielä kutsua eduskunnan koolle. Tapahtunut aiheutti hänen mielipiteittensä voimakkaan jyrkentymisen. Sama ankara pettymys heijastui monissa muissakin työväenliikkeen jäsenissä.

Tokoin senaatti hajosi vähitellen, ja tilalle tuli perustuslaillisenä tunnetun nuorsuomalaisen lakimiehen P. E. Svinhufvudin johtama puhtaasti porvarillinen senaatti. Uusissa vaaleissa lokakuussa sosialidemokraatit menettivät eduskuntaenemmistönsä saaden nyt 92 paikkaa.⁹⁴

Tavoitteena Työväen kirjallisuusliitto

⁹⁰ Lähteenmäki 2014 s 126–128.

⁹¹ Soikkanen 1975 s 193.

⁹² Ks. esim. lyhyitä paikallisia kuvauksia ja tulkintoja julkaisussa Suomi 1917–1918. Toim. Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen, Olli Vehviläinen. Väki voimakas 4. Tampere: THPTS 1990, eri kohdin.

⁹³ Soikkanen 1975 s 207–211; Suomen työväenliikkeen historia s 79–82; ks. myös Mannerin johtaman Uudenmaan sos. dem. piirin osalta Tuomisto 2006 s 62–65.

⁹⁴ Vuoden 1917 tapahtumista ks. esim. Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 91–96 (Jussila); Suomen historian pikkujättiläinen s 583–587 (Nygård, Kallio); Vuosisatamme Suomi s 27–34 (Zetterberg); Suomen poliittinen historia s 61–71 (Rasila); Suomen työväenliikkeen historia s 75–89; keskeisen porvarillisen vaikuttajan P. E. Svinhufvudin toiminnasta ja näkökulmasta ks. Martti Häikiö: Suomen leijona. Svinhufvud itsenäisyyshenkilönä. Helsinki: Docendo 2017, s 145–199.

On mielenkiintoista huomata, että kaiken valtiollisen ja puoluepoliittisen päivittäisen, kiihkeän kamppailun tuoksinassa viriteltiin työväenliikkeessä hyvinkin kauaskantoisia, sivistys- ja opintotoimintaan liittyviä hankkeita. Sellaiseen avasi ainakin osittain uusia mahdollisuuksia sensuurin kireän otteen heikkeneminen ajan suurten tapahtumien seurauksena.

Vuoden 1917 aikana tehtiin valmisteluja myös työläisurheiluseurojen kokoamiseksi yhteen, oman keskusliiton muodostamiseksi. Suurta urheiluinnotustahan oli ollut ainakin Tukholman olympialaisista vuodesta 1912 alkaen, ja työläisurheiluseuroja oli syntynyt paljon. Hanke lykkääntyi levottoman ajan takia.⁹⁵ Sen sijaan jo muutaman vuoden vireillä ollut osuustoimintaliikkeen jakautuminen toteutui, kuin tulevia ristiriitaisia aikoja jo ennakoiden. Suomen Osuuskauppojen Keskuskunnan (SOK) pitkälinen sisäinen natina purkautui lopulta joulukuussa 1917 siten, että työväen osuusliikkeet irtautuivat siitä ja muodostivat oman keskusjärjestön Osuustukkukaupan (OTK). Jo edellisen vuoden 1916 marraskuussa ne olivat muodostaneet omaksi valistusjärjestökseen Kulutusosuuskuntien Keskusliiton (KK).⁹⁶

Monet aiempien vuosien kokemukset erillisistä valistus-, opinto- ja luentotoiminnan vaiheista olivat jo antaneet esimakua järjestelmällisen ja perusteellisen sivistystyön mahdollisuuksista sekä myös tarpeista. Kun työväenjärjestöjen jäsenmäärät alkoivat maailmansodan pitkien vuosien kuluessa hiljalleen nousta, alkoi mukaan tulla myös paljon sellaisia henkilöitä, joilla ei ollut entuudestaan kokemuksia järjestyneen työväen toiminnasta, periaatteista eikä vakaista perinteistä. Lisääntyvän elintarvikepulpan ja kasvavan työttömyyden antamaa kärkevää kiihkoa ja innokkuutta oli sitäkin enemmän. Tämäkin oli vakavana perusteluna sivistystyön tarpeelle ja sen uudelle organisoimiselle.

Pekka Railon kuvauksen mukaan ”eräät työläiskynäilijät ja työväenkirjallisuuden kehittämistä harrastavat henkilöt” järjestivät Helsingin Kampissa raittiusyhdistys Koiton talolla kokouksen sunnuntaina tammikuun 28. päivänä 1917. Kokoukseen osallistuneet valitsivat toimikunnan valmistelemaan ”erikoisen kirjallisuus- ja valistusjärjestön” perustamista.

Mukana hankkeessa olivat ainakin Olavi H. Puro, Jonas Laherma, Emil Lindahl, Mikko Ampuja, Kössi Ahmala ja K. Lehtimäki; muutamat heistä tavataan myöhemmilläkin sivuilla. Toimikunnassa vallitsi erilaisia käsityksiä tulevan järjestön tarpeesta. Osa halusi sen tukevan työläiskirjailijoita, osa kustantavan kirjallisuutta ja osa taas halusi muodostaa Kansanvalistusseuraa vastaavan seuran työväenliikkeen pariin. Edellä jo mainittiin samansuuntainen puoluekokousaloite vuonna 1913 Lappeelta. Ehkä se oli heillä muistissa.

Lopulta ehdotukset kypsyivät kohti ratkaisua. Tavoitteeksi tuli muodostaa Työväen kirjallisuusliitto, joka lyhyesti ilmaisten edistäisi kirjallisuusharrastusta työväenliikkeessä. Se ei olisi ollut mikään yleinen sivistysorganisaatio, vaan tavoitteiltaan suppeampi, kirjallisuuteen keskittyvä. Hanke kuitenkin raukesi tyhjiin, sillä ehdotusten käytännön toteuttaminen jäi vuoden

⁹⁵ Seppo Hentilä: Suomen työläisurheilun historia I. Työväen Urheiluliitto 1919–1944. Helsinki: TUL 1982 (Hentilä 1982), s 62–63.

⁹⁶ Kyösti Suonoja: Kuluttajat rakentavat 1. KK:lainen osuuskauppaliike 1916–1939. Helsinki: Helsingin yliopiston osuustoimintainstituutti 1966 (Suonoja 1966), s 27–43.

1918 alussa alkaneen sisällissodan jalkoihin.⁹⁷

Helsingin ja sen esikaupunkien opintorengas

On jännittävää havaita, että eri tahoilla oli käynnissä samanaikaisia ja samansuuntaisia hankkeita jonkinlaisen sivistysjärjestön tai -organisaation aikaansaamiseksi työväenliikkeen pariin. Helmikuun toisena päivänä 1917 kokoontunut Helsingin työväenjärjestöjen edustajain kokous päätti perustaa pääkaupungin ja lähiympäristön ”valistustyökeskuksen”.

Keskuksen nimeksi otettiin Helsingin ja sen esikaupunkien opintorengas. Tämän hankkeen keskeisenä ja erityisenä taustana kehitykselle oli se tyytymättömyys Helsingin työväenopiston käytännön toimintaan, mitä etenkin tietoiset työläiset tunsivat.⁹⁸

Voidaan myös arvioida, että yhtenä pontimena hankkeessa saattoi olla se tosiasia, että valli-, patteri- eli linnoitustyöt olivat koonneet juuri pääkaupunkiseudulle muualta huomattavan runsaasti työläisiä. Moni oli uudella kotiseudullaan juureton, ja se heijastui paikoin varsinkin miesjoukkojen majapaikkojen levottomuuksina ja jopa rähinöintinä. Korttipelit ja juopottelu veivät joitakin mukanaan. Vakiintuneet työväenjärjestöjen jäsenet kauhistelivat tällaista menoa, sillä perinteinen työväenliikkeen oli vahvasti raittiushenkistä. Miesmäärältään huvennut virkavalta oli voimatonta. Hyvin monin paikoin työväenjärjestöt pyrkivät omatoimisesti, aseettomien miliisien avulla, hoitamaan järjestystä. Näin tehtiin esimerkiksi Espoon Leppävaarassa. Juuri siellä rakennetuilla linnoituslaitteilla tuli myöhemmin sattumalta olemaan aivan poikkeuksellinen merkitys.⁹⁹

Opintorenkaalle valittiin suunnitelmia tekemään toimikunta, johon kuuluivat puheenjohtajana ammattiyhdistysliikettä edustanut Yrjö Oksanen, nuoris-osastoja edustanut Taavi Vesala sekä Kaarlo Suominen, joka puolestaan edusti raittiusjärjestöjä. Työohjelma hyväksyttiin maaliskuun vallankumouksen jälkeen huhtikuussa 1917, jolloin työväenjärjestöjen edustajainkokouksella alkoi kuitenkin olla jo kädet täynnä kaikkia muita, kiireellisiä arkisen käytännön tehtäviä. Toimikuntaa täydennettiin Väinö Vuoriolla, K. E. Satamavuorella ja Olga Mannerilla.

Suurten tapahtumien vyöryssä jäi opintorengas kevään ohjelmasta suurin osa toteutumatta. Yrjö Oksanen aloitti kuitenkin luennot Suomen työväenliikkeen historiasta ja Jussi Railo luennot nuorisoliikkeestä. Nekin jouduttiin keskeyttämään kevään kuluessa. Syksyllä luennot jatkuivat lokakuun puolivälissä 1917. Alustajiksi lupautuivat Oskari Tokoi, Anton Huotari sekä Yrjö Oksanen. Syyskaudella tapahtui kuitenkin muutos: opintorengas sulautui yhteen aivan uuden

⁹⁷ Railo 1939 s 65–66, myös lainaukset.

⁹⁸ Hankkeesta ks. Railo 1939 s 59–63; Järvinen s 10; Työmies 13.10.1917, 14.10.1917.

⁹⁹ Esim. vallitöistä Espoossa ks. Tero Tuomisto: Espoon työväenliikkeen historia 1950-luvulle. Parempaa aikaa rakentamassa. Espoo 1984 (Tuomisto 1984b), s 47–48; sama: Se alkoi Harakassa. Sata vuotta sosialidemokratiaa Leppävaarassa. Espoo 2011 (Tuomisto 2011), s 33–35, 53–54. – Töissä tapahtui myös paljon onnettomuuksia työturvallisuuden puutteiden takia, mikä puolestaan heijastui perheiden toimeentulon vaikeutumisenä. Monesti suuriäänisimmät ja räväkimmät saivat eniten sijaa porukoiden keskusteluissa, hiljaiset ja maltilliset eivät niinkään (Tuomisto 2006, s 61–62).

tulokkaan kanssa.

Raittiusyhdistys Koitto asetti kesällä 1917 oman toimikunnan suunnittelemaan esikaupunkien opintorenkain toiminnan laajentamista. Luentosarjojen lisäksi ohjelmaan haluttiin mukaan myös järjestötehtävien opettelua ja harjoittelua.

Tiistaina elokuun 12. päivänä 1917 kokoontuivat kevättalvella muodostettu opintorengastoimikunta ja työväenjärjestöjen edustajat hyväksymään uusia suunnitelmia. Syntyi mielenkiintoinen jakauma. Kokouksessa aktiivisesti vaikuttanut vähemmistö halusikin ottaa rohkean, pitkän askeleen kohti melkein jo sellaista työväen sivistystoimintaa, jota myöhemmin totuttiin luonnehtimaan omaehtoiseksi.

Vähemmistö asetti tavoitteeksi pysyvän, työväenjärjestöjen tukeman ja valvoman opiston. Taustalla oli nimenomaisesti kasvanutta tyytymättömyyttä siihen tapaan, jolla Helsingin työväenopisto jätti huolehtimatta työväen järjestötoiminnassa tarpeellisten yhteiskunnallisten erikoistietojen ja -taitojen opettamisesta. Tiedontarpeiden näkökulmilla oli eronsa. Ehkä kevään kuluessa saadut opintokokemukset myös kannustivat. Voi hyvin arvioida vielä lisäksi, että lisävauhtia antoi entisestään kärjistävä yhteiskunnallinen jännitys.

Ilmeistä oli myös, että liikkeellelähden taustalla saattoi olla ainakin kahdenlaisia, osin ristiriitaisia odotuksia. Helsinkiin muodostettu työväenjärjestöjen edustajista koottu ”eduskunta” kuvasti kuohuvan vuoden 1917 edetessä jatkuvasti jyrkempää, katujen tasolta terävää pontta saavaa toimintalinjaa kuin sosialidemokraattinen puoluejohto. Mahdollisesti sen parissa nähtiin koulutustoiminnan käynnistäminen yhtenä keinona lisätä mukaan tulleiden liikkeen uusien jäsenten yhteiskunnallista tietoisuutta ja vallankumouksellista toimintakykyä, ehkä -haluakin.

Toisaalla kannettiin kenties huolta siitä, miten voitaisiin turvata vakaan, järjestyneen toiminnan mahdollisuudet tilanteessa, jossa kaikkiin työväenjärjestöihin suorastaan tungeksi lisää uusia jäseniä. Vain harvoilla keväästä 1917 alkaen mukaan uusina tulleilla oli ennalta kokemusta perinteisestä yhdistystoiminnasta.

Tämä kasvanut kokemattomuus järjestyneen toiminnan luonteesta näkyi osaltaan jyrkinä, ehdottomina, jopa väkivaltaisina otteina loppukevään ja kesän lakkoliikkeissä, teollisuuspaikkakunnilla ja myös maaseudulla maatalouslakkoihin liittyen. Kumouksellisilta venäläissotilailta saatiin joskus enemmän tai vähemmän toivottua apua ja pelottavaa painostusvoimaa. On syytä korostaa, etteivät kaikki venäläissotilaat suinkaan olleet vallankumouksellisia.

Monien järjestyskaartien varhainen syntyvaihe ajoittui keväälle 1917. Aseitakin pyrittiin paikoin hankkimaan, toki vain itsepuolustukseksi – samoin tunsivat toimivansa myös vastakkainen, porvarillisesti suuntautunut osapuoli. Venäläiset sotilaat myivät aseita molemmille, ja muualtakin niitä hankittiin, aikanaan junalla Venäjältä ja laivakuljetuksin Saksasta Pohjanmaalle. Seurauksia näkyi siinäkin, että viimeistään syksyn kuluessa alkoi työväenliikkeessä toiminnallinen aloite siirtyä kautta maan jyrkempiä otteita vaatineille, osin suoraan Venäjän vallankumouksellisilta bolševikeilta

mallia ottaneille. Heitä tukivat laajentuneen työttömyyden ja yltyneen elintarvikepulan sekä erilaisten huhujen entisestään kiihdyttämät väkijoukot.¹⁰⁰

-----tietolaatikko

VÄKIVALTA JA ASEELLISTA TOIMINTAA

Väkivaltaan ja aseelliseen voimankäyttöön turvautuminen oli ollut työväenliikkeen toiminnassa aiemmin poikkeuksellista. Sängen pieneksi oli jäänyt esimerkiksi se joukko, joka 1900-luvun alkuvuosina osallistui aktiivisessa vastarinnassa porvarillisten aktivistien kanssa avoimeen, tai siis oikeastaan salaiseen, maanalaiseen terroritoimintaan. Marraskuun 1905 suurlakko herätti kärkeviä, väkivaltaan tukeutuvia toimintamalleja sen jälkeen, kun kansallisena ja yhtenäisenä alkaneen lakon kärjet hajautuivat kahtaalle ja järjestyskaartit saivat alkunsa.¹⁰¹ Punakaartilaisia osallistui Helsingissä vielä kesällä 1906 venäläisten vallankumouksellisten sotilaiden yrittämään Viaporin kapinaan.

Vähemmälle huomiolle on jäänyt se, että vuonna 1915 alkaneeseen jääkäriliikkeeseen, eli salassa tapahtuneeseen aseelliseen sotilaskoulutukseen vihollismaassa Saksassa, suhtauduttiin huomattavassa osassa työväenliikettä myönteisesti. Vastaavasti jääkäriliikkeen alulle panijoiden keskuudessa pidettiin tärkeänä työväenliikkeen mukaan saamista. Seurauksena jääkärikoulutusta sai moni sellainenkin nuori mies, joka oli taustaltaan työläinen ja asenteiltaan työväenhenkinen – mikä sittemmin näkyi siten, että merkittävän kokoinen osa jääkäreistä ei halunnut lainkaan osallistua kevään 1918 sotaan valkoisten joukoissa punaisia vastaan.¹⁰²

Keväällä ja kesällä 1917, kun Viaporin kapinasta oli kulunut 11 vuotta, punakaartin muisto oli vielä mukana olleiden mielessä. Siltä pohjalta kaartia hahmoteltiin ja heräteltiin uudelleen toimintaan, mutta paikallisten järjestyskaartien taustalla oli yleensä myös paikallisia syitä.¹⁰³ Kevään maatalouslakkojen aikana olivat puolestaan saaneet alkunsa monet paikalliset, porvarilliset, suojeluskunniksi muotoutuvat aseistetut ryhmät. Kaikki tämä kärjisti yhteiskunnallisia ristiriitoja, ja niinpä sovinnollisille, maltillisemmille äänenpainoille jäi syksyyn tullessa yhä vähemmän sijaa ja merkitystä.¹⁰⁴

Mitä pitäisi tehdä

¹⁰⁰ Kärjistyneistä tunnelmista ks. esim. Suomen työväenliikkeen historia s 89–90; Suomi 1917–1918, eri kohdin.

¹⁰¹ Karjalan alueella erityisesti Viipuri oli työläisaktivismin voimakkaimpia alueita ryöstöineen ja terroritekoineen (Soikkanen 1970 s 81–87, 138–145); myös Pohjois-Savossa oli laajempaa työläisaktivistien toimintaa, mm. aseellisia ryöstöjä (Tuomisto 1982b, s 121–125).

¹⁰² Taina Uusitalo: Rakennettu kansalaisuus - miten jääkäriliikkeestä tuli työväenliikkeen vastavoima? teoksessa Työväki kumouksessa s 37, 44–45, 47–49.

¹⁰³ Erityisesti vuoden 1905 punakaartilaiden ”veteraanien” kokoontumisesta toukokuussa 1917 Helsingin Kaisaniemessä ks. Ekman s 9–11.

¹⁰⁴ Ks. Suomen työväenliikkeen historia s 61, 87; Soikkanen 1975 s 228–232; Suomen poliittinen historia s 11–15, 78–80 (Rasila); Suomen historian pikkujättiläinen s 562–564, 585–587 (Nygård, Kallio).

Kun uusi eduskunta kokoontui marraskuun alussa 1917, esittivät sosialidemokraatit sen käsiteltäväksi laajan Me vaadimme -ohjelman. Se sisälsi koko joukon pitkään ajettuja tavoitteita: muun muassa jo vuonna 1908 hyväksytyjen kunnallislakien ja kahdeksan tunnin työaikalain vahvistamisen, torpparivapautuksen, verotuksen uudistamisen sekä ajankohtaisina vaatimuksina esimerkiksi suojeluskuntien hajottamisen sekä uuden valtalin aikaansaamisen. On ilmeistä, että ainakin osa tästä yrityksestä oli vakavaa pyrkimystä ottaa aloiteote ns. katujen parlamentilta takaisin järjestyneen puoluetoiminnan haltuun.¹⁰⁵

Puoluejohdossa oli kuitenkin samalla suuresti epäselvyyttä siitä mitä pitäisi tehdä. Marraskuun alkupäivinä puolue asetti vallankumouksellisen keskusneuvoston, mikä jo viittasi vallan ottamiseen. Sittenkään siihen ei ryhdytty, vaikka erityisesti helsinkiläiset kumouksen kannalla olleet radikaalit ja kaartilaiset painostivat. Puolueen yhtenäisyyttä pidettiin tärkeänä, ja epäröinti jatkui.

Kun sosialidemokraattien vaatimukset hylättiin eduskunnassa porvarillisella enemmistöllä, oli seurauksena työväestön keskuudessa syvää pettymystä. Seurauksena oli myös laaja yleislakko. Sen viikon aikana monilla paikkakunnilla tilanne riistäytyi järjestyneistä käsistä: useat työläisten aseistetut, kiihtyneet ryhmät syyllistyivät aseita etsiessään uhkailuihin, väkivallantekoihin ja jopa lukuisiin tappoihin. Rajua, väkivallan sävyttämää kuohuntaa ei kyennyt puolueen eikä ammattiyhdistysliikkeen johto estämään. Yhteisen järjestysvallan puuttuminen korostui entisestään.

Mielipiteiden jakautuminen ja kärjistyminen näkyi havainnollisesti myös sosialidemokraattisessa naisliikkeessä. Alkusyksyllä liikkeessä korostettiin vielä tarvetta palauttaa rauhanomaiset olot. Vähitellen sanonnat muuttuivat kärkevämmiksi.

Marraskuun lakon aikana kiertokirjeessä kehoitettiin ”köyhälistönaisia olemaan valveilla ja tietoisia luokkansa vapaustaistelusta suurina vallankumouksellisina hetkinä”. Pääosin se oli luonnollisesti ajankohdan innoittamaa retoriikkaa, mahtipontisia sanoja. Tekstissä viitattiin valmistautumiseen tuleviin kunnallisvaaleihin, mutta, mielenkiintoista kyllä, myös naisten mahdollisiin ensiaputehtäviin. Esimerkiksi Miina Sillanpää otti tarkoituksella etäisyyttä naisliittonsa toimintaan eikä osallistunut lainkaan lokakuun edustajakokoukseen.¹⁰⁶

Pontta ja kannustusta monille radikaalistuneille henkilöille ja ryhmille antoi lisäksi Pietarissa keskiviikkona marraskuun seitsemäntenä päivänä alkanut bolševikkien vallankumous. Siihen voi sanoa käytännössä päättyneen Suomen valtiollisen yhteyden vanhaan emämaahan, keväästä alkaen voimakkaasti muuttuneeseen keisarikuntaan.

Marraskuun 15. päivänä eduskunnassa hyväksyttiin sosialidemokraattien tukemana (äänin 127–68)

¹⁰⁵ Antero Jyränki on puolestaan korostanut, että Me vaadimme -asiakirja ei ollut vain lainsäädäntöohjelma, vaan se oli myös ”joko haihattelua tai kumoushanke puettuna valtiosääntöiseen kaapuun - vaikka ei vielä suoraa suuntautumista väkivaltaiseen vallanottoon” (Kansa kahtia, henki halpaa. Oikeus sisällissodan Suomessa. Helsinki 2014, s 27).

¹⁰⁶ Lähteenmäki 2000 s 75–76, lainaus s 75.

uusi valtalaki ja vahvistettiin viimein muun muassa kunnallislait ja kahdeksan tunnin työaikalaki. Tuotakin valtalain päivää voisi pitää ratkaisevana askeleena itsenäistymisessä. Viimeistään tuolloin katkesi juridisesti yli satavuotinen valtioyhteys.¹⁰⁷

Sen verran oli kaikkialla leijunut kumousaate saanut jalansijaa jo sosialidemokraattisen puolueen vuoden kuluessa muuttuneessa johdossakin, että sen keskuudessa pohdittiin vakavasti vallan ottamista Venäjän malliin, mutta sekin jäi käytännössä jähkailuksi marraskuun lopulla ylimääräisessä puoluekokouksessa Helsingin työväentalolla Siltasaarella.¹⁰⁸ Puoluejohdossa oli erilaisia käsityksiä siitä mitä oikein tulisi tehdä ja millä aikataululla, mutta joka tapauksessa kovempiin ja tarvittaessa väkivaltaisiin otteisiin valmiiden määrä oli lisääntynyt syksyn kuluessa.¹⁰⁹

Arvoitukseksi jää, kykenikö kukaan väkivaltaisista toimista puhunut käsittämään mitä kaikkea voisi todella seurata. Niin kauan oli vertauskuvallisesti ja innokkaasti puhuttu ja laulettu viimeisestä taistosta.

Työväenjärjestöjen opisto

Kaiken rajun kuohunnan keskelläkin edellä kuvattu opistohanke eteni syksyn 1917 kuluessa. Vähemmistön tekemä ehdotus uudesta opistosta sai ajan kiihkoisissa tunnelmissa lopulta enemmistön kannalleen. Mahdollisesti edellä hahmotellut kaksi eri toiminnallista näkökulmaa yhdistyivät. Pian suurlakon päättymisen jälkeen sunnuntaina, marraskuun 25. päivänä 1917 kokoontunut pääkaupungissa ja sen lähiympäristössä toimivien työväenjärjestöjen edustajien kokous päätti perustaa Helsinkiin vakinaisen Työväenjärjestöjen opiston.¹¹⁰

Opiston sääntöjen tarkoituksena mainittiin tavoitteeksi ”sosialidemokraattisen valistuksen kohottaminen ja luokkatietoisuuden herättäminen Helsingin ja sen esikaupunkien työväestön keskuudessa luento- ja ohjatun opiskelutyön avulla”. Tavoitteena oli lisäksi ”kykenevien, järjestötoiminnassa tarvittavien toimitsijoiden kasvattaminen ja opettaminen”.¹¹¹

¹⁰⁷ Tuomo Polvinen: Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920 1. Helmikuu 1917 - toukokuu 1918. 2. p. Helsinki: WSOY 1967, s 161.

¹⁰⁸ SDP:n ylimääräisessä puoluekokouksessa marraskuussa 1917 kannustivat Aleksandra Kollontai ja J. V. Stalin suomalaisia tovereita kumouksen tielle, mutta kipinä ei tuottanut tulta. Ks. Seppo Hentilä: Bolshevikkien tuki Suomen työväenliikkeen vallankumouslinjalle syksyllä 1917. Bolsjevikernas stöd till för den revolutionära linjen inom Finlands arbetarrörelse hösten 1917, teoksessa Pro Finlandia 4 (Hentilä 2017a), s 548–555; ks. myös Tuomisto 1984a s 263.

¹⁰⁹ Syksyn 1917 kuohuvista ajoista ks. Suomen työväenliikkeen historia s 88–94; Suomen historian pikkujätttiläinen s 585–587 (Nygård, Kallio), 604 (Raimo Salokangas); Suomen poliittinen historia s 81–83 (Rasila); ks. myös Häikiö s 174–188. – Risto Alapuro on eritellyt erilaisia näkemyksiä Suomen kuohuvista vuosista 1917–18 ja on itse luonnehtinut kumousta: ”Suomen konflikti oli passiivinen vallankumous siinä mielessä, että perinne jarrutti radikaalien vallalle pääsyä ja lykkäsi kumouksen puhkeamista.” (Risto Alapuro: Millainen oli Suomen vallankumous 1918? teoksessa Työväki kumouksessa (Alapuro 2017), s 253–265, lainaus s 265).

¹¹⁰ Railo 1939 s 61–62.

¹¹¹ Lainaukset Railo 1939 s 61–62.

Kokouksessa valittiin 15 hengen toimikunta työtä ohjaamaan. Järjestäytyessään se valitsi puheenjohtajaksi ja samalla uuden opiston johtajaksi Yrjö Oksasen, varapuheenjohtajaksi Valter Laakson, sihteeriksi K. A. Järvisen, rahastonhoitajaksi T. Mutikaisen ja opiston vahtimestariksi sekä taloudenhoitajaksi K. E. Satamavuoren.¹¹²

Valmistelujen jälkeen päästiin toiminta aloittamaan sunnuntaina joulukuun toisena päivänä 1917. Ilmoittautuneiden opiskelijoiden määrä oli kasvanut siihen mennessä peräti 700 hengen suuruiseksi. Hämmäntävän suuri lukumäärä kertoi havainnollisesti innostuksesta ja toiminnan tarpeesta.

Opiston toiminta käynnistyi suorastaan yllättävän voimakkaasti. Pentti Järvinen onkin korostanut opiston syntyneen ”ajankohtana, jolloin työväki tunsu suurempaa itsevarmuutta kuin koskaan aikaisemmin ja halusi ilmaista tämän myöskin sivistys- ja valistustyön alalla”.¹¹³ Voi myös ajatella niin, että ajan kiihkeissä tunnelmissa koettiin tarvetta yhdessä toimimiseen sellaisten aiheiden parissa, jotka vahvistaisivat järjestäytyneen toiminnan mahdollisuuksia ja jollakin tavoin antaisivat henkistä tukea sekä ehkä turvaakin erittäin levottomissa oloissa.

Luentoja pitivät Oskari Tokoi, Yrjö Oksanen, Jussi Railo, Evert Eloranta ja Anton Huotari samoista aiheista, joita he olivat aloittaneet jo opintorenkkaan aikana loppukevällä ja syksyllä. Lisäksi Yrjö Sirola luennoi kansainvälisestä työväenliikkeestä. Nimet Tokoista alkaen kertoivat osaltaan siitä, että helsinkiläisen työväenliikkeen parissa asetettiin opiston alkaneelle toiminnalle hyvinkin suuria toiveita.

Opisto toimi neljässä paikassa, kahdessa elokuvateatterissa (Titania, Siltasaarenkatu 6, ja Edison, Yrjönkatu 8) sekä Hämeentien varrella Sörnäisissä Vuorelan työväentalolla että Pasilan eli Fredriksbergin työväentalolla (nykyisen Länsi-Pasilan puolella), kolmena iltana viikossa. Käytännöllisiä harjoitusaineita (muun muassa kirjanpito, puhetaito, kokoustekniikka, kirjalliset tehtävät) opeteltiin mainittujen paikkojen lisäksi sosialidemokraattisen nuorisoseuran omassa huoneistossa Heikinkadulla (vuodesta 1942 alkaen Mannerheimintie).

Railon kertoman mukaan lyhyeksi jääneen syyskauden ohjelmaan mahtuivat vielä opistolaisten omat toveri-illat. Lukukauden päättäjäisjuhlien jälkeen suunniteltiin keväälle 1918 ”vieläkin laajempi ja monipuolisempi ohjelma”. Mukaan oli tarkoitus ottaa myös englannin kielen opiskelua, mikä vaikuttaa aivan poikkeukselliselta.¹¹⁴

Kevätlukukausi saatiin tammikuun 1918 lopulla alulle, mutta hyvin pian opetus jouduttiin keskeyttämään alkaneen sisällissodan takia.¹¹⁵ Näin tämäkin yritys kariutui kuten niin monet

¹¹² Toimikunnan muut jäsenet olivat Hannes Sula, Oskari Särö, Hugo Gröndahl, Paul Haapanen ja Olga Sundström sekä varalla Taavi Korpi, B. Oksanen, V. Salonen, O. Rantanen ja V. Väänänen (”Mukana ollut”: Helsingin työväen valistusrienoista v. 1917. Työläisopiskelija 3/1932).

¹¹³ Järvinen s 11.

¹¹⁴ Opiston painettu ohjelmavihkonen on tallella TSL:n papereissa (Työväen Arkisto, TA).

¹¹⁵ Railo 1939 s 63 (myös lainaus); nimimerkki ”Mukana olleen” em. artikkeli. – Toiminnassa mukana olleet yrittivät käynnistää opistoa uudelleen kesällä 1920, mutta siinä ei onnistuttu. Opistohanke nousi esiin vielä kerran, syksyllä 1934, jolloin Helsingin sos.dem. kunnallisjärjestö käynnisti ”Sosialistisen työväenopiston”. Se

samantapainen jo sitä ennen. Kari Kantasalmi on luonnehtinut havainnollisesti, että ”ajatus yleisestä kansanvalistustyöstä eriytyneestä työväensivistyksestä” oli ennen vuoden 1918 tapahtumia vielä jäsentymätön. Ja lisäksi: ”Kenttä oli muotoutumassa, mutta sen itseymmärrys ei vielä ollut nostanut työväensivistyksen teemaa voimakkaasti omaksi alueekseen.”¹¹⁶

Itsenäistymisestä sisällissotaan

Venäjällä tapahtunut bolševikkien¹¹⁷ johtama, vanhan siellä käytössä olleen vanhan juliaanisen kalenterin mukainen ”lokakuun vallankumous” toi viimeisetkin porvarilliset kansanedustajat itsenäistymisen ja täydellisen itsemääräämisen kannalle.¹¹⁸ Se johti aluksi uuteen valtalakiin, eduskunnan aseman korottamiseen, tosin vieläkin muutamien sitkeästi vastustaessa, ja seuraavaksi itsenäistymisen käytännön suunnitelmiin. Vallankumouksesta seurasivat myös neuvottelut Venäjän ja Saksan kesken aselevosta. Se saatiin aikaan joulukuun puolivälissä, ja rauhan maat solmivat keskenään maaliskuun alussa 1918.

Eduskunnassa, Heimolan talossa Hallituskadun (nykyisen Yliopistokadun) varrella, käsiteltiin Suomen itsenäistymisen menettelytapaa ja toteuttamisen käytännön seikkoja torstaina joulukuun kuudentena päivänä 1917. Asia oli ollut monine valmistelevine yksityiskohtineen esillä jo muutama päivä aikaisemmin,¹¹⁹ nyt käsiteltiin lähinnä menettelytapaa ja senaatin tarvitsemia toimivaltuuksia. Sosialidemokraattien edustajat olivat asiassa toisella kannalla kuin P. E. Svinhufvudin johtama porvarillinen itsenäisyysenaatti. Se esitti eduskunnan suoraan hyväksyvän, että Suomi on itsenäinen tasavalta, ja että hallitus ”ryhtyy niihin toimenpiteisiin, jotka hallitus on sitä varten tarpeelliseksi ilmoittanut”.

Senaatti koostui Svinhufvudin tahdosta pelkästään porvarillisten puolueiden edustajista. Nyt

”herätti huomiota ja kokosi luennoille melko runsaasti kuulijoita”. Innostus kuitenkin heikkeni pian ja toiminta päättyi muutaman kuukauden kuluttua (Railo 1939 s 64). Hanke liittyi mahdollisesti kunnallisvaalien 1933 teemaan ”Helsinki punaiseksi” ja sen jälkeiseen yhdistystoiminnan uuteen alueelliseen organisointiin pääkaupungissa, ks. Tero Tuomisto: Kohti uutta arkipäivää. Vallilan sos.-dem. työväenyhdistyksen 50-vuotishistoria. Helsinki 1977 (Tuomisto 1977), s 45–48.

¹¹⁶ Kantasalmi s 18.

¹¹⁷ Bolševismin on esim. luonnehdittu olevan ”utopistista dogmatismia, jossa uskottiin maailmansodan muuttuvan yleiseksi kansalaissodaksi ja johtavan maailmanvallankumoukseen” (Varjo Suomen yllä. Stalinin salaiset kansiot. Kirj. Timo Vihavainen, Ohto Manninen, Kimmo Rentola, Sergei Zuraljov. Helsinki: Docendo 2017, jatkossa Varjo Suomen yllä, s 33); ks. myös Paastela 1975 s 22–23.

¹¹⁸ Marjaliisa Hentilä ja Seppo Hentilä ovat sen verran jossitelleet, että ilman tätä kumousta itsenäistyminen ei ehkä olisi tuolloin toteutunutkaan, vaan ”Suomen puolueet olisivat saattaneet vielä jäädä odottelemaan aikoja parempia Venäjän kupeessa” (Saksalainen Suomi 1918. 3.p. Helsinki: Siltala 2017, lainaus s 21).

¹¹⁹ Martti Häikiö (s 204–207) kertoo eräästä yksityiskohdasta: P. E. Svinhufvud esitteli 4.12.1917 eduskunnalle muutamia lakiesityksiä, jotka liittyivät itsenäistymiseen, erityisesti ehdotuksia perustuslakien muutoksiksi ja muun muassa esityksen hallitusmuodoksi. Hetken juhlavuus ja toisaalta kärjistynyt yhteiskunnallinen kahtiajako näkyivät siten, että porvarillisten ryhmien edustajat nousivat seisomaan, mutta sosialidemokraatit istuivat, paitsi hänen mukaansa Väinö Voionmaa, joka myös seiso. Tässä on kuitenkin virhe: kun Voionmaa ei ollut kansanedustaja, ei vanhassa eikä uudessakaan eduskunnassa, kyseessä on ollut joku toinen. Tekla Hultinin päiväkirjamerkinnän mukaan tämä kansanedustaja oli Helsingin yliopiston dosentti Edvard Gylling (ks. Seppo Varjus: Katkera äänestys. Ilta-Sanomat 5.12.2017; lehtileike kirjoittajan

jälkikäteen voi pohdiskella miten asiat olisivat edenneet, jos Tokoin senaatin tavoin mukaan olisi haluttu ottaa sovittelua ja yhtenäisyyttä hakien myös maltillisia sosialidemokraatteja. Sellaistakin pyrkimystä oli edeltävinä viikkoina ollut, mutta hanke karahti kiville.¹²⁰

Sosialidemokraattisten kansanedustajien näkemys menettelytavasta oli toinen kuin porvarillisen senaatin: itsenäistyminen oli yritettävä toteuttaa sovinnollisella tavalla, sopimalla siitä bolševikkien johtaman Venäjän kanssa. Tämä kanta hävisi eduskunnassa äänin 88–100. Jatkossa syntyi kuitenkin erikoinen tilanne, melkeinpä juuri sellainen mihin sosialidemokraattien hävinnyt menettelyehdotus oli viitannut. Muun muassa Saksa ja Ruotsi edellyttivät nimittäin, että uuden tasavallan tuli ensimmäisenä tunnustaa entinen emämaa, Venäjä.

Niin oli sitten tehtävä, ei ollut vaihtoehtoa. Tunnustaminen tapahtui tunnetulla tavalla vuoden 1917 viimeisen päivän myöhäisinä tunteina Smolnassa, Pietarissa, minne senaatin puheenjohtaja eli pääministeri P. E. Svinhufvud seurueineen matkasi junalla. V. I. Leninin johtama kansankomissaarien neuvosto tunnusti ensimmäisenä Suomen itsenäisyyden, paperille sen kirjatun ja allekirjoituksin varustaen. Vuoden 1918 alkupäivinä tunnustuksen antoivat sitten Ruotsi, Saksa¹²¹ ja useat muut Euroopan maat.¹²²

Itsenäistymisestä huolimatta levottomuudet kuitenkin jatkuivat Suomessa. Maltillisten voimien pyrkimykset jäivät jalkoihin niin porvarillisten puolueiden kuin sosialidemokraattienkin suunnalla. Molemmilla suunnilla oli päinvastoin voimia, jotka pyrkivät hakeutumaan väkivaltaiseen, ratkaisevaan yhteenottoon. Kehitys näytti vääjäämättömältä. Teemu Keskisarja on kuvaillut, että ”sisällissotaan oli vähintään kymmenkunta ulkopoliittista, sisäpoliittista ja yhteiskunnallista syytä”. Mutta kuitenkin: ”Silti se ei ollut väistämätön luonnonilmiö.”¹²³

Eräänlainen ratkaiseva, äärimmäisen herkkää tilannetta kärjistänyt askel oli, kun eduskunta myönsi äänestyspäätöksellä lauantaina tammikuun 12. päivänä 1918 senaatille valtuudet järjestysvallan aikaansaamiseen. Sosialidemokraattisen työväenliikkeen edustajat kokivat tulleen täydellisesti syrjäytetyiksi. Suojeluskunnista tuli hieman myöhemmin senaatin eli hallituksen joukkoja. Mitään

kokoelmassa).

¹²⁰ Ulpu Iivari on kiteyttänyt, hieman aikakauteen kuulumatonta havainnollista sanaa käyttäen, että siinä meni ”punamullan hukattu mahdollisuus”, kun sosialidemokraattien neuvottelut maalaisliiton ja joidenkin itsenäistymistä kannattaneiden muiden porvarillisten edustajien kanssa eivät tuottaneet tulosta. Seuraavaksi yritettiin punaista senaattia, mikään sekään ei onnistunut. Ks. Ulpu Iivari: *Kansanvallan puolustajat. Sosialidemokraattinen eduskuntaryhmä 100 vuotta*. Helsinki: Otava 2007 (Iivari 2007), s 32–37.

¹²¹ Saksan erikoisesta kompuroinnista tunnustuksen kanssa ks. Hentilä ja Hentilä s 25–29; se liittyi Saksan varovaisuuteen suhteessa Venäjän uuteen valtaan ja käynnissä olleisiin rauhanneuvotteluihin.

¹²² Ks. esim. Suomen historian pikkujättiläinen s 603–606 (Salokangas); *Tasavallan vuodet 1917–1987*. Toim. kunta Yrjö Kaukiainen, Marja Niiniluoto, Jaakko Paavolainen, Carl Henning. Helsinki: Tammi 1987 s 10. (Paavolainen); Häikiö s 208–211, 216–219, lainaus s 208. – V. I. Lenin (1870–1924) asui elämästään jonkin aikaa Suomen kamaralla, Helsingissäkin eri paikoissa. Hänen ja suomalaisten suhteista on kirjoitettu paljon, ks. esim. teossarja *Lenin ja Suomi* 1–3. Toim. kunnan puheenjohtaja Jaakko Numminen. Helsinki 1987, 1989, 1990.

¹²³ Teemu Keskisarja: *Punaiset 1918: vapaustaistelijoita, maanpettureita, ihmispoloisia*, teoksessa *Esseitä itsenäisen Suomen tarinasta*. Kansallismuseon julkaisu. Helsinki 2017 (Keskisarja 2017), s 37. – Keskisarjan arvion mukaan ”punaisten asia oli hävitty alusta saakka” (s 38), mikä onkin aivan selvää kirjoituspöydän ääressä, vuosisata myöhemmin.

sovittelua ei enää ollut valkoisten ja punaisten asekaartiin kesken joitakin yksittäisiä paikkakuntia lukuun ottamatta. Pohjanmaalla jatkuivat valkoisten joukkojen varustautuminen ja sotilaalliset valmistelut.

Työväenliikkeen puolella aloite ja valta olivat vähä vähältä siirtyneet maltillisempien vastustelusta huolimatta radikaaleille ja kumouksellisille voimille, jotka kokivat kehityksen väistämättömänä, monet historiallisesti vääjäämättömänä, jopa oikeutettuna, ja jotka saivat kannustusta vallankumouksellisilta venäläisiltä sotilailta. Virikkeitä alkavaan roihuun toivat myös muutamat Venäjällä vaikuttaneet suomalaiset bolševikit.¹²⁴ Viipurin suunnalla oli avoimia aseellisia yhteenottoja tammikuun puolivälistä alkaen.¹²⁵

Sosialidemokraattisen puolueen johto, Kullervo Mannerin johtama puolueoimikunta, ei tammikuun lopulla ollut enää lainkaan entisensä, sillä radikaalien voimien voimakkaan painostuksen seurauksena puolueenvaltuusto valitsi kuusijäseniseen puoluejohtoon lisäjäsentä. Kaikki viisi lisäjäsentä olivat punakaartin keskeisiä, jyrkkiä johtomiehiä. Laajennetun puolueoimikunnan kokouksessa 23. päivänä tammikuuta 1918 Yrjö Sirola esitteli suunnitelman, jolla vallankumousorganisaatio muodostettaisiin. Hannu Soikkanen on hyvin perustellusti kiteyttänyt, että ”vallankumoukseen vei pikemminkin tapahtumien oma logiikka kuin Sirolan laatimien suunnitelmien toteuttaminen”.

Kaiken lisäksi lisäjäsenten ryhmä nimettiin puolueoimikunnasta erillään olevaksi toimeenpanevaksi komiteaksi. Siltä tieltä ei enää ollut paluuta, ja seuranneet kokoukset johtivat punakaartiin mobilisoimiseen, vallanottosuunnitelmien tarkentumiseen ja vallanottopäätökseen talvisen yön pimeimpinä tunteina 26.–27.1.1918 lauantain kääntyessä sunnuntaiksi.¹²⁶

Yhteiskunnallisten olojen pitkään jatkunut ja samalla hyvin monitahoinen kärjistyminen johti tammikuun 1918 lopulla niin rajuun padon murtumiseen kuin mahdollista: avoimen aseellisen yhteenoton puhkeamiseen, sisällissotaan, ja käytännössä taisteluun vallasta ja yhteiskunnallisen kehityksen suunnasta.¹²⁷ Sivistykselliset pyrkimykset unohtuivat tai ne ainakin painettiin kokonaan

¹²⁴ Lenin allekirjoitti itsenäisyyden hyväksyneen kirjelmän, mutta hän huolehti myöhemmin myös siitä, että suomalaisille punakaartilaisille lähetettiin junavaunulasteittain aseita. Tuomo Polvinen on kuvannut ristiriitaa siten, että tunnustus oli välttämätön, sillä ainoana Venäjän puolueena juuri bolševikit olivat olleet itsenäisyyden myöntämisen kannalla. Mutta se ei ollut koko totuus, sillä suurempana tavoitteena oli maailmanvallankumous ja siinä tarvittiin työväen vallanotto Suomessa ja muuallakin (s 190–193, 242–243; ks. myös Kujala 2017 s 533). Huomattakoon kuitenkin, että aseiden lisäksi ei lähetetty sotilaita, vaan heitä päinvastoin palasi kymmenin tuhansin pois Suomesta, mikä ei suomalaista kumousta auttanut, pikemminkin päinvastoin. Suomi ei ollut ainoa sisällissotia ja muita taisteluja vallasta puhkesi pian myös muualla, Saksassa, Unkarissa, Puolassa, Ukrainassa, Venäjälläkin (Teppo Sillantausta: Sata vuotta sitten sota jatkui. Helsingin Sanomat 17.11.2018; lehtileike kirjoittajan kokoelmassa).

¹²⁵ Soikkanen 1970 s 284–290.

¹²⁶ Soikkanen 1975 s 265–270, lainaus s 269.

¹²⁷ Pertti Haapala on perustellut sisällissodan nimeä siten, että ”ulkomaisista liittolaisista ja yllyttäjäistä huolimatta täällä taisteltiin aseita siitä, kenellä on valtiotalta Suomessa”. Ja lisäksi: ”Sodan aloittivat suomalaiset, he kävivät sotaa ja he ratkaisivat lopputuloksen.” Keväällä 1918 porvarillisella puolella vakiintunut vapaussota-termi pohjautui tarkoituksella muotoiltuun käsitykseen, että ”Suomen tasavalta oli sodassa Neuvosto-Venäjän kanssa” ja että ”punakaartit olivat kapinallaan liittyneet vieraaseen valtaan”. Ks.

sivuun.

Monet, ilmeisesti useimmat maltillisen suunnan sosialidemokraatit pysyttelivät syksystä 1917 alkaen tarkoituksella kokonaan erossa politiikan tapahtumista, Väinö Tannerista ja Väinö Voionmaasta alkaen.¹²⁸ Voionmaa osallistui senaattorin tehtävän jätettyään vielä syksyn vaalikamppailuun puhujana, joskaan ei ehdokkaana, mutta syksystä muodostui hänelle pettymys, niin vaalitappion kuin sisäpoliittisen tilanteen kärjistymisenkin takia. Hän seurasi politiikkaa, mutta ei osallistunut puolue-elämään loppusyksyllä 1917 eikä alkuvuonna 1918 ja suorastaan vältteli poliittista toimintaa.¹²⁹

Myös perinteinen aatteellinen suunnannäyttävä Edvard Valpas-Hänninen, *Työmiehen* pitkäaikainen päätoimittaja, Siltasaaren paaviksi mainittu, otti etäisyyttä kumouksellisiin pyrkimyksiin, vaikka hän jos kuka oli saarnannut työväenlaajituksen voiton puolesta, tosin omalla erikoisella tavallaan ja oman linjansa säilyttäen.¹³⁰ Pitkän linjan tunnetulle konkarille Matti Paasivuorellekin tarjottiin tehtäviä uudessa hallinnossa, mutta hän kieltäytyi ja sanoi ”kuolevansa mieluummin luonnollisella tavalla” kuin tulella hirtetyksi. Hän ei halunnut olla mitenkään osallisena punaisessa hallinnossa.¹³¹ Vastaavia esimerkkejä oli paljon. On samalla syytä huomata, että kaikki edellä mainitut pysyttelivät tapahtumista sivussa, mutta eivät siirtyneet työväenliikkeen vastustajien puolelle.¹³²

Paikallisessa yhteisössä oli monen työläisen vaikea olla liittymättä lähimpien työ- tai järjestötoveriensa tavoin kaartiin, etenkin kun se tarjosi vielä esimerkiksi ruuan ja työttömälle pientä palkkaakin. Harva kykeni lisäksi ymmärtämään, millaisesta laajemmasta kokonaisuudesta oli kysymys. Sama koski toki myös monia valkokaarteihin lähteneitä tai joutuneita. Kutsuntojen alettua asevelvolliseksi joutuminen valkoisen Suomen alueella oli lisäksi asia sinänsä.

Hetkellisesti maassa, varsinkin tiheämmin asutussa ja teollistuneemmassa eteläisessä Suomessa, oli valtiollisessa hallinnossa eräänlainen valtatyhjiö monien porvarillisen hallinnon edustajien lähdettyä

Pertti Haapala: Sota ja sen nimet, teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*. Toim. Pertti Haapala, Tuomas Hoppu. Helsinki: WSOY 2009, s 10, myös lainaukset; ks. myös Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 107–109 (Hentilä); vrt. Häikiö s 347–348.

¹²⁸ Väinö Tanner (1881–1966) keskittyi senaattorin tehtävän jälkeen lähinnä osuusliike Elannon hoitamiseen, viettäen osan aikaa Lillhemtansin maatilallaan Kauniaisissa. Hän näkyy kuitenkin samalla seuranneen politiikan tapahtumia tiiviisti, istuneen jopa seuraamassa eduskunnan istuntoja Heimolan talossa ja myös puolueen ylimääräistä kokousta marraskuussa työväentalolla, ks. Jaakko Paavolainen: Väinö Tanner 2. Senaattori ja rauhantekijä. Helsinki: Tammi 1979 (Paavolainen 1979), s 166–183. Ks. Tannerista myös Suomen kansanedustajat II s 1020–1021.

¹²⁹ Halila s 157–158.

¹³⁰ Edvard Valpas-Hänninen (1873–1937) syrjäytyi sosialidemokraattisen puolueen keskeisistä tehtävistä jo kesäkuun 1917 puoluekokouksessa, kun nuoremmat ja radikaalimmat voimat nousivat valta-asemaan, eikä hän juuri osallistunut puolue toimintaan syksyllä eikä keväällä 1918, tosin oli muodollisesti *Työmiehen* päätoimittaja, ks. Hannu Soikkanen: Edvard Valpas, teoksessa *Tiennäyttäjät 1* s 114–116.

¹³¹ Marjaliisa Hentilä s 185, myös lainaus.

¹³² *Työmies*-lehden erikoisnumerossa 25.1.2018 kerrotaan monin artikkelein sisällissodan tapahtumista, ja kiinnostava on myös katsaus sataan vaikuttajahenkilöön, ”SDP:n vuoden 1918 kuka kukin on”, kokoajina Antti Vuorenrinne ja Rolf Bamberg.

pääkaupungista pakosalle, turvaan, ja loppujen painautuessa piiloihin. Radikaalien voimien käsiin päätyneet työväenliike eli punaiset nousivat valtaan Etelä-Suomessa. Helsingistä tuli ilman taistelua punaisen hallinnon pääkaupunki. Hallituksen aseman otti kansanvaltuuskunta – samalla hyvin tietäen, että syksyn eduskuntavaalien jälkeen muodostunut senaatti jatkoi toimintaansa Pohjanmaalla, jos kohta vajaalla miehityksellä. Itsenäisten talonpoikien Pohjanmaasta tuli aluksi porvarillisten eli valkoisten keskeinen tukialue. Helmikuun lopulla saapui jääkärien pääjoukko Saksasta Vaasaan, mikä merkitsi tuntuva apua valkoisen armeijan sotilaallisessa koulutuksessa.

Kumouksen alettua ja taistelujen käynnistyessä keskeytyivät kaikki työväen sivistystoiminnassa vireillä olleet toimet ja suunnitelmat. Sota seurauksineen merkitsi dramaattista, pitkällistä katkosta kaikkeen siihen asti harrastettuun ja tavoiteltuun työväen sivistystyöhön ja valistustoimintaan sekä kulttuurientoihin. Sotatapahtumat jälkiseurauksineen pyyhkäisivät lisäksi myös pois ison joukon niitä henkilöitä, jotka olivat sivistyspyrkimyksissä siihen asti ponnistelleet. Samaten katkesivat monet henkilösuhteet ja yhteiskunnalliset yhteydet pitkäksi aikaa, osin ainiaaksi.

Punakaartit ottivat yleisesti kunnan hallinnon rakennusten ohella myös paikalliset työväentalot omaan käyttöönsä. Helsingin työväentalosta tuli punaisen vallan keskeinen symboli sen jälkeen, kun aseistetut punakaartilaiset asettuivat talolle heti sunnuntaina 27.1.1918 lupaa kysymättä ja HTY:n eli talon haltijan edustajien vastalauseista välittämättä.¹³³

Punaiset ja valkoiset vastakkain

Tässä ei ole tarpeen käsitellä kolme kuukautta kestänyttä sotaa yksityiskohtaisemmin. Se merkitsi valtavaa, väkivaltaista mullistusta suomalaisessa yhteiskunnassa. Samalla on muistettava, että varsinainen sota koski muutamia pohjoisempia asutuskeskuksia lukuun ottamatta suoranaisesti vain maan eteläistä osaa. Yleispiirteistä ja yksityiskohdista on tehty runsaasti perusteellisia tutkimuksia.¹³⁴ Asevelvollisuuskutsuntoihin tukeutuneet ja Saksassa koulutettujen, sieltä palanneiden jääkärien johtamat valkoiset joukot etenivät, eikä työläisten muodostamien, sotilaallisesti kouluttamattomien punakaartien vastarinta kyennyt sitä estämään.

Valkoisten tueksi tuli jonkin verran ruotsalaisia vapaaehtoisia¹³⁵ ja punaisia avusti laajimmillaan ehkä kaksi-kolme tuhatta maahan jäänyttä venäläissotilasta pitkän rintaman eri taisteluissa.¹³⁶ Jo

¹³³ Tuomisto 1984a s 267.

¹³⁴ Sisällissodasta ks. yleisesitys Sisällissodan pikkujättiläinen, eri kohdin; ks. myös esim. Soikkanen 1975 s 239–296; Suomen työväenliikkeen historia s 92–101; Suomen historian pikkujättiläinen s 606–615 (Salokangas); Tasavallan vuodet s 11–24 (Paavolainen); Vuosisatamme Suomi s 34–53 (Zetterberg); ks. myös teossarja Punaisen Suomen historia 1918; vrt. porvarillisen puolen toiminnasta ja tunnelmista ja myös yhteyksistä Saksaan avun saamiseksi esim. Häikiö s 244–310, Polvinen 1967 s 253–259; Hentilä ja Hentilä s 15–70; ks. myös Suomen vapaussota 1918. Kartasto ja tutkimusopas. Toim. Juhana Aunesluoma, Martti Häikiö. Helsinki: WSOY 1995.

¹³⁵ Hjalmar Brantingin johtama Ruotsin sosialidemokraattien enemmistö asennoitui kriittisesti punaiseen hallitukseen, mutta arvosteli samalla niitä ruotsalaisia, jotka innostuivat lähtemään Suomeen valkoisten avuksi (Hentilä 2016 s 351).

¹³⁶ Ks. Seppo Hentilä: Neuvosto-Venäjän tuki Suomen punaisille vuoden 1918 sisällissodassa. Sovjet-Rysslands stöd till de röda i Finland under inbördeskriget 1918 (Hentilä 2017b), teoksessa Pro Finlandia 4, s

tammikuuhun 1918 mennessä venäläisten sotilaiden määrä koko maassa oli supistunut noin 40 000:een, kun se vielä edellisenä vuonna oli ollut 100 000 enemmän. Kevään ajan määrä aleni edelleen nopeasti kotiutuksin Saksan kanssa solmitun aselevon sekä maaliskuun alussa voimaan tulleen rauhansopimuksen perusteella.¹³⁷

Sodan kuluessa pyrkivät työväen edustajat huolehtimaan punaisen Suomen alueella kunnallishallinnon jatkuvuudesta, muun muassa koululaitoksen toiminnasta, taksoituksesta eli verotuksesta, työttömien asemasta ja elintarvikehuollosta.¹³⁸ Sellainen onnistui vaihtelevalla menestyksellä. Senaatin eli hallituksen tehtävistä huolehti kevään kuukausina kansanvaltuuskunta Kullervo Mannerin johdolla.¹³⁹

Kuten Hannu Soikkanen on korostanut, pyrki kansanvaltuuskunta aluksi korostamaan kansanvaltaisuutta nostamalla yleisiksi tavoitteiksi muun muassa virkavaltaisuuden poistamisen, laajojen yhteiskunnallisten uudistusten toteuttamisen ja uuden valtiosäännön laatimisen. Käytännössä, sodan ankarien olojen paineessa kansanvaltuuskunnan ote tapahtumien kulkuun kuitenkin vähitellen heikkeni ja vaatimatonkin hallinto rapautui. Aivan loppuvaiheessa, sekasorron lisääntyessä ja tappion jo hämmöittäessä, Kullervo Manner sai jopa diktaattorin valtuudet.¹⁴⁰

579–587. – Myöhemmin voittaneen valkoisen puolen erityisen tarpeellisenä perusteluna vapaussota-termille olivat juuri sotaan sekaantuneet venäläiset sotilaat, pieni murto-osa maassa vielä olleista, joiden määrää ja apua punaisille pyrittiin vapaussotakirjallisuudessa korostamaan kuten myös heidän kumouksellisuuttaan; ks. Seppo Hentilä: Vapaussota - valkoisen Suomen historiapolitiittinen artefakti, teoksessa Sisällissodan jäljet. Toim. Tiina Lintunen, Anne Heimo. Väki voimakas 31. Tampere: THPTS 2018 (Hentilä 2018b), s 328–330.
¹³⁷ On myös todettu, että Brest-Litovskin rauhansopimus merkitsi käytännössä ”bolševikkien taholta Suomen vallankumouksen hylkäämistä” (Varjo Suomen yllä s 45, Timo Vihavainen). – Myös valkoinen Suomi solmi maaliskuun alussa Saksan kanssa rauhansopimuksen. Erikoislaatuinen, mutta ilmaan jäänyt sopimus solmittiin maaliskuun alussa Neuvosto-Venäjän ja ”Suomen Sosialistisen Työväentasavallan” välillä. Siihen sisältyi mm. rajamäärityksiä ja ”molemmipuolisia kansalaisoikeuksia”; ks. Suomen poliittinen historia s 98–99, lainaus s 99 (Rasila). – Rajamäärityksiin ja kartta-asioihin antoi neuvottelujen alkuvaiheissa jonkin verran sivustatukea myös Väinö Voionmaa, oman Karjalaan ja Petsamoon kohdistuneen kiinnostuksensa takia. Hän kiisti myöhemmin jyrkästi olleensa nimettynä mihinkään tehtävään punaisessa hallinnossa (Lähteenmäki 2014 s 124–135).

¹³⁸ Tätä on perusteellisesti kuvannut Juhani Piilonen: Vallankumous kunnallishallinnossa. Helsinki: Valtion painatuskeskus 1982, eri kohdin. – Esim. Uudellamaalla Espoossa kiinnitettiin erityistä huomiota koulutoiminnan jatkumiseen ja lisäksi pyrittiin uusimaan verotus työväestöä suosivalla tavalla (Tuomisto 1984b s 73–75). Samoin esim. Mäntsälässä pyrittiin jatkamaan kunnan toimintaa entisellään, mutta sielläkin kiinnitettiin huomiota taksoituslautakunnan aiempiin päätöksiin. Lautakuntien kokoonpanoon tehtiin muutoksia. Kunnallisjärjestön viimeinen säilynyt kokouspöytäkirja on päivätty 10.3. ja vallankumousoikeuden 27.3.1918, ks. Tero Tuomisto: Sata vuotta Mäntsälän työväenliikettä. Mäntsälä 1995 (Tuomisto 1995), s 70–75. Ks. myös todellisuuspohjaista kaunokirjallista kuvausta Mäntsälästä Osmo Viljanen: Kaksi kapinaa. Romaani vuosien 1906–1932 tapahtumista. Hyvinkää 1988, s 28–39.

¹³⁹ Kansanvaltuutettuina oli myös muutamia niistä henkilöistä, jotka olivat edellisenä syksynä olleet Työväenjärjestöjen opistossa luennoimassa. O. W. Kuusinen oli valistusasiain, Evert Eloranta maatalousasiain ja Edvard Gylling raha-asiain kansanvaltuutettuna. Lisäksi Yrjö Sirola huolehti ”ulkoministerin” tehtävistä. Opiston johtajana toiminut Yrjö Oksanen oli puolestaan keskeisesti mukana punaisen Helsingin kunnallishallinnossa.

¹⁴⁰ Soikkanen 1975 s 273–275. – Esimerkiksi V. I. Leninin teoksiin ja teoreettisiin ajatusrakennelmiin tutustuminen alkoi kumouskärjenkin osalta käytännössä vasta kesällä 1918 maanpaossa, ks. esim. Heikki Mikko Viitala: Vasemmistolainen työväenliike Suomessa. Osa 1. Kommunisti-lehden julkaisusarja 1/88. Pori 1988

Samoihin aikoihin huhtikuun alussa, kun valkoiset joukot valtasivat Tampereen, saapui heidän avukseen – käytännössä melkein pä itse itsensä kutsuen, kuten Marjaliisa Hentilä ja Seppo Hentilä ovat luonnehtineet – vielä Hankoon saksalainen runsaan 9000 kokoneen sotilaan vahvuinen Itämeren divisioona, joka sitten eteni satunnaista, vähäistä vastarintaa kohdaten rantaradan suuntaisesti.¹⁴¹ Se viimeistään ratkaisi sodan valkoisille. Toinen saksalainen hyökkäyskärki suuntautui 3000 miehen voimalla Loviisan kautta sisämaahan Lahden suuntaan. Uudemmassa tutkimuksessa on muistutettu, että Saksalla oli ollut jo edellisenä kesänä 1917 ajatuksia nousta Suomen maaperälle, ei suomalaisten tai heidän sinisten silmiensä takia, vaan siksi että Muurmannin suunnan tilanne alkoi vaikuttaa muuten hyvin edenneessä sodassa uhkaavalta.¹⁴²

Taistelujen alkaessa punakaartilaisia oli 25 000–30 000 miestä, ja senaattia tukevia valkoisten joukkoja oli noin 38 000. Miehiä lisäksi tuli ja meni. Laajimmillaan miesvahvuus oli molemmilla puolilla noin 70 000, joskaan aseita ei kaikille riittänyt, eivätkä kaikki olleet taistelutehtävissä. Punaisten puolella oli aseissa myös noin 2000 naista, joista alle puolet osallistui yhteen tai useampaan taisteluun. Sota vei vääjäämättä kohti punaisten tappiota. Valkoiset joukot etenivät kohti etelää. Talvisissa rintamataisteluissa kaatui valkoisten puolella noin 3400 ja punaisten riveistä noin 5200 miestä; punaisten puolella kaatuneissa oli myös kolmisenkymmentä naista.¹⁴³

Pyrkimyksiä rauhaan

Kevään ja taistelujen edetessä pyrkivät yksittäiset, kumoushankkeesta irti pysytelleet sosialidemokraatit vaikuttamaan omien yhteistyösuhteittensa kautta sodan mahdollisimman nopeaan lopettamiseen. Kevättalvella 2018 tuli Kansallisarkistossa säilytettyjen Kyösti Kallion papereiden joukosta yllättäen esiin Edvard Valppaan luonnosteleva välirauhansopimuksen ehdotus punaisten ja valkoisten välillä. Hän oli laatinut sen maaliskuun 1918 lopulla, ja se oli painettu *Työmiehen* kirjapainon tutulla frakturilla, vanhan ajan kirjasimella. Esitykseen ei kuitenkaan tartuttu, ei kummallakaan puolella, ja teksti hautautui käytännössä unohduksiin sadaksi vuodeksi.¹⁴⁴

Ensimmäinen julkinen ilmaus näistä sodan lopettamiseen tähdänneistä pyrkimyksistä oli keskiviikkona huhtikuun 10. päivänä ilmestyneessä *Työmiehessä* julkaistu yli kahdenkymmenen

(Viitala 1988), s 25–26.

¹⁴¹ Hentilä ja Hentilä ovat kuvailleet saksalaisten kehittämiä ajatuksia ja ideoita sotatoimensa perusteluiksi: tarkoitus oli puolustaa apua pyytäneitä suomalaisia maahan tunkeutuneita ”rosvojoukkoja ja bandiitteja” vastaan (s 72–73).

¹⁴² Hentilä ja Hentilä s 20, 41–47. Senaatti hyväksyi saksalaisen avun ”nikotellen” ja Mannerheim raivosi, aluksi (samat s 47–48, lainaus s 47). – Muurmannin suunnasta ja liittoutuneiden Muurmannin legioonasta ks. Jukka Nevakivi: Muurmannin legioona. Suomalaiset ja liittoutuneiden interventio Pohjois-Venäjälle 1918–1919. Helsinki: Tammi 1970 (Nevakivi 1970); Jouko Vahtola: Heimosodat ja Muurmannin legioona, teoksessa Sisällissodan pikkujättiläinen, s 388–389.

¹⁴³ Tuomas Hoppu: Taistelevat osapuolet ja johtajat, teoksessa Sisällissodan pikkujättiläinen, s 112, 121–122; Jussi T. Lappalainen: Punakaartin sota 1. Helsinki: Valtion painatuskeskus 1981, s 173–176; ks. myös Lähteenmäki 2000 s 80–83.

¹⁴⁴ Helsingin Sanomissa 10.5.2018 pääjohtaja Jussi Nuorteva ja tutkimusjohtaja Päivi Happonen esittelivät löytyneen ehdotuksen.

tunnetun sosialidemokraatin vetoamus sodan rauhanomaisesta lopettamisesta. Allekirjoittaneista neljä oli entisiä Tokoin senaatin jäseniä: Julius Ailio, Matti Paasivuori, Väinö Tanner ja Väinö Wuolijoki. Muut allekirjoittaneet olivat olleet vähemmän näkyvissä tehtävissä työväenliikkeessä, mutta he olivat kuitenkin vaikuttajina enemmän kuin liikkeen rivijäseniä. Miina Sillanpää oli mukana ainoana naisena. Myöhempien aikojen näkökulmasta oli mielenkiintoista, ettei Väinö Voionmaa ollut allekirjoittajien joukossa. Kenties hänen nimeään ei tuossa vaiheessa pidetty riittävän tehokkaana ja vetovoimaisena. Tai kenties hän kieltäytyi antamasta nimeään, varovainen kun oli.¹⁴⁵

Huomattakoon, että kirjailija Irmari Rantamalan¹⁴⁶ toimittamana *Työmies* ilmestyi tuolloin vielä punaisten hallitsemassa Helsingissä, joskin tiedettiin saksalaisten lähestyvän jo Kirkkonummen ja Espoon seutuvilla. Rantamala oli myös pikaisen rauhan kannalla.¹⁴⁷ Muutamat lehden vetoamuksen allekirjoittajista ottivat suoraan yhteyttä paikallisen punakaartin johtohenkilöihin ja esittivät antautumista jo ennen saksalaisten hyökkäystä, jotta kaupunki ei joutuisi taistelutantereeksi. Helsingin punaisten keskeiseen johtoon kuulunut miliisipäällikkö Edvard Nyqvist, muurarien ammattiliiton puheenjohtaja, suhtautui ehdotukseen myönteisesti.¹⁴⁸ ”Jospa pian miekka voisi vaihtua rauhanaseeksi”, kirjoitti Rantamala *Työmieheissä* vielä perjantaina 12.4.1918.¹⁴⁹

Punaisen pääkaupungin Helsingin valtaus tai toisin sanoen antautuminen oli havainnollinen esimerkki siitä sekavuudesta, voi ehkä sanoa myös harrastajamaisuudesta, jolla punaiset sotaansa joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta kävivät. Saksan kanssa solmitun rauhansopimuksen mukaisesti venäläiset sotilaat pysyivät pääkaupungissa erillään taistelusta ja jopa tekivät Viaporin järeät tykit ampumakelvottomiksi lukot poistamalla. Heidän sota-aluksensa poistuivat saksalaisjoukkojen häiritsemättä.¹⁵⁰

Nyqvistin ohella eräät Helsingin punakaartin ylimmät johtomiehet ottivat yhteyttä kaupungissa piileskelleisiin valkoisiin, ja myös saksalaiseen divisioonaan saatiin yhteys Ruotsin suurlähetystön välityksellä. Antautumisehdot kuultiin Espoon Leppävaaraa lähestyville saksalaisilta ja niihin suhtauduttiin myönteisesti. Kuitenkin kansanvaltuuskunnan jäsen Antti Kiviranta onnistui suorastaan vastuuttomilla puheillaan innostamaan Leppävaaran taisteluasemissa olleet punakaartilaiset pitämään aseensa ja jatkamaan vastarintaa. Kiviranta palasi itse kiireesti

¹⁴⁵ Halila (s 158) viittaa Voionmaan varovaisuuteen koko kevään 1918 osalta.

¹⁴⁶ Monella nimimerkillä kirjoittaneesta, hieman arvoituksellisesta Rantamalasta tai Algot Untolasta (Algoth Tietäväinen, Maiju Lassila, J. I. Vatanen, A. Rantala, 1868–1918) ks. esim. Irma Tapaninen: Toisinajattelija sivistyneistön ja työväestön välissä, teoksessa *Työväki ja sivistys* s 235–266.

¹⁴⁷ Untola/Rantamala mainitsi jälkeenjääneessä kirjeessään, että juuri hän oli käynnistänyt 10.4. julkaistun ”rauhantarjouksen”. – Oli ymmärrettävää, että Työmiehen viimeinen toimittaja oli, henkilöstä tai asenteista riippumatta, tuolloin valkoisten vihaama kohde: hän putosi tai hänet mahdollisesti tuupattiin vankienkuljetusaluksesta mereen, ammuttiin sinne ja haudattiin joukkohautaan Santahaminaan (Matkan jatkuessa s 34–35, Jukka Halonen; ks. myös Erkki Wiksten: *Sirkuskatu 3*. Helsinki 1977 s 42–56; Jukka Halonen: *Algot Untolan viime hetket. Eteenpäin uutta elämätä kohti*, julkaisussa *Mustemaalari. Suomen sos. dem. sanomalehtimiesyhdistyksen vuosikirja* 2018. Helsinki 2018, s 20–27).

¹⁴⁸ Soikkanen 1975 s 309–310.

¹⁴⁹ *Työmies* 12.4.1918 (lainaus *Demokraatti* 12.4.2018).

¹⁵⁰ Ks. *Suomenlahti Pietarin suojana* s 157–159; Hentilä 2018 s 329.

Helsingistä Viipuriin, missä muu kansanvaltuuskunta jo oli.¹⁵¹

Saksalaiset murtautuivat huhtikuun 11. päivän kuluessa Leppävaarassa linnoitteiden muodostamien puolustusasemien läpi ja jatkoivat Huopalahden kautta kohti keskustaa.¹⁵² Leppävaarasta muodostui näin ainoa todellinen taistelupaikka valtavan kokoisessa, Helsinkiä kiertäneessä linnoitusvyöhykkeessä. Seuraavana päivänä saksalaiset vaativat antautumisen merkiksi nostamaan valkoisen lipun HTY:n talon torniin viimeistään aamulla. Hyökkääjä tunsu talon merkityksen ja symboliarvon. Neuvotteluja käytiin eri paikoissa, muun muassa sotalaivassa redillä Helsingin edustalla.

Työväentalon edustajat lähtivät viemään portaakkoa ylös torniin jotain valkoista kangasta, mutta aseistetut punakaartilaiset estivät sen. Kun valkoista lippua ei näkynyt, saksalaiset aloittivat varhain lauantaiaamulla 13.4.1918 tykein suorasuuntaustulen työväentaloon. Talo sai monia kranaatin osumia, tornin puurakenteet syttyivät palamaan, punainen lippu lehahti tuleen, katto romahti ja juhlasalin parkettikin paloi pian roihulla. Edvard Nyqvist komensi iltapäivällä omalla vastuullaan viemään Kallion kaupunginosan korkeisiin taloihin, muun muassa kirkon torniin, valkoisia lippuja kaupungin punaisten antautumisen merkiksi.¹⁵³

Seppo Hentilä on kiinnittänyt huomiota yhteen Helsingin valtauksen erikoiseen yksityiskohtaan. Kaupungin vallanneet saksalaisjoukot järjestivät heti taistelujen tauottua voitonparaatin, jota porvarilliset kaupunkilaiset hurraten tervehtivät. Valkoinen kenraali Mannerheim ymmärsi hyvin tilanteen vaatimukset. Hän järjesti puolestaan kuukautta myöhemmin omien joukkojensa voitonparaatin, joka myös sai riemukkaan vastaanoton. Hentilän mukaan sellaisen paraatin ”järjestäminen nopealla aikataululla vieraan vallan joukkojen valtaamaan kaupunkiin on ehdottomasti Suomen historian hienoimpia poliittisia lavastuksia”.¹⁵⁴ Paraatin tavoite saavutettiin: sen päivämäärä 16.5.1918 jäi mieleen ja piirtyi historiaan. Siitä tuli monellakin tavalla merkittävä päivä.

Veristä sataa

Taistelut jatkuivat vielä Helsingin jälkeenkin, punaisten puolustusrintaman vetäytyessä itää ja maan kaakkoisia osia sekä rajaa kohti ja sen yli, mutta laantuivat viimein toukokuun alkupäivinä punaisten täydelliseen tappioon. Sekä punaisella että valkoisella puolella syyllistettiin raakuuksiin ja terroritekoihin jo sodan kuluessa taistelutilanteiden ulkopuolella.¹⁵⁵ On syytä painottaa, että

¹⁵¹ Sisällissodan ajan Viipurista erityisesti Teemu Keskisarja: Viipuri 1918. Helsinki 2013 (Keskisarja 2013). – Viime vaiheissa ennen Venäjälle pakenemista kansanvaltuuskunnan jäsenet pitivät siellä Suomi-hotellissa ”etäisesti hallituksen istuntoja muistuttavia kokouksia” (s 240).

¹⁵² Konsta Nikkanen: Leppävaaran taistelu 11.4.1918, teoksessa Sisällissodan aikaan Espoossa. Toim. Karolina Kouvola. Espoo: Espoon kaupunginmuseo 2018, s 67–79.

¹⁵³ Tuomisto 1984a s 272–275; ks. laajemmin Helsingin maalaiskunnan Boxbackassa (Pukinmäessä) asuneen Nyqvistin toiminnasta Tero Tuomisto: ”Annoin nostaa valkoisen lipun...” Muurari Edvard Nyqvistin elämänvaiheita, teoksessa Helsingin pitäjä - Helsinge 1999 (Tuomisto 1999), s 36–43.

¹⁵⁴ Hentilä 2018b s 339.

¹⁵⁵ Antero Jyränki on tutkinut oikeutta ja oikeudenkäyttöä sisällissodan aikana. Hän on mm. todennut (s 136):

kaikki eivät tällaisiin tekoihin syyllistyneet, mutta paljon heitä oli. Molemmiin puolin myös kostettiin vanhoja henkilökohtaisia vääryyksiä ja koettuja nöyryytyksiä.

Jotain merkitystä saattoi olla siinäkin, että kummankin sotajoukon valtarunkona olleilla ei ollut takanaan kurinalaista sotilaskoulutusta, mutta heillä oli kuitenkin tappoaseita käsissään. Synkkä kokonaistulos kertoi myöhemmin, että valkoinen, koston sävyttämä terrori kohosi moninkertaiseksi ja laajeni pitempikestoiseksi punaiseen verrattuna.¹⁵⁶ Hannu Soikkasen sanoin valkoisen terrorin ”huipistuminen” tapahtui Karjalassa, mikä viimeisenä alueena tuli valkoisten haltuun.¹⁵⁷ Punaisen terrorin uhreina, teloitettuna, ammuttuna tai murhattuna menetti henkensä runsaat 1400 ja vastaavasti valkoisen terrorin uhrina lähes 7400. Osapuoleltaan tuntemattomaksi jäi lähes tuhat surmattua. Eikä siinä vielä ollut kaikki.

Voittajien harjoittama kova oman käden oikeus johti usein taisteluissa vangittujen punaisten vankien teloituksiin sekä kokonaisuudessaan erittäin suureen vankileirikuolleisuuteen. Kesällä 1918 oli laajimmillaan vankileireillä erittäin vaikeissa oloissa oikeudenkäyntiä ja tuomioita odottamassa yli 80 000 punaista, joukossa myös paljon naisia ja lapsia. Valtaosa heistä oli työväenliikettä kannattavia työläisiä tai tavallisia punakaartissa olleita, useat lisäksi taistelujoukkoja paenneita, vain harvat sotarikoksiin syyllistyneitä. Nälkä ja taudit tappoivat laajalti. Kaikkiaan vankileireillä menehtyi lähes 12 000 punaisella puolella ollutta (ja neljä punaisten vankina ollutta valkoista).¹⁵⁸

Sadat kuolivat pian vankileiriltä vapauduttuaan, ja uusimpien tutkimusten mukaan lisäksi vajaat pari tuhatta katosi. Heidän kohtalonsa jäi arvoitukseksi. Kaikkiaan yli 15 000 lasta jäi sotaorvoiksi, ehkä enemmänkin.¹⁵⁹

Seppo Hentilä on kuvaillut, että ”sisällissodan kaltainen yhtäkkinen ja syvä kriisi vaikutti yhteiskunnassa maanjäristyksen tavoin”. Heijastukset ja vaikutukset etenivät veteen heitetyn kiven aiheuttamien renkaiden tavoin vuosia ja vuosikymmeniä eteenpäin, ensin voimakkaasti, sitten

”Hallituksen niin sanotusta laillisuudesta ei tietenkään ilman muuta ja ehdottomasti seuraa, että kaikki mikä tapahtuu tällaisen hallituksen nimissä tai sen hyväksi olisi laillista.” Kumpikin osapuoli harjoitti taistelutoiminnan lisäksi oman käden oikeutta, syyllistyi myös terroritekoihin, mutta erona oli se, että (s 141) punaisilta ”puutuivat toimintaa myötäilevät lakimiehet, ja valkoisten taistelujen ulkopuolella toimeenpanemien surmatöiden määrä oli moninkertainen punaisiin verrattuna”. Toukokuun lopulla asetetut valtiorikosoikeudet joutuivat aloittaessaan hankalaa tilanteeseen, sillä juttuja oli 75 550, eikä ihme, että käsittelystä tuli ”pakostakin summittaista” (s 183–184, lainaus s 184). Ks. myös erityisesti Jukka Kekkonen: *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918*. Helsinki 1991.

¹⁵⁶ Teemu Keskisarja on kiteyttänyt: ”Voittajat olivat varmoja koston oikeutuksesta.” (Keskisarja 2017 s 39.) Jukka Kortti puolestaan on todennut: ”Kosto oli vahva motiivi, kuten oli ollut sodanaikaisissa punaisten suorittamissa murhissakin.” (Jukka Kortti: *Kahtiajakautuminen: uhoa ja tuhoutuneita unelmia*, teoksessa *Esseitä Suomen historiasta* s 41).

¹⁵⁷ Soikkanen 1970 s 329, myös lainaus.

¹⁵⁸ Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 10/2004. Toim. Lars Westerlund. Helsinki 2004, s 54, 56 (Westerlund), ks. esim. kuolinsyistä ja läänikohtaisista surmaluvuista s 57–72.

¹⁵⁹ Mervi Kaarninen: *Sotaorvot*, teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*, s 359; ks. myös Anna Warsell: *Isät kuolivat kapinassa - miten lapsista huolehdittiin*, teoksessa *Sisällissodan jäljet*, esim. s 151.

hiljalleen vaimentuen.¹⁶⁰

Sodan kaikkia yksityiskohtia ja varsinkaan tilastoja henkensä menettäneistä ei ole vielä 2020-luvullakaan saatu selville, mutta varsin pitkälle on sentään päästy. Punaisen puolen surmansa saaneiden yhteismäärä oli hieman yli 27 000, ja valkoisen puolen vastaava luku oli vajaat 5200. Muita eli osapuoleltaan tuntemattomia oli yli 4400. Kokonaismenetykset olivat sodassa siten runsaat 36 000, huomattavasti enemmän kuin myöhemmin talvisodassa.¹⁶¹

Runsaan kolmen miljoonan asukkaan itsenäisen tasavallan alkutaival oli sisällissodan takia mahdollisimman raskas. Lukemattomien perheiden menetykset olivat korvaamattomia. Myös taistelujen aiheuttamat aineelliset tuhot olivat suuria.¹⁶² Viranomaiset takavarikoivat työväentalot. Työväen järjestöt eivät saaneet toimia. Suomalainen työväenliike oli uudelleen lähes nollapisteessä. Sosialidemokraatit onnistuivat kuitenkin julkaisemaan jo maanantaina toukokuun kuudentena päivänä 1918 näytenumeron uudesta lehdestä *Suomen Sosiaalidemokraatista*. Sen ilmestyminen kuitenkin keskeytettiin välittömästi.

Kun eduskunta kokoontui Heimolan talossa toukokuun puolivälissä, hetkeä ennen valkoisten voitonparaattia, edusti sosialidemokraatteja yksi ainoa mies, Matti Paasivuori. Se oli pysäyttävä ajan kuva. Vaikka valkoiset olivat pidättäneet hänet Helsingin valtauksen jälkeen, oli hän päässyt vapaaksi varsinkin Väinö Tannerin lakimiestaitojen ja tarmokkuuden ansiosta. Hän oli ollut koko kevään kotonaan Kallion kaupunginosassa, eikä ollut osallistunut millään tavoin punaisten toimintaan, sen todistivat naapuritkin.

Paasivuorta vastaan ei ollut keksittykään mitään, joten hän saattoi jatkaa edustajantointaan tynkäeduskunnassa pyrkien monin tavoin puolustamaan työväestön oikeuksia ja sananvapautta sekä vaikuttamaan syyttömänä vankiloissa viruneiden kohtaloon. Jonkin harvan kerran hän sai yksittäisen maalaisliittolaisen tuekseen välikysymyksessä. Useita sosialidemokraattisia kansanedustajia oli surmattu, nelisenkymmentä oli teillä tietymättömillä ja kymmenkunta pidätettiin, muutamat jopa juuri eduskuntaan tullessaan.¹⁶³

----tietolaatikko

¹⁶⁰ Seppo Hentilä: Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka. Helsinki: Siltala 2018 (Hentilä 2018a), eri kohdin, esim. s 11–15, lainaus s 11.

¹⁶¹ Laaja valtioneuvoston asettama tutkimushanke Suomen sotasurmat 1914–1922 selvitti sangen perusteellisesti mainittujen vuosien kuluessa tapahtuneita sotasurmia ja työn tuloksena valmistui 2004 moniosainen kirjasarja. Kansallisarkiston verkkosivuilla (www.vesta.narc.fi) löytyvät sekä tiivistelmät että muun muassa henkilöhakemistot. Projekti jäi kesken, ja esim. pääkaupungista valmistui myöhemmin oma tutkimuksensa, ks. Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Helsingin sotasurmat 1917–1918. Toim. Jarmo Nieminen. Jyväskylä: Gummerus 2015. Myöhemminkin on surmatilastoja edelleen täydennetty.

¹⁶² Sisällissodan pikkujättiläinen, eri kohdin; ks. myös kokoomateos Jaakko Paavolainen: Suomen kansallinen murhenäytelmä. Punainen ja valkoinen terrori ja vankileirit v. 1918. Kurki-kirja. Helsinki: Tammi 1974. – Tampereen valtaus oli siihen mennessä pohjoismaiden suurin maataistelu, sen ylitti vasta Tali-Ihantala kesällä 1944, ks. Heikki Ylikangas: Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa 1918. Helsinki: WSOY 1993.

¹⁶³ Marjaliisa Hentilä s 189, 195–202; ks. istunnosta myös Häikiö s 321–324; Soikkanen 1975 s 317–318.

KAKSI VANGITTUA

Yksi lukemattoman monista punavangeista oli sosialidemokraattinen lehtimies Pekka Railo, jonka tarkkoihin havaintoihin pohjautuvat laajat muistiinpanot kahden vankileirin, Kokkolan ja Tammisaaren vankileirikärsimyksistä sekä muista sodan seurauksista julkaistiin vasta hyvin paljon myöhemmin 2010-luvulla. Hän laati muistelmakirjoituksensa jo 1950-luvulla, mutta aika ei ollut vielä suopea sen julkaisemiseen kirjan muodossa. Entisenä apteekkarina Railo pyrki leirin lääkärin kanssa auttamaan sairaita niin hyvin kuin puutteellisissa oloissa oli mahdollista.¹⁶⁴

Rautatieläinen Yrjö Kallinen, teosofi, pasifisti ja sosialisti, ahkera työväenopiston opiskelija, oli pyrkinyt Oulussa ennen taistelujen puhkeamista sovitteluun punaisten ja valkoisten välillä, mutta joutui kuitenkin helmikuun alussa 1918 vangituksi ja kuolemantuomiolla uhatuksi. Hänet siirrettiin heinäkuussa Helsinkiin Suomenlinnan vankileirille, Isolle Jauhosaarelle, myöhemmin vielä edelleen Tammisaareen. Hänen ravintotilanteensa oli vankileirillä tavallistakin hankalampi, sillä hän oli periaatteellinen kasvissyöjä.¹⁶⁵

Kumpikaan heistä ei ollut osallistunut kumoustahtumiin ase kourassa. Molemmat vangitut vapautuivat aikanaan, mutta vankileirien kokemukset jättivät heihin varmasti lähtemättömät jäljet. Tapaamme heidät myöhemmin hengissä ja työväen sivistystehtävissä.

Työväenliike jakautuu

Suuri osa aseellisen nousun johtajista pakeni taistelujen päätyttyä Neuvosto-Venäjälle, missä sittemmin elo-syyskuun vaihteessa Moskovassa, hengellisen seminaarin talossa, perustettiin Suomen kommunistinen puolue (SKP).¹⁶⁶ Työväen poliittinen liike jakautui ratkaisulla jyrkästi kahtia. Nimi tulokkaalle otettiin uuden kotimaan johtavan puolueen antamasta esimerkistä. V. I. Leninin johtamista bolševikeista tuli kommunisteja, ja suomalaisten maanpakolaisten puolueelle omaksuttiin nimi samalta perustalta.¹⁶⁷ Uuden vallan ensimmäiset vuodet olivat vaikeita erityisesti monien sisäisten sotien ja ulkoisten hyökkäysten takia. Nälänhätäkin ahdisti laajan maan

¹⁶⁴ Pekka Railo: Valkoisten vankina. Päiväkirja Kokkolan ja Tammisaaren punavankileireiltä 1918. Toim. Pekka Tuomikoski. Helsinki: Minerva 2011 (Railo 2011), esim. s 203–208, 253–262.

¹⁶⁵ Matti Salminen: Yrjö Kallisen elämä & totuus. Helsinki: Into 2014, s 51–52, 61–62, samasta laajemmin, liki kaunokirjalliseen tyyliin, Yrjö Kallinen: Hälinää ja hiljaisuutta. 3.p. Helsinki: Tammi 1972, s 50–83; ks. myös Kyösti Suonoja: Yrjö Kallinen. Pasifisti puolustusministerinä. Helsinki 2019 (Suonoja 2019), s 139–145.

¹⁶⁶ SKP:n perustamisesta ks. Tauno Saarela: Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923. Helsinki 1996 (Saarela 1996), eri kohdin; Suomen työväenliikkeen historia s 142; Viitala 1988 s 26–28, 156–157; ks myös Kimmo Rentola: Punasuomalaiset Venäjällä 1918–1920. De röda finländarna i Ryssland 1918–1920 (Rentola 2017), teoksessa Pro Finlandia 4 s 588–598.

¹⁶⁷ Kommunismi-sanana pohjana on latinan *communis* eli yhteinen. Sanaa käytettiin Ranskassa jo 1830-luvulla kumouksellisten salaseurojen keskuudessa, myöhemmin myös Marx ja Engels käyttivät sitä kuvatessaan tulevaisuuden yhteiskuntaa. Työväenliikkeen jakauduttua kahtia maailmansodan yhteydessä sanan ottivat käyttöön bolševikit erottuakseen sosialidemokraateista (Paastela 1975 s 73).

kansanjoukkoja.¹⁶⁸

Uusi valta kykeni kuitenkin varmistamaan asemansa rautaisella otteella, kommunistisen puolueen johdolla, asevoimin. Entisestä yksinvaltaisen keisarin johtamasta valtakunnasta muovautui alun hapuilun jälkeen yhden puolueen tiukassa komennossa oleva maa, joka voimallisesti korosti työväenvaltaa sekä työväenvaltion luonnetta ja joka määräitietoisesti, ympäröiviä maita pelottaen, ajoi lisäksi maailmanvallankumousta. Joulukuun lopulta 1922 alkaen nimenä oli Neuvostoliitto, mikä tarkoitti muodollisesti itsenäisten sosialististen neuvostotasavaltojen liittoa.

Kaksikymmenlukuun sisältyi myös jonkin aikaa vapaampaa taloutta sekä vilkkaassa kulttuurielämässä väljempiä, kokeellisempia, jopa modernismin tuulia. Myöhemmin neuvostomaassa vakiintui J. V. Stalinin johdolla kuitenkin ns. sosialistisen realismin jähmeämpi tyyllisuunta.¹⁶⁹

Monetkaan Neuvosto-Venäjälle paenneet suomalaiset työväenliikkeen jäsenet eivät löytäneet sieltä kotia eivätkä varsinkaan poliittista kotia. Osa pääsi siirtymään sotilaiksi englantilaisten maaliskuussa 1918 tekemän maihinnousun jälkeen muodostamaan Muurmannin legioonaan, joka erityisesti esti valkoisten suomalaisjoukkojen etenemistä Vienan alueelle. Kuudensadan entisen punakaartilaisen joukko kasvoi pian kaksinkertaiseksi. Yksikkö hajotettiin syksyllä 1919, ja useimmat siirtyivät Iso-Britanniaan, mutta esimerkiksi Oskari Tokoi Yhdysvaltoihin saakka.¹⁷⁰

Paluumuuttajia Suomeen oli paljon, esimerkiksi Pietarissa lehtimiehenä toiminut Edvard Valpas-Hänninen. Hän ei ollut osallistunut kumoukseen, mutta paennut kuitenkin Suomesta huhtikuussa. Palattuaan Suomeen hän sai vuosien vankeustuomion ja sen jälkeen jatkoi rivijäsenenä, osin eristäytyneenä, ammattiyhdistysliikettä jonkin verran käännöstöissä auttaen. Hän ei enää löytänyt paikkaa itselleen, arvioi Hannu Soikkanen.¹⁷¹

Suomalainen kommunistinen puolue löysi puolestaan pian oman tehtävänsä. Se loi nopeasti nahkansa ankaran itsekritiikin kautta ja omaksui tavoitteekseen uuden aseellisen taistelun aloittamisen välittömästi suomalaista porvarillista valtaa vastaan. Pettymys ja ankarien kostotoimien synnyttämä katkeruus siivittivät varmasti osaltaan jyrkkää linjanvetoa. Ne loivat itse asiassa myös vahvan perustan Suomessa hyvin pitkään vallinneelle kommunismin tai yleensä jyrkemman vasemmistolaisen suunnan kannatukselle.

¹⁶⁸ Vihavainen, Ketola s 150–165.

¹⁶⁹ Neuvostoliiton alkuvaiheista ks. esim. yleisesitys Venäjä. Päätoim. Heikki Kirkinen. Uudistettu laitos. Helsinki: Otava 2002, s 327–371 (Seppo Zetterberg), s 372–418 (Timo Vihavainen); ks. myös toisenlaisia, keskenään ristiriitaisia näkökulmia, esim. Neuvostoliitto. Vastauksia suomalaisten kysymyksiin. Helsinki 1973; Osmo Jussila: Neuvostoliiton tragedia: utopiasta vankileirien saaristoksi. Helsinki: Otava 2012; Aleksei Gusev: Vuoden 1917 vallankumous Venäjällä: itsevaltiuden kaatumisesta bolshevistiseen diktatuuriin. Revolutionen 1917 i Ryssland: från enväldets upplösning till bolsjevikerens diktatur, teoksessa Pro Finlandia 4, s 534–547.

¹⁷⁰ Vahtola s 388; ks. myös Wiksten s 59–60; Vienan Karjalan sotatapahtumista yleisemmin ks. Pekka Vaara: Viena 1918. Kun maailmansota tuli Karjalaan. Helsinki 2018, eri kohdin.

¹⁷¹ Soikkanen 1967 s 117; Soikkanen 1975 s 321. – Punaisia pakeni Neuvosto-Venäjän lisäksi myös länsinaapuriin, ks. esim. Kari Tarkiainen: Punaiset pakolaiset Ruotsissa. De röda flyktingarna i Sverige, teoksessa Pro Finlandia 3, s 494–499.

Kiihkeässä innostuksessa puolueelta unohtui monta asiaa, aivan erityisesti Suomessa likimain jokaisessa pitäjässä toimineet aseelliset suojeluskunnat, joiden mielenkiinto ja kiväärien piiput suuntautuivat pitkään ja voimakkaasti oman maan työväestön suuntaan. Vankileiritkin olivat vielä täynnä, ja tilapäiset valtiorikosoikeudet ahkerassa työssä punaisia tuomiten. Syksyllä jäljelle jääneitä punavankileirejä muutettiin pakkotyölaitoksiksi. Lisäksi työläisten piti SKP:n mukaan irtautua kaikista ”rämettyneistä” aikaisemmista toiminnan muodoista kuten ammattiyhdistysliikkeestä, osuustoiminnasta, vaaleista puhumattakaan. Puolueen perustamislauseunnossa sanottiin tavoite mahdollisimman yksiselitteisesti: vallankumouksen kautta oli otettava ”työväenluokan omiin käsiin kaikki valta ja perustettava rautainen työväen diktatuuri”.¹⁷²

Toiminta-ajatus oli kokonaisuudessaan täysin epärealistinen. Sen havaitsivat pian maanalaista työtä käynnistämään saapuneet puolueen jäsenet. Viranomaiset kielsivät nopeasti julkisen kommunistisen toiminnan.¹⁷³

Suomeen jääneet vanhan yhtenäisen sosialidemokraattisen puolueen johtohahmot pyrkivät saamaan liikkeen uudelleen käytännön toimintaan. Se onnistui nopeammin kuin oli uskallettu ajatellakaan. Huomattakoon, että saksalaisen sotajoukon johto soi hyvin pian maltillisille sosialisteille toiminnan mahdollisuuden. *Työmiehen* seuraajaksi perustettu *Suomen Sosialidemokraatti* alkoi ilmestyä syyskuussa. Puolueen toimintaa viriteltiin hiljaisesti pääkaupungissa osuusliike Elannon tarjoamissa tiloissa Kluuvikadulla. Ensimmäinen maankattava kokous voitiin järjestää siellä jo marraskuun alussa 1918.

Ylimääräinen puoluekokous joulukuussa 1918 raittiusseura Koiton talolla Helsingin Kampissa nosti korostuneesti esiin reformistisen toimintalinjan. Ero pyrittiin tekemään mahdollisimman selkeäksi suhteessa liikkeen siihen johtoon, joka oli vuoden 1917 kuluessa vähitellen radikaalistunut ja sitten kaventuneena, entistä jyrkempänä noussut aseelliseen kamppailuun. Samalla korostettiin sosialidemokratian kansanvaltaisia ja eduskunnan kautta yhteiskunnallisiin uudistuksiin pyrkiviä perinteitä. Puolueen johtoon nousivat Väinö Tannerin, Matti Paasivuoren ja Taavi Tainion johdolla ne, jotka olivat olleet vallankumousyrityksestä syrjässä. Puheenjohtajaksi valittiin Tanner.¹⁷⁴

Sisällissota jakoi käytännössä kahtia koko kansan, joskin myös muita jakolinjoja oli. Valkoisten voitto tuntui pitkään hyvin voimakkaana. Eräin osin sen heijastumia on tuntunut meidän päiviimme

¹⁷² SKP:n perustamislauseunto ja sen tausta ks. Borg s 145–149, lainaus s 147; ks. myös Mickelsson s 71–73. – Lausunto oli vuoteen 1957 saakka SKP:n ainoana periaatteellisena ohjelmana.

¹⁷³ Ks. Suomen työväenliikkeen historia s 117–118, 132–134, 141–147; vrt. Viitala 1988 s 26–29, 158. – Esim. O. W. Kuusinen havaitsi virallisen puoluelinjan mahdottomuuden saapuessaan salateitä maanalaiseen työhön 1919. Julkisen vasemmistososialistisen ja salaisen kommunistisen toiminnan yhdistämisessä oli seuranneina vuosina paljon ongelmia. SKP:n toiminnassa oli lisäksi syviä sisäisiä ristiriitoja, jotka heijastuivat muun muassa keskinäisinä väkivallantekoina ja jopa surmatöinä (Viitala 1988 s 35–40; esim. Kuopion osalta ks. Tuomisto 1982b s 209–210, 360).

¹⁷⁴ Ks. esim. Soikkanen 1975 s 309–337. – Seppo Hentilä on kiteyttänyt (2016 s 353), että sodan jälkeen ”uudelleen jaloilleen nousseen Suomen työväenliikkeen ainoa mahdollinen toimintamalli oli pohjoismainen, maltillinen ja reformistinen”.

saakka, 2020-luvulle asti. Sota hajotti myös työväenliikkeen. Se ei ollut enää ollenkaan sama kuin ennen aloittellessaan nyt vähin erin uudelleenrakentamista. Toisaalla olivat sosialidemokraatit, toisaalla puolestaan kommunistit, joille käytevoimaa antoivat pitkäksi aikaa erityisesti sodan kokemusten aiheuttamat pettymykset ja katkeruus laajamittaisista teloituksista sekä vankileireistä. Siinä välissä yrittivät löytää julkisuuden toimintamahdollisuutensa ns. vasemmistososialistit, jotka toukokuussa 1920 perustivat Suomen sosialistisen työväenpuolueen (SSTP).

Vuoden 1919 alussa voimaan astunut uusi yhdistyslaki ei enää jättänyt työväenyhdistyksiä niin paljon paikallisten viranomaisten armoille kuin aikaisemmin. Vankiloiden ovet alkoivat avautua jo loppusyksystä alkaen monille syyttömiksi todetuille ja lyhyempiä tuomioita saaneille. Kesän 1919 alussa alkoivat useat työväenyhdistykset saada talojaan takaisin, muutamat jo hieman aiemminkin. Esimerkiksi Espoon Nuuksion työväenyhdistyksen työväentalon palauttamisesta omistajilleen on tallentunut havainnollinen maininta toimintakertomukseen: ”Sitä ei voi sanoin kuvata, kuinka sanomattoman hauskalta tuntui, kun lehdistä näimme, että työväentalot jälleen luovutetaan. Se tapahtui neljäs päivä kesäkuuta 1919, jolloin pidimme ensimmäisen kokouksen talolla tällä vuosiluvulla.”¹⁷⁵

Viimeisinä valtionhoitajan päivinä P. E. Svinhufvud päätti joulukuussa 1918 armahduksesta, jonka seurauksena korkeintaan kuuden vuoden tuomion saaneet punavangit laskettiin ehdonalaiseen vapauteen. Muita tuomioita lievennettiin, ja näin yli puolet kesän vankimäärästä vapautui. Usein on huomaamatta jäänyt se, että samalla Svinhufvud ”päätti laillisen hallituksen puolesta toimineiden syytesuojasta”.¹⁷⁶ Ratkaisua voi pitää todella huomattavan, ellei suorastaan räikeän yksipuolisena poliittisena tekona.¹⁷⁷

Työväenjärjestöjen jäsenmäärät alkoivat kohota odottamattoman nopeasti. Vuoden 1919 lopulla SDP:n jäseniä oli jo yli 67 000 ja puolueyhdistyksiä oli edelleen toistatuhatta. Kasvun voi helposti ymmärtää niin, että väki haki poikkeuksellisten olojen yhä jatkuessa turvaa toisistaan ja perinteisestä liikkeestään. Monissa työväenjärjestöissä joutuivat naiset nyt ottamaan aiempaa suurempaa vastuuta, sillä hyvin monet miehistä olivat tehtävistä poissa, vähintäänkin vailla kansalaisluottamusta.¹⁷⁸

Uudet kunnallislait täydensivät viimein yleisen äänioikeuden. Aivan kaikilla paikkakunnilla ei työväki kuitenkaan kyennyt vielä osallistumaan täysipainoisesti vuodenvaihteessa 1918–19

¹⁷⁵ Heimo Huhtanen: Kun vaihtuu aika. Espoon Nuuksion Työväenyhdistys ry 1903–1976. Espoo 1976, lainaus s 51.

¹⁷⁶ Häikiö s 382, myös lainaus.

¹⁷⁷ Perimätiedoksi on jäänyt muistoja monista veriteoista, joissa valkoista surmaajaa on vienyt tekoonsa silkka kostonhimo, ellei suorastaan tappamisen halu, joskus rintamien takana tai vielä sodan jälkeenkin, ks. esim. Aatteet ja aseet. Suomen työväen henkinen perinne. Toim. Matti Hako, Heimo Huhtanen, Matti Nieminen. Helsinki: Tammi 1967, eri kohdin, esim. s 337–376; ks. myös Aapo Roselius: Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa. 2.p. Helsinki: Tammi 2008, eri kohdin, esim. s 309–313. Samoja tappajan piirteitä löytyi punaisen puolenkin surmaajista, ks. esim. Marko Tikka: Punainen ja valkoinen terrori, teoksessa Sisällissodan pikkujättiläinen s 226–244.

¹⁷⁸ Soikkanen 1975 s 470; Naisen työ. Sosialidemokraattisen naisliikkeen 80-vuotisjuhlakirja. Kirj. Marja Lehto, Kirsti Valkonen. Joensuu 1980, s 24.

järjestettyihin kunnallisvaaleihin. Vielä vuoden 1918 puolella sosialidemokraatit onnistuivat saamaan edustajiaan vain 167 kunnan valtuustoon, mutta vuonna 1923 maan 517 kunnasta oli vain 93 sellaista, etupäässä ruotsinkielisillä alueilla ja Lapissa, joissa ei ollut ainuttakaan sosialidemokraattia tai vasemmistososialistia/kommunistia valtuustossa. Joka tapauksessa porvarillisilla puolueilla oli 1920-luvun alussa tukenaan tuntuvasti enemmän äänestäjiä.¹⁷⁹

Maaliskuun 1919 eduskuntavaaleissa sosialidemokraattinen puolue saavutti uudelleen 80 kansanedustajan paikkaa. Se oli edelleen ehdottomasti maan suurin puolue.¹⁸⁰ Suuri osa liikkeen kannattajista oli yhä vangittuna ja osa oli ilman kansalaisluottamusta. Nyt alkoi kuitenkin olla mahdollisuus ryhtyä jatkamaan sitä yhteiskunnallista työtä, jonka maailman myllerrys oli vuoden 1917 kuluessa keskeyttänyt. Valistus-, koulutus- ja sivistystyön todellisesta tarpeellisuudesta saattoi monikin tykönään pohdiskella ja läheisten aatoverien kanssa keskustella, kaiken koetun jälkeen.

Ei kuningasta vaan presidentti

Eduskunta oli joulukuussa 1917 tahtonut Suomesta itsenäisen tasavallan, mutta kevään 1918 tapahtumien hätkähdyttämänä monet porvarilliset vaikuttajat ryhtyivät epäröimään: ehkä kuningas sittenkin olisi varmempi ja vahvempi valtion johdossa. Toukokuussa 1918 valtionhoitajaksi valittu P.E. Svinhufvud oli yksi heistä, samoin kenraali Mannerheim ja esimerkiksi myöhemmin suomalaisille hyvinkin tutuksi tullut J. K. Paasikivi samaten.

Sodan päättymisestä huolimatta Suomeen oli jäänyt vahva saksalainen sotilasosasto, jolla oli huomattava vaikutusvalta maan asioihin. Itse asiassa niissä vuoden 1918 alussa Saksassa käydyissä neuvotteluissa, joissa senaatin edustajat Edvard Hjelt ja Rafael Erich käytännössä omin päin sopivat saksalaisesta sotilasavusta, sovittiin myös siitä, että Saksa saisi hyvin laajat valtuudet esimerkiksi valvoa Suomen ulkomaankauppaa sekä suhteita kolmansiin maihin. Tiukasti tulkittuna sopimus kaikkine artikloineen tarkoitti Suomen joutumista Saksan suojeluvaltioksi, protektoraatiksi, ilman todellista itsemääräämisoikeutta.¹⁸¹

Maailemansota jatkui edelleen lännen suunnan rintamalla. Kuningasta haikaileville oli luonnollista lähestyä etsinnöissään voittoisalta näyttävää Saksan keisarikuntaa, ja sieltä sopivaksi katsottu henkilö löytyikin. Monenlaisiin valmisteluihin ehdittiin ryhtyä, ja kuninkaallisen asunnon sisustusta sekä kruunuakin suunnitella, mutta loppusyksyllä 1918 Saksa hävisi maailmansodassa ympäryvalloille. Samassa yhteydessä romahti myös saksalainen keisarikunta, ja sielläkin alkoi lyhyen sisällissodan jälkeen tasavallan aika. Suomi jäi ilman kuningasta, ja samalla maata puolisen vuotta hallinnut vahva saksalaissuuntaus katkesi. Suomesta ei tullutkaan Saksan alusmaata pitemmäksi aikaa.¹⁸² Marjaliisa Hentilä ja Seppo Hentilä ovat kiteyttäneet Suomen itsenäistymisen

¹⁷⁹ Ks. Rieti Itkonen: Työväki kunnallisessa toiminnassa, teoksessa Sosialidemokraattinen puolue 25 vuotta, s 143–147. – Kuopio oli niitä harvoja paikkakuntia, joissa jo vuoden 1918 lopun kunnallisvaaleissa sosialidemokraatit saivat yksinkertaisen enemmistön (ks. Tuomisto 1982b s 213).

¹⁸⁰ Puolueen uudesta noususta ks. esim. Soikkanen 1975 s 325–328, 354–356.

¹⁸¹ Sopimuksesta laajemmin ks. Hentilä ja Hentilä s 53–59. Suomen armeijan johtokin joutui saksalaisten käsiin, ks. Suomen poliittinen historia s 100 (Rasila).

¹⁸² ”Kuningasseikkailusta” ks. esim. Suomen historian pikkujättiläinen s 617–619 (Salokangas); Suomen

ja sen säilymisen ihmeen edellytykset hiukkasen kärjistäen siten, että ”Saksan piti hävitä maailmansota, bolševikkien piti säilyttää valtansa Venäjällä ja valkoisten piti voittaa Suomen sisällissota”.¹⁸³

Valkoisen armeijan ylipäälliköstä, kenraali Gustaf Mannerheimista tuli Svinhufvudin jälkeen joulukuussa 1918 seuraava valtionhoitaja. Porvarillinen puoluekenttä muuntui toisenlaiseksi vuoden 1918 lopulla: pääpiirtein ilmaistuna nuorsuomalaisista tuli edistyspuolue ja vanhasuomalaisista kansallinen kokoomuspuolue.¹⁸⁴ Kevään 1919 kuluessa, eduskuntavaalien jälkeen, käytiin monenlaisia poliittisia keskusteluja maan tulevaisuudesta. Tasavaltalaista hallitusmuotoa valmisteltiin, ja sille työlle löytyi vahvaa tukea erityisesti sosialidemokraattien, maalaisliiton ja pienen edistyspuolueen taholta. Työ ei kuitenkaan edennyt ilman ankaraa poliittista kädenvääntöä.

Valtionhoitaja Gustaf Mannerheim vahvisti epäröinnin jälkeen hallitusmuodon joka tapauksessa heinäkuussa 1919. Tasavallan ensimmäisessä presidentinvaalissa oikeustieteen tohtori K. J. Ståhlberg voitti heti ensimmäisellä kierroksella vastaehdokkaansa kenraali Mannerheimin. Voittajaa tukivat alun alkaenkin tasavallan kannalla olleet sosialidemokraatit, maalaisliitto ja Ståhlbergin oma edistyspuolue.¹⁸⁵

Presidentinvaalin jälkeen maassa jatkui sodan tuhojen jälleenrakennus. Vähän kerrallaan pääsivät lisäksi vankeudessa viruneet punaiset vapaalle jalalle. Vielä kesällä 1919 vankiloissa oli kuitenkin edelleen noin 4000 punaista. Vapautuksiin auttoi sitten alkanut ns. keskustapolitiikan kausi, sosialidemokraattien ja maalaisliiton sekä maan muiden poliittiseen keskustaan lukeutuneiden puolueiden yhteisymmärryksen seurauksena.¹⁸⁶ Presidentti K. J. Ståhlberg itse ”kannatti kaikissa asioissa maltillista ja rauhallista ratkaisua, minkä johdosta hän vastusti kaikkea äärimmäisyyttä”, on häntä luonnehdittu.¹⁸⁷

Maan itäraja jäi epäselvään tilanteeseen. Rajan takaa tulvi pakolaisia Suomen puolelle, monet apua pyytäen.¹⁸⁸ Muutamat aseistautuneet suomalaiset vapaaehtoisjoukot tunkeutuivat Vieron Karjalan alueelle ja Aunuksen suunnalla aina Syvärille saakka tavoitteenaan oman käsityksensä mukaan alueen vapauttaminen bolševikkien komennosta. Nämä ns. heimosodat päättyivät kuitenkin tappioihin ja vetäytymiseen.

Tilanne alkoi vakaantua, kun Suomi ja Neuvosto-Venäjä solmivat Viron Tartossa lokakuussa 1920

poliittinen historia s 103–104 (Rasila); ks. myös Häikiö s 349–379.

¹⁸³ Hentilä ja Hentilä s 374; ks. myös Maamme Suomi s 20 (Meinander).

¹⁸⁴ Mickelsson s 73–75.

¹⁸⁵ Hallitusmuodosta ja presidentin valinnasta ks. esim. Suomen historian pikkujättiläinen s 618–619 (Salokangas); Suomen poliittinen historia s 104–111 (Rasila), s 119–120 (Eino Jutikkala); vrt. Suomen työväenliikkeen historia s 128–134. – Eduskunnan suorittamassa vaalissa äänet jakautuivat 143 Ståhlbergille ja 50 Mannerheimille.

¹⁸⁶ Keskustapolitiikan ajasta ks. Suomen poliittinen historia s 138–141 (Jutikkala); Suomen historian pikkujättiläinen 619–623 (Salokangas); Suomen poliittinen historia 1809–1999 s 123–132 (Hentilä)

¹⁸⁷ Ks. Yrjö Blomstedt: K. J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta. Helsinki: Otava 1969, lainaus s 356, presidentinvaaleista s 373–383.

¹⁸⁸ Itä-Karjalan oloista ja mm. itsenäisyysajatuksista ks. Vihavainen, Ketola s 162–163, 176–178.

rauhan, jolla itärajan kulku määriteltiin ja keskinäiset suhteet varsinaisesti solmittiin. Yhtenä rauhanneuvottelijana oli Väinö Voionmaa, ja varmasti Petsamon alueen liittäminen Suomeen oli hänelle erityisen mieluisaa. Tarton rauhan jälkeenkin jäi tyytymättömyyttä edelleen muhimaan ns. aitosuomalaisten keskuudessa, ja se loi pohjaa vahvasti kansallismieliselle, äärimmäisen oikean laidan aktiivisuudelle ja järjestötoiminnalle.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Heimosodista, Tarton rauhasta ja esim. Akateemisen Karjala-Seuran synnystä ks. Suomen poliittinen historia s 108–111 (Rasila); 122–126 (Jutikkala); Risto Alapuro: Akateeminen Karjala-Seura. Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla. Helsinki: WSOY 1973 (Alapuro 1973); Oula Silvennoinen, Marko Tikka, Aapo Roselius: Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet. Helsinki: WSOY 2016, esim. s 112–117. – Aapo Roselius on luonnehtinut, että sisällissodan demobilisaatio oli vaikeaa ja hidasta. Sen erityisiä ilmauksia olivat suojeluskuntien ohella erilaiset ”vapaajoukot” niin Vienan kuin Vironkin suunnilla (Suomen sisällissota ja demobilisaation vaikeus, teoksessa Sisällissodan jäljet, s 102–106).